

รูปเคารพพระนารายณ์รทมนัฐิในประเทศไทย

โดย

นางสาว กษมา เกาไศยานนท์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารนิพนธ์ฉบับนี้

เป็นส่วนประกอบการศึกษาตามระเบียบปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี)

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2528

หนังสือส่งงาน
ห้าม
นำออกนอกห้องสมุด

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

.....^{๑/๑}..... ประธานกรรมการ

.....^{๑/๑}..... กรรมการ

.....^{๑/๑}..... กรรมการ

..... กรรมการ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อาจารย์ควบคุมการวิจัย

.....^{๑/๑}.....

วันที่ ๑๙ เดือน ๕.๕. พ.ศ. ๒๕๖๗

คำนำ

การทำสารนิพนธ์ครั้งนี้ เนื่องจากข้าพเจ้ามีความสนใจในเรื่องศิลปะและลักษณะทางประติมากรรมของรูปเคารพ โดยเฉพาะรูปพระนารายณ์รथมสันทู ซึ่งข้าพเจ้าถือว่าเป็นรูปที่น่าสนใจมาก เพราะถึงแม้พระนารายณ์จะปรากฏพระองค์ในลักษณะมากมาย แต่รูปนารายณ์รथมสันทูนี้พบแพร่หลายมากในดินแดนประเทศไทย ซึ่งรูปเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับรูปที่พบในประเทศกัมพูชามาก ความหมายของรูปพระนารายณ์รथมสันทูนี้หมายถึงการสร้างโลก การกำเนิดจักรวาล ซึ่งช่างก็ได้แสดงเรื่องราวเหล่านั้นออกมาในรูปเคารพอย่างชัดเจน

ในการศึกษาเรื่องพระนารายณ์รथมสันทูในครั้งนี้ข้าพเจ้าคิดว่าจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะได้พอสมควร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

นางสาว ฌมา เกาไศยานนท์

30 ตุลาคม 2528

กิตติกรรมประกาศ

การทำสารนิพนธ์ครั้งนี้ได้รับความกรุณาและความช่วยเหลือจากท่านอาจารย์หลายท่าน ข้าพเจ้า

ขอขอบพระคุณ

อาจารย์ หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำตรวจสอบแก้ไขสารนิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ผาสุข อินทรวุฑ ได้กรุณาตรวจสอบสารนิพนธ์

อาจารย์ พเยาว์ นากเวก ได้กรุณาตรวจสอบสารนิพนธ์

หน่วยศิลปากรที่ ๖ พิมาย นครราชสีมา

กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

คุณ ศันสนีย์ แสงบำเพ็ญ

คุณ สุนาวิน บุรณะสมภพ

คุณ สุวรรณ บุญกล้า

คุณ อาษา รามาน

คุณ สุวีพร พงษ์พานิช

คุณ สายพิน ภาสทิพย์

คุณ พุฒศรี ฉลาดแพทย์

และขอขอบพระคุณทุกท่านที่ได้ให้การช่วยเหลือ

สารบัญ

หน้า

คำนำ

กิตติกรรมประกาศ

สารบัญรูปภาพ

สารบัญภาพลายเส้น

บทนำ.....	1
บทที่ 1 ลักษณะการบูชาพระนารายณ์.....	6
- การกำเนิดลัทธิไวษณพิกาย.....	7
- รูปเคารพพระวิฆ्नุ.....	9
- ลักษณะรูปเคารพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์.....	22
- กำหนดยุคและเวลาของกิลป์.....	23
- การสร้างโลกและคัมภีร์ที่กล่าวถึง.....	25
- พระนามต่าง ๆ ของพระนารายณ์บรรทมสินธุ์.....	29
- รูปแบบและปางของรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์.....	30
- เทพและบริวารที่เกี่ยวข้องกับรูปนี้.....	34
บทที่ 2 รูปเคารพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในเอเชียอาคเนย์.....	43
- ประเทศอินเดีย.....	43
- ประเทศพม่า.....	56
- ประเทศกัมพูชา.....	63
- ประเทศเวียดนาม.....	74

บทที่ 3	รูปเคารพพระนารายณ์บรมหัตถ์ในประเทศไทย.....	78
-	ปราสาทนารายณ์เจงเวง สกลนคร.....	79
-	กู๋เปียนน้อย ขอนแก่น.....	81
-	เทวสถานพระนารายณ์ นครราชสีห์.....	83
-	ปราสาทพนมรุ้ง บุรีรัมย์.....	84
-	ปราสาทสุวรรณแดง บุรีรัมย์.....	86
-	ปราสาทกำแพงใหญ่ ชีษะเกษ.....	88
-	ปราสาทภูฝ้าย ชีษะเกษ.....	90
-	ปราสาทคำหนักไทร ชีษะเกษ.....	92
-	ปราสาทเขาพระวิหาร ชีษะเกษ.....	93
-	วัดศรีสว่าง สุโขทัย.....	95
-	ศาลสูง (ศาลพระกาฬ) ตปบุรี.....	96
-	วัดกลาง นครราชสีมา.....	97
-	ประติมากรรมสำริด.....	99
บทที่ 4	การวิเคราะห์และสรุป.....	100
-	ลักษณะของรูปพระนารายณ์บรมหัตถ์ในประเทศไทย.....	101
-	การเปรียบเทียบ กับประเทศอินเดีย.....	104
-	การเปรียบเทียบ กับประเทศพม่า.....	105
-	การเปรียบเทียบ กับศิลปะขอมในประเทศเวียดนาม.....	106
-	การเปรียบเทียบ กับศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชา.....	106
-	การกำหนดรูปแบบและอายุ.....	107
	บรรณานุกรม.....	111

สารบัญรูปภาพ

รูปที่

- 1 รูปที่ภิกขุโกณ ศิลปะอินเดีย
- 2 รูปที่ถ้ำอุทัยบุรี ศิลปะอินเดีย
- 3 รูปที่วัดกอนกุกิ ไอโนเท ศิลปะอินเดีย
- 4 รูปจากวัดราชวาโตคณะ ศิลปะอินเดีย
- 5 รูปจากวัดชอร์ ศิลปะอินเดีย
- 6 รูปจากวิหารมหาสุรเมรณี ศิลปะอินเดีย
- 7 รูปจากเคโกราห์หรือเทวคฤหะ ศิลปะอินเดีย
- 8 รูปจากวิหารอัคคัพยา ที่ไอโนเท ศิลปะอินเดีย
- 9 รูปจากวัดวิมานประลัย เมืองพันเกอร์ ศิลปะอินเดีย
- 10 รูปจากถ้ำหมายเลข 15 ที่เอลโรดา ศิลปะอินเดีย
- 11 รูปจากพิพิธภัณฑ์เมืองมธุรา ศิลปะอินเดีย
- 12 ประติมากรรมสาวรีติ ศิลปะอินเดีย
- 13 รูปจากพิพิธภัณฑ์อุกเนา ศิลปะอินเดีย
- 14 รูปจากไบจนารถ เมืองอัลโมรา ศิลปะอินเดีย
- 15 รูปจากเมืองราชปุตะ ศิลปะอินเดีย
- 16 รูปสลักจากทางสถูปข้างถวิวานตรัม
- 17 รูปสลักจากเมืองชามาวาสะ ศิลปะพม่า
- 18 รูปจากเมืองสะเทิม ศิลปะพม่า
- 19 รูปจากเมืองสะเทิม ศิลปะพม่า
- 20 ทับหลังปราสาทพันชัย ศิลปะเขมร
- 21 ทับหลังปราสาททวดมาเสท ศิลปะเขมร
- 22 ทับหลังวัดกังกะสัง ศิลปะเขมร
- 23 ทับหลังปราสาททวลิ่ง ศิลปะเขมร

รูปที่

- 24 ทับหลังปราสาทพนมโปรส ศิลปะเขมร
- 25 ทับหลังปราสาทนักตากังราย ศิลปะเขมร
- 26 ทับหลังปราสาทนักตากันมวญ ศิลปะเขมร
- 27 หนานันปราสาทวิกเอก ศิลปะเขมร
- 28 ทับหลังปราสาทนครวิก ศิลปะเขมร
- 29 ทับหลังปราสาทพระปฤ ศิลปะเขมร
- 30 ทับหลังปราสาทพนมคาเมา ศิลปะเขมร
- 31 หนานันปราสาทบันทายสาเหร์ ศิลปะเขมร
- 32 เสาประดับกรอบประตูปราสาทบันทายสาเหร์ ศิลปะเขมร
- 33 หนานันปราสาทพระขรรค์ ศิลปะเขมร
- 34 ทับหลังปราสาทพระขรรค์ราย ศิลปะเขมร
- 35 หนานันปราสาททพรหม ศิลปะเขมร
- 36 ทับหลังปราสาทมิเ็น อี - 1 ศิลปะขาม
- 37 หนานันปราสาทนารายณ์เจงเวง สกตนคร
- 38 ทับหลังกูเปือนน้อย ชอนแก่น
- 39 ทับหลังจากเทวสถานพระนารายณ์ นครราชสีมา
- 40 ทับหลังปราสาทพนมรุ้ง บุรีรัมย์
- 41 ทับหลังปรางค์กู่สวนแตง บุรีรัมย์
- 42 ทับหลังปราสาทกำแพงใหญ่ ชีษะเกษ
- 43 ทับหลังภูฝ้าย ชีษะเกษ
- 44 ทับหลังปราสาทคำหนักไพร ชีษะเกษ
- 45 ทับหลังปราสาทเขาพระวิหาร ชีษะเกษ
- 46 ทับหลังจากศาลสูง (ศาลพระกาฬ) ลพบุรี

รูปที่

47 เสาหินจากวัดกกตาง นครราชสีมา

48 ประติมากรรมสำริดเอกราช

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารบัญภาพลายเส้น

รูปที่

- 1 รูปจากเมืองฮาเตพิท ศิลปะอินเดียน
- 2 ทับหลังปราสาทภูโค ศิลปะจาม
- 3 ทับหลังจากเทวสถานพระนารายณ์ นครราชสีมา
- 4 ทับหลังปราสาทคำหนักไพร ศิลปะเขมร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทนำ

อารยธรรมโบราณที่พบในประเทศไทยในช่วงแรกแล้วแต่เป็นการรับเอามาจากต่างประเทศ แล้วนำมาดัดแปลงแก้ไขให้เข้ากับลักษณะของตนเองทั้งสิ้น แต่ก็ยังแสดงให้เห็นว่ารับมาจากต่างชาติอยู่ ประเทศไทยได้มีการติดต่อกับอินเดียทั้งทางด้านการค้าขายและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกัน เริ่มมีการติดต่อกันตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 7 - 8 ซึ่งได้พบหลักฐานทางภาษาคือ พบจารึกภาษาสันสกฤตในพุทธศตวรรษที่ 8 และพระพุทธรูปที่เป็นแบบอมราวดี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 9 ในประเทศไทย เกาะสุมาตรา เกาะเซเลเบส และในประเทศเวียดนาม ¹ พบตะเกียงโรมันสำริด ที่ถ้ำยงพงคิก จังหวัดกาญจนบุรี มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 6 และพระพุทธรูปอีกหลายองค์ ² ก่อนมาในสมัยทวารวดีก็ได้มีการติดต่อกับอินเดียในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ เมื่ออาณาจักรเจนละมีอำนาจมากขึ้นและได้ขยายอิทธิพลมาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยร่วมสมัยกับทวารวดีตอนปลาย โดยพระเจ้าจักรเสน (มเหศวรรมัน) ได้ขยายอำนาจมาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ซึ่งได้พบจารึกหลายหลักที่กล่าวถึงเกี่ยวกับพระองค์ เช่นที่ โขงเจียม, ถ้ำพระ, บ้านสงเปือย, ฝายเกษ, สุรินทร, บุรีรัมย์ เป็นต้น ก่อนมาเป็นสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระราชโอรสก็ได้ขยายอำนาจเช่นกัน จารึกส่วนใหญ่กล่าวถึงการขยายอำนาจการสร้างรูปเคารพถวายเทพเจ้า ⁴

¹ สุภัทรทิศ คีตฤๅณ, ศจ. ม.จ., ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000, คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2522, หน้า 5

² สุภัทรทิศ คีตฤๅณ, ศจ. ม.จ., ศิลปะในประเทศไทย, นครปฐม: แผนกบริการกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2522, หน้า 5

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10

⁴ ศรีพิตร วังโกมล, "อีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 16," เมืองโบราณ, ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2519, หน้า 38 - 39

หลังจากนั้นได้มีนักวิจัยเขมรอีกหลายองค์ที่มีความสามารถมาก เข้ามามีอิทธิพลทางการเมืองในแถบนี้ รวมทั้งด้านศาสนาและศิลปะ ซึ่งได้ค้นพบประติมากรรมที่เนื่องด้วยศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนา รวมทั้งร่องรอยทางสถาปัตยกรรมเป็นจำนวนมาก ทั้งแต่ศิลปะแบบแรกของเขมร คือ แบบดาลาบริก ที่ได้พบเฉพาะที่หลังเท่านั้น ส่วนตัวสถาปัตยกรรมที่เก่าที่สุด⁵ ได้แก่ ปราสาทมูปีน อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครของเขมรแบบไพรกเมง นอกจากนี้ในสมัยหลังได้พบสถาปัตยกรรมอีกมากที่มีขนาดใหญ่ เช่น ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา และปราสาทพนมรุ้ง บุรีรัมย์ เป็นต้น ซึ่งสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 17 มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรเขมร คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทรงขยายอำนาจมาจนถึงภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศไทย คือ ปราสาทหินเมืองสิงห์⁶ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นโบราณสถานแบบเขมรที่อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศไทย ข้อความในจารึกที่ปราสาทพระขรรค์⁷ อาจจะเป็นันได้ว่าพระองค์ทรงมีอำนาจเหนือดินแดนภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า พระองค์ได้ส่งพระทัยทูตมาหาออกไปประจำตามเมืองต่าง ๆ ที่คาดว่าอยู่ในดินแดนประเทศไทยบางเมือง เช่น กล่าวชื่อเมืองลโวทยปุระ คงหมายถึงเมืองลพบุรี อันมีพระปรางค์สามยอด เป็นศาสนสถานที่สำคัญ เป็นต้น หลังจากรัชกาลของพระองค์ อำนาจของอาณาจักรเขมรก็เสื่อมลง และไม่มามีอิทธิพลในดินแดนประเทศไทยอีกเลย

ประติมากรรมเขมรที่เก่าที่สุดที่พบในประเทศไทย คือ เทวรูปพระอุมาศิวา⁸ เป็นศิลปะเขมรแบบสมโบร์ไพรกุก อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมอีกเป็นจำนวนมาก ทั้งในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ไชยอนิกาย และพุทธศาสนา ประติมากรรมมีทั้งประติ-

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39

⁶ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., "ปราสาทเมืองสิงห์," เมืองโบราณ, ปีที่ 9 ฉบับที่ 2

พ.ศ.2520, หน้า 90

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92

⁸ สุภัทรทิศ ศิริกุล, ศจ.มจ., ศิลปะในประเทศไทย, เรื่องเดิม, หน้า 18

มากรวมดอยแก้ว ประติมากรรมสูงและสูงต่ำ ที่สักการสถาน รวมทั้งประติมากรรมที่เป็น
สารัตถ์ ทั้งรูปเคารพและเครื่องใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา

สำหรับการศึกษาลักษณะทางประติมาวิทยาของรูปเคารพและรูปแบบศิลปะเขมรในประ-
เทศไทยนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องนำไปเทียบกับศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชา ซึ่งนักปราชญ์
ชาวฝรั่งเศสได้ศึกษาและได้กำหนดอายุไว้โดยละเอียด ซึ่งได้แบ่งออกเป็น 2 สมัยใหญ่ ๆ และมี
14 แบบศิลปะ⁹ ดังนี้

ก. สมัยก่อนเมืองพระนคร (Pre - Angkorian Peroid)

1. ศิลปะแบบพนมดก (Phnom Da) ราว พ.ศ. 1090 - 1150 ตรงกับ
ปลายสมัยอาณาจักรขอม
2. ศิลปะแบบสมโบร์ (Sombor Prei Kuk) ราว พ.ศ. 1150 - ราว
พ.ศ. 1200 ตรงกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่ 1
3. ศิลปะแบบไพรกเมง (Prei Kmeng) ราว พ.ศ. 1185 - 1250
4. ศิลปะแบบกำพงพระ (Kampong Preah) ราว พ.ศ. 1256 - ราว
พ.ศ. 1350 ตรงกับสมัยอาณาจักรเจนละ แบ่งออกเป็นเจนละบกและเจนละน้ำ ซึ่งเป็นสมัยหัวเดียว
หัวสอง
5. ศิลปะแบบกูเลน (Kulen) ราว พ.ศ. 1370 - 1420 ตรงกับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2

ข. สมัยเมืองพระนคร (Angkorian Peroid)

6. ศิลปะแบบพะโค (Preah Ko) ราว พ.ศ. 1420 - ราว พ.ศ. 1436
ตรงกับสมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1

⁹ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., การศึกษาพัฒนาลักษณะเขมร ในหน่วยศิลปากรที่ 6 พนมเปญ,
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดี) พ.ศ. 2523, หน้า 31 - 33

7. ศิลปะแบบบานเค็ง (Bakheng) หลัง พ.ศ.1436 – ราว พ.ศ.1470 ตรง
กับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1
8. ศิลปะแบบเกาะแกร์ (Koh Ker) ราว พ.ศ.1464 – ราว พ.ศ.1490
ตรงกับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 4
9. ศิลปะแบบแปรรูป (Pre Rup) พ.ศ.1490 – ราว พ.ศ.1508 ตรงกับสมัย
พระเจ้าราเชนทรวรมัน
10. ศิลปะแบบบันทายศรี (Banteay Srei) พ.ศ.1510 – ราว พ.ศ.1545
ตรงกับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5
11. ศิลปะแบบเกลียง (Khleang) ราว พ.ศ.1508 – ราว พ.ศ.1555 ตรง
กับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5
12. ศิลปะแบบบาปวน (Baphuon) ราว พ.ศ.1555 – 1625 ครึ่งแรกตรงกับ
สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1
13. ศิลปะแบบนครวัด (Angkor Wat) ราว พ.ศ.1650 – 1725 ตรงกับสมัย
พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2
14. ศิลปะแบบบาเยน (Bayon) หลัง พ.ศ.1720 – ราว พ.ศ.1780 ตรงกับสมัย
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ซึ่งการกำหนดอายุศิลปะสถาปน์วิ ได้อาศัยการเปรียบเทียบกับศิลปะเขมรแบบดั้งเดิม ร่องรอยของศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย ทั้งโบราณสถาน ทั้งหลัง เสาประดับกรอบประตู ประติมากรรมและโบราณวัตถุอื่น ๆ สามารถเทียบกับศิลปะเขมร¹⁰ ได้ 11 แบบ คือ

¹⁰ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., การศึกษาทัศนคติแบบเขมร ในหน่วยศิลปากรที่ 6
พินาย, เรื่องเดิม, หน้า 60

1. แบบฉาตราบวิจิตร (ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 12)
2. แบบสมโบร์ไพธฤก (หลัง พ.ศ.1150 – ราว พ.ศ.1200)
3. แบบไพธรมงและกำพงพระ (ราว พ.ศ.1185 – หลัง พ.ศ.1350)
4. แบบพะโค (ราว พ.ศ.1420 – หลัง พ.ศ.1436)
5. แบบบาแก้ง (หลัง พ.ศ.1436 – ราว พ.ศ.1470)
6. แบบเกาะแกร (พ.ศ.1464 – 1490)
7. แบบแปรูป (ราว พ.ศ. 1490 – ราว พ.ศ.1508)
8. แบบเกลียง (ราว พ.ศ.1508 – ราว พ.ศ.1555)
9. แบบบาปวน (ราว พ.ศ.1555 – 1625)
10. แบบนครวัด (ราว พ.ศ.1650 – 1725)
11. แบบบายน (หลัง พ.ศ.1720 – ราว พ.ศ.1780)

การศึกษาเปรียบเทียบกัน ทำให้การกำหนดอายุโบราณสถาน โบราณวัตถุ มีความถูกต้อง

มากขึ้น

บทที่ 1

สถิติการบูชาพระนารายณ์

ศาสนาฮินดูเกิดจากการดัดแปลงศาสนาพราหมณ์แต่เดิมให้คนนับถือมากขึ้นและเพื่อจะแข่งกับศาสนาพุทธและเชนที่เกิดขึ้นใหม่ ความเชื่อกับเดิมของพวกอารยันจะนับถือธรรมชาติมาก จึงได้มีการทำพิธีบูชาเทพต่าง ๆ ที่เป็นตัวแทนของธรรมชาติ โดยใช้คัมภีร์พระเวทเป็นตำราสำคัญในการทำพิธีบูชาเทพต่าง ๆ ได้มีการแบ่งยุคของอารยันธรรมอันเดียนออกเป็นยุคต่าง ๆ คือ ¹

1. ยุคพระเวท คือ ยุคแรกที่มีการใช้คัมภีร์พระเวท ซึ่งเปรียบเหมือนตำราในการทำพิธีกรรมการดำเนินชีวิต การบูชาเทพในยุคนี้นี้จะเน้นไปในการทำให้เทพพอใจ เทพพวกนี้คือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ ที่พวกเขาไม่รู้จักตัวตน เช่น การนับถือดวงอาทิตย์ ไฟ ลม ฝน ฟ้าผ่า เป็นต้น การประกอบพิธีกรรมก็มีการสวดมนต์ สรรเสริญบูชาเทพเจ้าเพื่อทำให้เทพพอใจ

2. ยุคมหากาพย์ คือ ยุคที่พวกพราหมณ์มีอำนาจมากในการประกอบพิธีกรรมแทนคนทั่วไปและเป็นช่วงที่เกิดวรรณกรรมสำคัญหลายเรื่อง คือ รามายณะ มหาภารตะ ภกัวคคีตา ซึ่งเป็นเรื่องของวีรบุรุษ ธรรมวรรณคดีเกิดขึ้น พราหมณ์จะกลายเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด การบูชาเทพก็จะแตกต่างไปจากยุคพระเวท เทพในยุคพระเวทอย่างเช่น พระอินทร์ จะเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด แต่ในยุคนี้เทพอื่นจะมีหน้าที่แตกต่างกันออกไป พระศิวะ และพระวิษณุ เริ่มจะมีบทบาทมากขึ้น นอกจากนั้นพวกวีรบุรุษพื้นเมืองก็มีความสำคัญลงไปด้วย ในฐานะที่ถูกจัดมาเป็นอวตารปางหนึ่งของเทพ

¹ ณาตฐ อินทรางกูร, รูปเคารพในศาสนาฮินดู, ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2524, หน้า 8 - 18

3. ยุคปุราณะและกัณณะ ยุคนี้การบูชาเทพต่าง ๆ จะมีลัทธิแยกออกจากกัน แต่ที่สำคัญมี 2 องค์ คือพระวิษณุและพระวิษณุ การบูชาเทพ 2 องค์นี้แพร่หลายมาก และเป็นที่ยึดถือโดยทั่วไป เทพเจ้ามีหน้าที่แยกออกจากกัน มีอวตารปางต่าง ๆ และเรื่องราวที่แสดงถึงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มาก คัมภีร์โคณุกแห่งจีนเพื่อเสริมความสามารถของเทพเจ้าและมีความสมบูรณ์มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการบูชาเทพและยกฐานะให้เทียบเท่าเทพอีกด้วย โดยให้มีลัทธิเป็นเอกเทศ

การกำเนิดลัทธิไวษณวนิกาย

ลัทธิไวษณวนิกาย (Vaishnavism) คือ ลัทธิที่บูชาพระวิษณุเหนือเทพองค์อื่น ๆ วิษณุเป็นเทพองค์หนึ่งในยุคพระเวท เคยได้รับการกล่าวถึงในสามเวท ยชุรเวท ฤคเวท และอาถรรพเวท คือ เป็นเทพองค์หนึ่งในกลุ่มพระอาทิตย์ คำว่า ไวษณพ² ปรากฏในมหาภารตะว่าเป็นชื่อที่รู้จักกันในนามต่าง ๆ คือ สุริ สุหฤค ภควตะ สัตกตตะ ปันจกาลวติ เอกาน-
ถิกะ คัมภายะ และปาณจรทิกะ แกนนิยมเรียกว่าลัทธิชัคคากา ซึ่งเป็นชื่อเดิมของลัทธิการบูชา วสุ-
เทวะ กฤษณะ วิष्ณูซึ่งพื้นที่ต่อมาได้รับการนับถือเป็นเทพเจ้าและกลายมาเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ ลัทธิชัคคากา³ เป็นลัทธิที่เชื่อกติการบูชารูปเคารพเทพเจ้า ลัทธิไวษณพได้นำเอาหลักนี้มาไว้รวมกับลัทธิปาณจรทิกะ ซึ่งเป็นลัทธิที่ประกอบโดยเทพวสุ นารายณะ คำว่าปาณจร-
ทิกะ หมายถึง การปรากฏกาย 5 แบบ ของเทพเจ้าคือ

1. ปาระ - วสุเทวะจะปรากฏกายเมื่อจะสร้างโลก แต่ให้ชายาเป็นผู้สร้าง
2. วยุหะ - ปรากฏกายในเวลาที่จะรักษาความสงบในโลก มีแบบที่สำคัญ 4 แบบ คือ วสุเทวะ สังการษณะ ปรัทบุษณะ และอนิรุท ยังแบ่งเป็นแบบย่อยได้อีกคือ เกศะ นารายณะ และมาหะ

² ภาสุ อิมทวารุช, เรื่องเดิม, หน้า 20

³ ภาสุ อิมทวารุช, เรื่องเดิม, หน้า 22 - 23

3. **วิภะ** - คือ อวการปางต่าง ๆ ของพระวิษณุ ปรากฏในคัมภีร์แรก ๆ ว่ามี 39 ปาง เช่น ปัทมนาภะ ชันดะ วราหะ นรสิงหะ โลคนาถ นระ นารายณะ หิริ กฤษณะ รามะ กัลกนิ แต่ในคัมภีร์นารายณะ และวรรณกรรมปุราณะในยุคหลัง บอกว่าอวการที่สำคัญมี 19 ปาง คือ ทศอวการ คือ มัธยา กูรมะ วราหะ นรสิงหะ วามานะ ปรศุราม รามา กฤษณะ ทุทช และกัลกนิ อวการปางทุทชเพิ่งจะมาเพิ่มในภายหลัง

4. **อันการยามิน** - เป็นนามธรรม คอยควบคุมบังคับจิตใจมนุษย์

5. อรรถา - คือรูปเคารพในแบบบุษะ และวิภะแบบต่าง ๆ ตามที่จะเหมาะแก่พิธีกรรมต่าง ๆ ที่บรรยายในคัมภีร์

หลักฐานที่แสดงว่าลัทธินี้เป็นลัทธิที่เกี่ยวข้องกับวสุเทวะ - กฤษณะ มีทั้งหลักฐานทาง
 คำนับโบราณคดีและหลักฐานทางจารึก เอกสารต่าง ๆ เช่น จารึกที่เมืองเบสนคร⁴ มีอายุใน
 ราว พ.ศ. 400 กล่าวถึง คุรุทวัช (เส้าที่มีหัวเสาเป็นรูปคุรุ อันเป็นสัญลักษณ์ของวิษณุ) เพื่อ
 เป็นเกียรติแก่วสุเทวะ เป็นตน จารึกรุ่นแรก ๆ มักจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างวสุเทวะกับ
 วิษณุ กฤษณะ นารายณะ ในราวพุทธศักราชที่ 8 ลัทธิศิวคาโคแพร่ลงมาทางโคและโคญกรวมเข้า
 กับลัทธิไวษณพิกายในที่สุด ลัทธิโคชีว่าลัทธิศิวคา⁵ มาจนถึงสมัยคุปตะ (พุทธศักราชที่
 11) และโคเวมีชื่อว่าลัทธิไวษณพิกาย ในราวพุทธศักราชที่ 14 ซึ่งเป็นไปในอวตารของพระ
 วิษณุ

พระวิษณุ (Vishnu)

พระวิษณุเป็นเทพเจ้าแห่งคัมภีร์ทั้งแก่ยุคพระเวท จักอยู่ในกลุ่มของเทพแห่งแสงอาทิตย์⁶ มีหน้าที่เกี่ยวกับพระอาทิตย์ในการก้าว 3 ก้าว คือเป็นเทพแห่งแสงอาทิตย์ตอนเช้า กลางวันและเย็น เกี่ยวข้องกับไฟ แสงสว่าง และพลังงานของแสงบนโลก ในอากาศ เกี่ยวข้องกับพระอรุณ

4.5

๕๖ ผาสุก อินทราวุธ, เรืองเคิม, หน้า 22 - 23

6

⁶ Gopinatha Rao, The Element of Hindu Iconography, Vol.1
Part 1, Indological Publishers, Delhi, p.74 - 77

ในการขึ้นของพระอาทิตย์ การส่องแสง และการตกของดวงอาทิตย์ ในมหากาพย์กล่าวว่าพระอาทิตย์เป็นโอรสองค์สุดท้ายในจำนวน 18 องค์ ของพระอาทิตย์ มีหน้าที่ก้าว 3 ก้าว ในพระเวทกล่าวว่า เป็นเทพที่ได้รับการนับถือในการบูชา ให้นิยามป้องกันมนุษย์ บางครั้งพระเวทยังกล่าวว่า วิษณุเป็นเทพที่นับถือร่วมกับพระอินทร์ (ในการใช้ชื่อ วสะวะ Vāsava) รุทระและเป็นเทพแห่งการโคจรของดวงอาทิตย์ โดยมีความสัมพันธ์กับวีรบุรุษพื้นเมือง คือ อรชุน กฤษณะ รามภ ในฐานะที่โคกถายมาเป็นอวตารของพระองค์ เมื่อลัทธิการนับถือเป็นอิสระ และวิษณุยังเป็นเทพสำคัญ 1 ใน 3 องค์ ของฮินดู ได้รับหน้าที่สำคัญในการรักษาโลกมนุษย์

รูปเคารพของพระวิษณุ

ลัทธิในคอนแรกจะเน้นที่การทำรูปเคารพ จึงมีคำราที่แต่ง เกี่ยวกับการทำรูปเคารพของพระวิษณุโดยเฉพาะ คือในคัมภีร์ไวฆานาสาคม (Vaikhanasagama)⁷ และคัมภีร์ปัญจราตระคม (Pancharatnagama) การทำรูปเคารพปางต่าง ๆ ก็เพื่อจุดประสงค์ที่ต่างกัน ในคัมภีร์ไวฆานาสาคมอธิบายถึงการทำรูปเคารพของพระวิษณุว่าที่นิยมทำมี 3 ปาง คือ ทำประทับยืน เรียกว่าสถานกะ (Sthānaka Murti) ทำประทับนั่ง เรียกว่า อาสนะ (Asana Murti) และท่านอน เรียกว่าศยนะ (Sāyana Murti) ซึ่งทำเหล่านี้ยังแบ่งออกเป็นทำย่อยอีก 4 ทำ ความความต้องการและวัตถุประสงค์ในการบูชา มีว่า

โยคะ (Yōga) ทำนี้พวกโยคีนิยมบูชา เพื่อต้องการได้รับความเพดิกเพดณ

สนุกสนานและความสุข

โภคะ (Bhōga) บูชาเพื่อต้องการสิ่งตอบแทน

วีระ (Vira) บูชาเพื่อต้องการความกล้าหาญและอำนาจ

อาภิจาริกะ (Abicharika) ทำนี้พวกฆัตรีนิยมบูชา เพื่อจะได้ชัยชนะในการ

ทำสงคราม

⁷ Ibid., p. 77 - 80

ท่าต่าง ๆ เหล่านี้ยังมีการจัดลำดับความสำคัญเป็นระดับต่าง ๆ กันคือ ระดับสูงเรียกว่า
 อุตตมะ (Uttama) ระดับกลางเรียกว่ามัชฌิม (Madhyama) และระดับต่ำสุดเรียกว่า
 อหัม (Adhama) การจัดระดับขึ้นอยู่กับจำนวนบริวารที่ประกอบว่าจะมีมากน้อยเพียงใด

ท่าต่าง ๆ ของพระวิษณุ⁸

ท่าประทับยืน (Sthanaka Murti) มี 4 แบบ คือ

โยกะสถานกะ (Yōgāsthanaka - Murti) วิษณุประทับมี 4 กร วรณะสีคำ
 พระกรขวาคานหลังถือสังข์ คานหนาทำปางประทานอภัย หรือประทานพร พระกรซ้ายคานหลังถือ
 จักร คานหนาวางบนพระปรัศว์ ตรีภฤฤ (Bhrigu) และมารกัณเฑยะ (Markandēya)
 ก็คุกเข่าอยู่คานขวาและคานซ้ายของพระองค์ หรืออาจเป็นภูมิเทวี (Bhūmi Devi) และมาร-
 กัณเฑยะแทน ทำรูปพระศิวะสลักบนกำแพงเทวสถานคานเหนือ พระศิวะมี 4 กร กรซ้ายหนาวาง
 บนพระปรัศว์ คานห้องแยกหนึ่งกว้าง กรขวาคานหนาทำปางประทานอภัย คานหลังถือขวาน
 กำแพงคานโคธสถักรูปพระพรหม 4 กร กรคานหลังถืออุกประคำ และคานหนาดือหมอนำ กรคาน
 หนาทำท่าเคารพพระวิษณุและอีกข้างวางบนพระปรัศว์

โภคาสถานกะ (Bhōgasthanaka - Murti) มี 4 กร กรคานหลังข้างซ้ายถือ
 สังข์ คานขวาถือจักร กรคานหนาทำปางประทานอภัยหรือประทานพร กรซ้ายคานหนาห้อยลงหรือ
 วางบนพระปรัศว์ อยู่ในวรณะคำ ศรีเทวี (Sridivi) ยืนอยู่คานขวา หักธขวาดือคอกบัว
 หักธซ้ายห้อยลงข้างลำตัว อยู่ในวรณะสีเหลืองทอง คานซ้ายของพระวิษณุคือ รูปของภูมิเทวี
 วรณะคำ พระหักธซ้ายถือคอกกลีสีฟ้า หักธขวาห้อยลงข้างลำตัว ตรีภฤฤและมารกัณเฑยะคุกเข่า
 อยู่คานหนาข้างซ้ายและขวา เหนือรูปพระวิษณุจะมีรูปเททิมายา สังหาลาทีนิ กามินี และอยาจาณี
 หัมพุรุ นารทะ กิณรุคหนึ่ง ยักษี วิทยาธร ตรีสนกะ สันถุมาร สุริยเทพ และจันทรเทพ
 กำแพงคานเหนือและคานโคธสถักรูปพระศิวะและพระพรหม

วีรสถานกะ (Virastha Naka-Murti) มี 4 กร พระกรคานหลังถือจักรและ
สังข์ พระกรคานหน้าไม้ไค้ยกไว้ เทพและเทวีที่ประกอบจะต้องมีพระศิวะ พระพรหม ฤๅ-
ภฤคุ มารกัณเฑาะะ สนะทะ สันตกุมาร และกษิกินยะ สุริยเทพ และจันทรเทพ

อาภิจาริกะ สถานกะ (Abhicharikastha Naka-Murti) ประทับยืนมี 2-
4 กร มีวรรณะดำ ถักแก่งอาภรณ์ด้วยสีดำ ไม่มีเทพ เทวี และบริวารประกอบ การสร้าง
ไม่คำนึงถึงความสวยงาม

ท่าประทับนั่ง (Asāna - Murti) มี 4 ท่า คือ

โยคะสนะ (Yōgasana - Murti) ท่าประทับนั่งอาจจะประทับนั่งบนแท่นธรรมคา
แท่นบัว หรือบนจันทาคักไ้ มี 4 กร วรรณะขาว ประทับบนปัทมาสน์ (Padmasana) พระกร
คานหน้าทั้ง 2 ข้าง ทำปางสมาธิ ฝ่ามือพระองค์ซ้าย สวมหิ้งเสื้ทับบนฝ่ามือพระองค์ สวมขงา
มงกุฎและเครื่องประดับอื่น ๆ พระเนตรเหลือบต่ำ บนกำแพงบาคานเหนือและคานไค้สถกรูป พระศิวะ
และพระพรหมประทับนั่ง บนกำแพงบาคานตะวันตก สถกรูปพระจันทรเทพ และสุริยเทพ สนะทะและ
สันตกุมาร ฤๅภฤคุ และมารกัณเฑาะะ ขนบข้างขวา ข่ายพระวิษณุหรือเป็นรูปสลักภูมิเทวี ฤๅ-
ภฤคุ และมารกัณเฑาะะ แต่ในคัมภีร์บางเล่มอธิบายปางนี้ว่าพระองค์ประทับบนบัลลังก์คอกบัว มีพระ
เนตรเหลือบต่ำ พระกร 2 ข้าง คานหน้าทำปางสมาธิ มีรูปสลักคอกบัว และศพาชนาคีใหญ่ขนบ
ข้างขวาและข้างซ้าย กรคานหน้าถือจักรและสังข์ พระวิษณุในแบบนี้พวกโยคีนิยมบูชา เพราะเชื่อ
ว่าจะช่วยให้อุทิศตนจากการเวียนว่ายตายเกิด

โภคะสนะ (Bhōgasana - Murti) ทรงประทับนั่งบนสิงหาสน์ (แท่นรูปสิงห์)
มี 4 กร อยู่ในวรรณะสีดำ พระลักษณะมีและภูมิเทวี ขนบคานขวาและซ้าย กรขวาคานหลังถือจักร
คานหน้าทำปางประทานอภัยหรือประทานพร กรซ้ายคานหลังถือสังข์คานหน้าวางบนพระเพลา พระ
ลักษณะถือคอกบัวแดงในพระหัตถ์ซ้าย ภูมิเทวีถือคอกบัวสีฟ้า (นิโลต) บนกำแพงบาคานเหนือและคาน
ไค้สถกรูปพระศิวะและพระพรหมประทับนั่ง บนกำแพงบาคานหลังรูปพระวิษณุสถกรูปเทวีมายาและ
สังหลาพินี เทพแห่งคนตรีคือทมิฬุ และนารทะ มีกนิมรหนึ่งคู่ ยักษิณหนึ่ง วิทยาธร ฤๅ และ

สันตกุมาร สุริยเทพ และจันทรเทพ พร้อมด้วยคนถือป (Kalpa)

วิราสนะ (Virasana - Murti) ทรงประทับบนแท่น พระวิษณุอยู่ในวรรณะสี่
แฉก และมีฉลองพระองค์สีดำ พระพาหาซ้ายงอ พระพาหาขวาเหยียดออก พระลักษณะมีและภูมิเทวีอุก
เฝ้าอยู่ข้าง ๆ แท่นที่ประดิษฐาน และมารกัณเฑาะ พระวิษณุมี 4 กร พระหัตถ์ขวาคำนหลังถือจักร
ค้ำหน้าทำปางประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายค้ำหลังถือสังข์ และค้ำหน้าทำปางสิงหกรรม (รูป
สิงห์ คือ นิ้วทั้ง 5 งอเข้าหากัน มีรูปตรงกลาง) เชื่องไปทางขวาทำรูปพระพรหมและมารกัณเฑาะ
ทางซ้ายเป็นรูปพระศิวะและฤๅษีฤๅษี มีเที 2 องค์คือ กามินีและอชานินีบอกแซ่จามร นอกจากนั้น
ก็แวดล้อมไปด้วยฤๅษี สุนะกะ สันตกุมาร ทมสุร นารทะ สุริยเทพ และจันทรเทพ

อาภิจาริกะ (Abhicharikasana - Murti) พระวิษณุประทับบนแท่นธรรมชา
ไม่มีการประทับพระวิษณุปางนี้จะมีพระพักตร์ที่น่าเกลียด พระเนตรเบิกกว้าง วรรณะสีฟ้า ฉลอง
พระองค์สีดำ ไม่ถือขรรค์หรือธนู พระพักตร์หันไปทางทิศของภูเขาอยุ

ทาบรพม (Sayana - Murti) มี 4 ท่า คือ โยคะศยนะ (Yōgasayana-
Murti) โภคาศยนะ (Bhōgasayana - Murti) วีระศยนะ (Virasayana - Murti)
และอาภิจาริกะศยนะ (Abhicharikasayana - Murti) รายละเอียดของปางนี้จะกล่าว
ต่อไป

นอกจากจะมีการเคารพรูปพระวิษณุท่าต่าง ๆ แล้ว ศักดิ์สิทธิ์ได้ให้ความสำคัญกับอวตาร
ปางต่าง ๆ ของพระวิษณุเป็นอย่างมาก มักปรากฏรูปการอวตารของพระวิษณุในเทวสถานหลายแห่ง
การอวตารของพระวิษณุสามารถจะแบ่งออกได้เป็น 3 แบบ คือ

⁹
อวตาร (Avatara) เป็นการอวตารจากร่างเดิมมาสู่ร่างใหม่และอยู่จนกระทั่ง
ร่างใหม่ทรุดลง เช่น การอวตารเป็นพระกฤษณะและพระราม

⁹Ibid., p. 119 - 120

อาเทศ (Avesa) เป็นการกลายร่างระยะหนึ่งเพื่อจุกระสงฆ์อย่าง แล้วจึงกลับสู่ร่างเดิม เช่น นรสิงห์ ปรศุราม เป็นต้น

อังสะ (Amasa) เป็นการกลายร่างของอำนาจบางส่วนในตัว เพื่อจุกระสงฆ์ในบางอย่าง เช่น ไท้จกรและอาวุธอื่นกลายร่างมาช่วยเหลือนุสนธ์

อวตารที่รู้จักกันก็มีอยู่ 10 ปาง มีหนังสือและคัมภีร์ที่กล่าวถึงการอวตารหลายเล่ม มีทั้งนี้¹⁰ คือ มหาภารตะ รามายณะ ภควัทคา ปุราณะ วิษณุปุราณะ สกปตะ ปุราณะ (Sathāpatha) เป็นต้น แต่ละคัมภีร์ก็ให้ความสำคัญและมีจำนวนการอวตารไม่เหมือนกัน ภควัทคา ปุราณะ บอกว่ามี 22 ปาง มัธยม ปุราณะ บอกว่ามี 10 ปาง คือ ชรรมะ (Dharma) นรสิงห์ (Narasimha) วามานา (Vamana) ทศศากริยะ (Mandhatri) มัท-
หาคี (Dattatreya) ปรศุราม (Mandhatri) รามา (Rāma) เวทวิท (Vé-
davidā) พุท (Buddha) และกัลกีกี (Kalki) แต่ในคัมภีร์สมัยหลัง ๆ กล่าวว่า
10 ปาง คือ

1. มัธยมอวตาร (Matsyavātara) ในมหาภารตะกล่าวว่าพระพรหมแปลงร่างเป็นปลา เพื่อช่วยให้โลกพ้นจากอันตราย ภควัทคา ปุราณะ กล่าวว่าเมื่อสันกัลป์ ยักษ์หัยกริพ (Hayagriva) ไก่มาขโมยเอาคัมภีร์พระเวทไปในขณะที่พระวิษณุกำลังบรรทม พระองค์โดยแปลงเป็นปลาลงไปเอาพระเวทคืนได้จากในน้ำ

รูปเคารพมี 2 แบบคือ แบบที่เป็นปลาธรรมคา และแบบที่ส่วนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นปลา จะมี 4 กร 2 กร ถือจักร สังข์ มี 2 กรหน้ามักทำปางประทานพรและประทานอภัย สวมกิริตมุกฏ

¹⁰ Ibid., p. 123 - 124

2. กุรมาวตาร (Kuramavatara) ภควตกขาปุราณะ กล่าวว่าพระวิษณุแปลงเป็นเต่าเพื่อไช้หิ้งงูพญามุขในการกว่นเกษียณสมุทร

รูปเคารพมี 2 แบบคือ แบบที่เป็นเกาเขรรวมคาและแบบที่ท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นเต่า มี 4 กร ถือจักร สังข์ กรทหน้าท่งประทานพรและประทานอภัย เช่นเดียวกับมัสยาวตาร

3. วราหาวตาร (Varahavatara) มีคัมภีร์ที่กล่าวถึงหลายคัมภีร์ เพราะปางนี้นิยมทำ คือในสปกะ - พราหมณะ (Satapatha - Brahmana) กล่าวว่าพระวิษณุทรงแปลงเป็นหมู่าเพื่อยกโลกขึ้นจากน้ำ แต่ในรามายณะบอกว่าเป็นพระพรหมที่แปลงเป็นหมู่า ส่วนในภควตกขาปุราณะ กล่าวไว้เหมือนคัมภีร์แรก แต่บอกว่าพระวิษณุทรงอวตารในคอนสร้างโลกและโลกจมน้ำอยู่

รูปเคารพปางนี้มีหลายแบบด้วยกัน เพราะคัมภีร์หลายคัมภีร์กล่าวถึงมีแบบใหญ่ ๆ อยู่ 3 แบบ คือ

- ภูวราหะ (Bhuvaraha) หรืออาทิวราหะ (Adivaraha) มีลำตัวเป็นมนุษย์ แต่หน้าเป็นหมู มี 4 กร 2 กรหลังถือจักร สังข์ พระบาทขวาวางบนเศียรของอาทิสะ (Adisesa) อีก 2 กรทำท่าอุ้มอุมิเทวีที่ประทับนั่งบนพระเพลา

- ยัชญวราหะ (Yajnavaraha) มีลำตัวเป็นมนุษย์ แต่เศียรเป็นหมู วรรณะสี่ขาว มี 4 กร 2 กรหลังถือจักรและสังข์ ประทับบนแท่น ห้อยพระบาทขวา ทรงสวมเครื่องประดับมาก พระลักษณะมีวรรณะสีทอง ประทับนั่งห้อยพระบาทขวาอยู่ทางคานขวาของพระองค์ หัตถ์ซ้ายถือคอกหมู่แดง หัตถ์ขวาวางลงบนแท่น ภูมิเทวี มีวรรณะดำ ประทับนั่งห้อยพระบาทขวาอยู่ทางคานซ้ายของพระวิษณุ หัตถ์ขวาดือคอกหมู่สีฟ้า หัตถ์ซ้ายวางลงบนแท่น

- ประลัยวราหะ (Pralayavaraha) มีลำตัวเป็นมนุษย์ แต่มีเศียรเป็นหมู ประทับนั่งบนแท่น ห้อยพระบาทขวา อยู่ในวรรณะสีฟ้า มี 4 กร 2 กรหลังถือสังข์และจักร หัตถ์ขวาทำปางประทานอภัย หัตถ์ซ้ายวางบนพระโสณิ ทางขวาทำรูปภูมิเทวี ประทับนั่งห้อยพระบาทข้างหนึ่ง หัตถ์ขวาดือคอกหมู่

รูปเคารพปางนี้บางทีก็ทำเป็นรูปหมูหรรมคา บางครั้งรูปเคารพจะมีวิวารมากมาย พระกรก็อาจจะมีมากกว่าที่กล่าวมา

4. นรสิงหาวตาร (Narasimhavatara) ทรงอวตารลงมาปราบหิรัญยักษ์ (Hiranyaksha) ที่ทำความเดือดร้อนแก่มนุษย์ พระวิษณุต้องแปลงมา เป็นคนครึ่งสิงห์มาปราบ เรื่องนี้อยู่ในปัทมะ ปุราณะ รูปเคารพที่สำคัญมี 2 แบบคือ

— คิริจะ นรสิงห์ (Girija - Narasimha) เป็นรูปนรสิงห์องค์เดียว ประทับนั่งบนฐานบัวหรือปัทมาสน์ ในท่าโยคะ คือก้มเข่าทั้ง 2 ข้างงอขึ้นไขว้กันแน่น มีเข็มจักรัดระหว่างเข่ากับขาที่ยกขึ้น รูปเคารพทำเป็นครึ่งคนครึ่งสิงห์ มี 2 - 4 กร กรขวามือนถือจักร ข้ายบนถือสังข์ อีก 2 กร วางบนเข่า เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าโยคะ นรสิงห์ บางครั้งก็ประทับบนสิงห์าสน์ พระลักษมีและภุมิเทวีประทับอยู่ด้านหลัง

— สโธณะ นรสิงห์ (Sthauna Narasimha) ประทับนั่งบนบัลลังก์ หรือประทับบนมี 4 กร 2 กรด้านหลังถือจักร สังข์ 2 กรด้านหลังทำปางประทานพรหรือประทานอภัย อีก 2 กรวางบนเข่า อาจมีรูปหิรัญยักษ์พาดบนพระเพลาและพระองค์ก้ำดังฉีกท้อง หรือดำเป็นท่ายืนจะยืนคริกังค์ หิรัญยักษ์พาดอยู่บนขาซ้าย วรณะสีชาว

นอกจากนี้ยังมีแบบอื่นอีก คือ

— ยานะกะ นรสิงห์ (Yanaka - Narasimha) นรสิงห์ประทับนั่งบนท้าว - คุรุท หรือบนฉนวนคนาค 5 เศียร มี 4 กร ถือจักร สังข์

— ลัก্ষมี นรสิงห์ (Lakshmi - Narasimha) นรสิงห์ถือจักร สังข์ ประทับนั่งบนปัทมาสน์ คู่กับพระลักษมีที่ทรงถือดอกบัว

5. วามनावตาร (Vamanavataara) และตรีวิกรม (Trivikarana) อวตารเป็นพรพราหมณ์เกี้ยเพื่อจะเอาแผ่นดินคืนจากยักษ์ แบ่งเป็น 2 ตอน คือ

— วามนะ ตอนเป็นพรพราหมณ์เกี้ย มี 2 แบบ คือ แบบแรกทำเป็นรูปเกือก ถือร่ม หมอนน้ำ และหนังสือ ส่วนหลังกว้าง และสายชูว่า แบบที่ 2 ทำเป็นรูปพราหมณ์เกี้ยคือคนแคระ

- กริวิกรม เป็นตอนที่พระองค์ทรงแสดงอำนาจเพื่อปราบยักษ์ ตอนก้าว 3 ก้าว เป็นการนำเอาความคิดเดิมในตอนที่พระวิษณุยังเป็นเทพในกลุ่มพระอาทิตย์ที่ก้าว 3 ก้าวมาใช้ พระบาทจะยก 3 ระดับคือ ระดับเข่าข้างขวา ระดับพระนาภี และระดับหน้าผาก หมายถึงการก้าวใน 3 โลก คือ โลกมนุษย์ สวรรค์ และอสูร ในรูปเคารพมักทำแค่ระดับพระนาภีและระดับหน้าผากเท่านั้น พระกรมีทั้งแก่ 2 - 8 กร ถ้ามี 4 กร กรด้านหลังถือจักร สังข์ กรด้านหน้าทำปางประทานพรและประทานอภัย ถ้ามี 8 กร จะถือจักร สังข์ คฑา หอก คทา โล่ หอก คันธนู กรข้างหนึ่งจะวางแบบลำคิ้วหรือวางบนพระโสณิ พระบาทขวาจะเหยียบลงบนพื้น พระบาทซ้ายยกขึ้น วรณะคำ อาภรณ์สีแดง ทรงนั่งหลังสิงห์ สวมเครื่องประดับเต็มที่ อาจมี นาคพันมียอก้านข้าง บางครั้งอาจจะมีพระอินทร์ถือร่มมั่งพระเพียรให้

6. ปรศุรามาวตาร (Parasuramavataara) อวตารลงมาเป็นพราหมณ์ เพื่อปราบพวกนักกริยที่กดขี่ประชาชน มีเรื่องในอักษิณปุราณะและวิษณุปุราณะ รูปเคารพทำเป็นรูปพราหมณ์ วรณะสีแดง อาภรณ์และเครื่องประดับสีขาว มักมี 2 กร ถือธนูขวามือจะถือขวาน สวมทั้งกางเกง ทรงขดงามงดดู ในอักษิณปุราณะบอกว่ามี 4 กร ถือขวาน มือจะถือขวาน สวมทั้งกางเกง ทรงขดงามงดดู ในอักษิณปุราณะบอกว่ามี 4 กร ถือขวาน คฑา ธนู และอุกฤษ

7. รามาวตาร หรือรามจันทร์ (Ramavataara, Ramachandra, Sri - Rama) อวตารมาเป็นพระราม เพื่อปราบยักษ์ 10 เศียร รavana หรือทศกัณฐ์ พระรามเป็นวีรบุรุษพื้นเมืองมาก่อนดังปรากฏเรื่องในรามายณะที่กล่าวถึงมิกะก่ง ภายหลังถูกรวบรวมมาเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ มักทำรูปเคารพพร้อมกับวิวารอื่น ๆ มีรูปของ

- พระราม คล้ายรูปปรศุราม มักมี 2 กร กรขวาถือคันธนู กรซ้ายถือลูกธนู มักประทับทำเป็นกริวัค อยู่ใว้วรณะสีคำ อาภรณ์สีแดง สวมกัศมลงดดู และเครื่องประดับมากมาย

- นางสีดา อยู่ด้านขวา กึ่งแก่พระบาทของพระราม วรณะสีทอง อาภรณ์สีเขียว กรซ้ายถือดอกบัว กรขวาห้อยแบบลำคิ้ว

- พระลักษมณ์ อยู่ด้านหลังของพระราม ถือธนูขวามือถือคันธนู ถือธนูซ้ายห้อยกับลำคิ้ว สูงขนาดพระบาทของพระราม

— หนุมาน สูงแค่สะโพกพระราม อยู่ทางซ้ายค่อจากพระลักษมณ์ มี 2 มือ มือขวา ยกขึ้นปิดปาก มือซ้าย ทอดลงยาวถึงหัวเข่า

แผนุชาปางนี้มักจะนิยมทำอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเทวสถาน

8. กฤษณาการ (Krishna) และพลราม (Balarama) ทั้ง 2 องค์นี้เป็นวิบุรุษพื้นเมือง ในมหาภารตะ อวการลงมาเป็นลูกคนเลี้ยงโคและเป็นพี่น้องกัน

พลราม เคยได้รับการยกย่องเป็นอวการปางที่ 9 แผนุชาขาวการ มี 2 กร กรขวาถือธนูไม้ กรซ้ายถือสร้อยคอ (Hala) วรณะขาว อารมณ์ดีแฉง เกดงามเป็นมวย ในอีกนึ่ปุระณะบอกว่ามี 4 กร ถือจักร สังข์ คอแก้ว และคทา คำนวราเป็นรูปของชายา ถือคอแก้วในทิศซ้าย

พระกฤษณะ มี 2 กร มักสวมมงกุฎและเครื่องประดับมากมาย หัตถ์ซ้ายยกขึ้น อาจถือสังข์ หัตถ์ขวาถือไม้รูปโค้ง คำนวราคือรูปชายา นางรุกมีนิ สักยาสีทอง หัตถ์ซ้ายถือคอแก้ว คำนวรายมักจะทำรูปครุฑกำลังทำท่าอัญชลี

เนื่องจากพระกฤษณะอวการลงมาสู่โลกมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ทำให้มีปางต่าง ๆ อีกมาก ส่วนมากจะเป็นการช่วยเหลือพวกแรกเลี้ยงโคที่สำคัญก็มีคอน

— พระกฤษณะไปงโมเนนย์ ทำท่าเฝ้าร่า ยืนเฝ้าชายา จาขวายกขึ้น มือขวากำลังทำท่าจะหยิบเนนย์ มือซ้ายเหยียดตรง รูปนี้นิยมทำในอินเดียภาคใต้

— พระกฤษณะโควรธนะ (Govardhanadhara) กรขวากำลังยกภูเขาและกรซ้ายทอดลงข้างลำตัว

— กฤษณะปราบนาคกาลียะ (Kaliya) พระกฤษณะประทับยืนบนหลังหัวนาคหลายเศียร พระบาทขวายกขึ้น กรขวางอมาคันหน้า กรซ้ายเหยียดตรง จับหางของนาค นิยมทำในอินเดียใต้

9. พุทธขาวการ (Buddha) เป็นอวการที่เอามารวมในภายหลัง ในภาคึกาปุระณะ กล่าวถึงการรวมเอาพระพุทธรูปเจ้าเป็นอวการของพระวิษณุที่ลงมาปราบอสูร รูปเคารพจะทำรูปในท่าประทับยืนหรือนั่งบนฐานบัว มักจะทำปางประทานอภัย

10. กัลกยาวตาร (Kalkyavatara) เป็นอวตารในอนาคตจะลงมาปราบอสูรใน
กัลป์เพื่อทำลายล้างคนชั่ว รูปเคารพจะทำเป็นคณีหิวเป็นม้า มี 4 กร ถือจักร สังข์ คทา และ
โล่ มักจะทำท่าทางโหนกตัว อคินีปุราณะบอกว่ามี 2 กร ปางนี้ทำรูปคนกำลังขี่ม้า มี 2 กร
ถือธนูและศร

พระนามและปางต่าง ๆ ยังมีอีกมาก แต่ที่สำคัญที่มี 24 พระนาม รูปเคารพจะทำเหมือน
กันคือ ประทับยืน สวมกัศมีงวงฏ เครื่องประดับต่าง ๆ มี 4 กร ถือ จักร สังข์ คทา คอกบัว
พระนามจะเรียกตามตำแหน่งของสิ่งที่อยู่ในพระหัตถ์ นามทั้ง 24 นาม มีกล่าวถึงในมหาภารตะ
คัมภีร์แรกทีกล่าวถึงทั้ง 24 พระนาม คือ อคินีปุราณะ (Agni Purana) และคัมภีร์ที่พูด
เหมือนกันคือ รูปมณฑนะ (Rūpamandana) คัมภีร์อื่นกล่าวถึงไม่ครบและการถืออาวุธในพระ
หัตถ์ก็ไม่เหมือนกัน แต่คัมภีร์ที่สำคัญก็คือ อคินี ปุราณะ กล่าวถึง 24 พระนาม คือ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์

พระนาม	หัตถ์ขวาบน	หัตถ์ขวาล่าง	หัตถ์ซ้ายบน	หัตถ์ซ้ายล่าง
1. เกศวะ (Keshva)	สังข์	คอกบัว	จักร	คทา
2. นารายณะ (Narayana)	คอกบัว	สังข์	คทา	จักร
3. มาหวะ (Madhava)	จักร	คทา	สังข์	คอกบัว
4. โกวินทะ (Govinda)	คทา	จักร	คอกบัว	สังข์
5. มธุสุทนะ (Madhusudama)	จักร	สังข์	คอกบัว	คทา
6. วิษณุ (Vishnu)	คอกบัว	คทา	สังข์	จักร
7. ทริวิกรม (Trivigrama)	คทา	คอกบัว	สังข์	จักร
8. วามนะ (Vamana)	จักร	สังข์	คทา	คอกบัว
9. ศรีธระ (Sridhara)	จักร	คอกบัว	คทา	สังข์
10. หริโษะ (Hrishiksha)	จักร	คทา	คอกบัว	สังข์
11. ปัทมนาบะ (Padmanabha)	คอกบัว	สังข์	จักร	คทา
12. ทาโมทะระ (Damodara)	สังข์	คอกบัว	คทา	จักร

<u>พระนาม</u>	<u>ทิศด้าวบน</u>	<u>ทิศด้าวล่าง</u>	<u>ทิศซ้ายบน</u>	<u>ทิศซ้ายล่าง</u>
13. สังการณะ (Samkarshana)	สังข	คทา	คอกบัว	จักร
14. วสุเทวะ (Vasudheva)	สังข	คทา	จักร	คอกบัว
15. ปรัชยุมนา (Pradyumna)	สังข	จักร	คทา	คอกบัว
16. อนิรุทธะ (Aniruddha)	คทา	จักร	สังข	คอกบัว
17. ปुरुโชตณะ (Purushothama)	คอกบัว	จักร	สังข	คทา
18. อโศกษะ (Adhokshaja)	คทา	คอกบัว	สังข	จักร
19. นรสิงห์ (Narasimha)	คอกบัว	จักร	คทา	สังข
20. อัชยุตะ (Achyuta)	คอกบัว	คทา	จักร	สังข
21. จานารณะ (Janardana)	จักร	คอกบัว	สังข	คทา
22. อุเปนทะ (Upendra)	คทา	สังข	จักร	คอกบัว
23. หรี (Hari)	คอกบัว	สังข	จักร	คทา
24. กฤษณะ (Krishna)	คทา	สังข	คอกบัว	จักร

นอกจากรูปเคารพต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว ยังนิยมทำรูปเคารพปางอื่นอีก ทั้งที่เป็นอวตารย่อยและรูปเคารพแบบผสมที่ทำความเข้าใจกันเมือง เช่น

— พระหริหระ เป็นรูปเคารพผสมกันระหว่างไวษณวนิกายและไศวนิกาย พระองค์ซึ่งชาวจะเป็นพระหิระ ซีกซ้ายจะเป็นพระนารายณ์ แต่ละซีกจะแบ่งออกจากกันด้วยแนวเส้นแบ่งจากเศียรลงมา เครื่องแต่งกายและเครื่องประดับ อาวุธ แต่ละด้านจะไม่เหมือนกัน ตามแต่ว่าจะเป็นของเทพองค์ใด

— ครีมูรติ คือรูปเคารพที่รวมเอาพระหิระ พระวิษณุ และพระพรหม เข้าไว้ด้วยกัน รูปเคารพจะมี 3 ด้าน ด้านละองค์ แต่ละด้านจะถือสัญลักษณ์ของเทพแต่ละองค์

- ไวคุนธู¹¹ (Vaikuntha Murti) มี 4 ศีรษะ 8 กร หันไปทาง 4 ทิศ ทางทิศตะวันออกเป็นรูปพระวิษณุปางสงบ ค้านไม้เท้าเป็นรูปพรสัจจ์ ค้านเที๋นือเป็นรูปหม้อน้ำ และ ค้านตะวันตกเป็นรูปเที๋นือ ถืออุกษร อุกประกาศา คชของ จักร รูปนี้จะประทับบนครุฑเสมอ

- นารา - นารายณะ¹² (Nārā - Narayana) ในมหากาพย์บอกว่าอรุณ และพระกฤษณะเกิดมาเป็นนารา - นารายณะ เป็นอวตารปางหนึ่งซึ่งเป็นผู้ควบคุมพลังระหว่างคน และโลก ทั้ง 2 เป็นตรี จึงมีเคราไว้มทรงขงามงกฎ ในวิษณุโรโมคระ บอกว่านารามีวรณะสี เขียว มี 2 มีตที่แข็งแรง นารายณะมี 4 กร ถือคอกบัวสีฟ้า ทั้ง 2 จะประทับอยู่ใกล้กันไม่ ถืออุก- ประกาศา สวมทังกางสีคำ

- ขุอันตาริน¹³ (Khanuantarin) เป็นรูปวิษณุในความเชื่อว่าเป็นเทพเจ้า แห่งการรักษาโรคของชาวฮินดู ทำเป็นรูปคนรูปร่างดี มีมือถือหม้อใส่อาหารกระยาทิพย์ นั่งอยู่เบื้องหน้า รูปพระวิษณุ

- หัยกริวะ¹⁴ (Hayagriva) เป็นถือกันในฮินเดียนาคีโต ทำรูปมนุษย์มีหัวเป็น ม้า มี 4 กร ถือสัญลักษณ์ของพระวิษณุ เป็นเทพแห่งการศึกษาและปัญญา

- มัมมาระเท¹⁵ (Mammara) มี 2 กร ถือคันศร และอุกษรที่ทำด้วยคอกไม้ 3 คอก ฆนาบข้างควายแม่พระชรีและเที๋นือรากร

11

Sheo Bahadur Singh, Brahmanical Icons in Northern India, New Delhi, Sagar Publication, 1977, p. 99

12

Ibid., p. 103

13

พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์, ผศ.ดร., คนกับพระเจ้า, พระนคร: กรุงเทพมหานคร, 2503, หน้า 145,

14

พจนานุกรม, หน้า 145

15

อานนด, หน้า 144, 146

— อาทิมูรติ¹⁶ (Adie - Murti) ประทับนั่งบนฐานของนาค 5 เศียร มี 4 กร
ถือจักร สังข์ ทวีศูภ และคทา

— ลักษมี - นารายณะ (Lakami - Narayana) ลักษณะประทับอยู่ใกล้กับพระ
วิษณุมักจะถือคอกมัวในพระหัตถ์ซ้าย รูปเคารพปางนี้แบ่งออกเป็น 4 ท่า คือ¹⁷

ท่าพระลักษมีประทับยืนกับพระวิษณุ (Sthanuka Murti) ทรงถือจักร สังข์
คอกมัว ท่าปางประทานพร

ท่าประทับนั่ง (Asana Murti) พระลักษมีทรงประทับบนเอวพระเทวาคำน
ซ้ายของพระวิษณุ ทรงถือคอกมัวในพระหัตถ์ซ้าย อีกกรกอดเทพไว

ท่าประทับเหนือครุฑ (Garudasana) พระลักษมีทรงประทับบนเอวของพระ -
วิษณุ หัตถ์ซ้ายถือคอกมัว ครุฑกำลังแบกพระบาทของพระวิษณุ

ลักษมีสังหิตา (Laksmi Sahita Narayana Murti) ทรงประทับยืนคู่กับ
พระวิษณุ ซึ่งมีเพียง 2 กร ทรงถือคทาในหัตถ์ซ้าย และจักรในหัตถ์ขวา พระลักษมีถือคอกมัวในหัตถ์
ขวา ส่วนกรซ้ายปล่อยลงข้างลำตัว

รูปเคารพปางต่าง ๆ ของพระวิษณุได้รับการนับถือที่แตกต่างกัน ทั้งลัทธิไวษณวนิกายและ
ไศวนิกาย มีคตินับถือในส่วนที่ต่างกัน คือพระศิวะจะได้รับการนับถือมาทางอินเดียตอนเหนือ เพราะ
พระองค์ทรงเป็นเจ้าแห่งหุบเขา ส่วนพระนารายณะจะได้รับการนับถือมากในอินเดียตอนใต้ โดย -
เฉพาะทางแถบชายฝั่งทะเล เพราะพระองค์ทรงเป็นเจ้าแห่งท้องทะเล อย่างไรก็ตามทั้ง 2 ลัทธิ
นี้บางครั้งก็มีการเจริญควบคู่กัน มีการผสมผสานกัน จนไม่สามารถบอกได้ว่าลัทธิไหนจะเป็นใหญ่ที่สุด
แต่ทั้ง 2 ลัทธิก็ยังคงมีผู้นับถือสืบต่อกันมาจนทุกวันนี้ ทั้งในประเทศอินเดียและในบางประเทศที่รับ
ศาสนาฮินดูเข้าไป

¹⁶ ว่างแล้ว, หน้า 144, 146

¹⁷ Sheo Baharda Singh, Op. cit., p. 105 - 107

ลักษณะรูปเคารพของพระนารายณ์บรรทมสินธุ์

คำว่า นารายณะ (Nārāyana)¹⁸ มาจากคำว่า นารา (Nara) แปลว่า น้ำ กับคำว่ายานะ (Ayana) แปลว่า การเคลื่อนไหว เมื่อรวมกันจะหมายถึง ผู้ที่เคลื่อนไหวในน้ำ

ในวนาปราวะ (Vanaparava) ให้ความหมายของคำว่านารายณะ ว่าเป็นก้น - กำนาคของมนุษย์ เพราะนาราคือน้ำ ตัวเรากำนาคมาจากน้ำ คนจึงถูกเรียกว่านารายณะ

คัมภีร์มनुสัง ปิตา (Manusambita), วิษณุ ปูราณะ (Vishnu Purana) และหริวาชะ (Harivanshas) กล่าวว่าที่น้ำถูกเรียกว่านารา ก็เพราะน้ำมีกำนาคมาจาก เทพนารา ซึ่งเป็นเทพสูงสุด เมื่ออยู่ในน้ำจึงได้ถูกเรียกว่า นารายณะ

ในทีโกปเทศ¹⁹ บอกว่านารายณะเป็นพรหมที่มีอำนาจ 3 อย่าง คือ เป็นผู้ให้ กำนาค เป็นผู้รักษาและเป็นผู้ทำลาย คำกล่าวนี้มีที่คล้ายกับในมหากะ²⁰ ได้ถึงนาม "นารายณ์" ว่า นารายณ์เป็นฤๅษีคนหนึ่ง เป็นผู้ทรงของฤๅษีธรรมะ ฤๅษีนารายณ์มีเพื่อนชื่อนารา (Na-ra) ทั้ง 2 ได้เดินทางจากโลกมนุษย์ไปสู่โลกพรหมณ์ ได้ช่วยกันปราบอสูร จึงได้รับการนับถือ ต่อมาฤๅษีนารายณ์ได้บำเพ็ญธรรมจนกลายเป็นพรหมณ์ จึงได้รับการบูชากันในนามพระนารายณ์

ชื่อนารายณะ ไม่ได้เป็นชื่อพระวิษณุมาก่อน แต่เป็นชื่อที่ใช้เรียกพระพรหม เพราะจาก คัมภีร์ที่เกี่ยวกับการสร้างโลกบอกกว่า พระนารายณ์กำเนิดจากหิรัญครุฑ²¹ ไข่ทองที่ลอยอยู่

¹⁸ Nanditha Krishna, Op. cit., p. 4 - 5

¹⁹ Edward Moor, The Hindu Pantheon, The Philosophical Research Society, U.S.A., 1976, p. 80

²⁰ พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์, ศ.ดร., เรื่องเดิม, หน้า 122 - 123

²¹ Veronica Ions, Indian Mythology, New York, 1967, p. 68

ในน้ำและเมื่อพระพรหมออกจากไซทอง พระองค์ได้เป็นผู้สร้างโลกและสร้างทุกสิ่งทุกอย่าง การที่พระพรหมอาศัยอยู่ในน้ำมาก่อน จึงได้รับชื่อเรียกว่านารายณะ ต่อมาเมื่อลัทธิไวษณพิกายเจริญขึ้น พระวิษณุทรงเป็นเทพเจ้าแห่งจักรวาลทรงประทับอยู่ ณ เกษียรสมุทร ทรงเป็นเทพแห่งทะเลควย มีหน้าที่ในการรักษาโลกมนุษย์ ทำให้พระวิษณุได้รับชื่อนารายณะมาแทนพระพรหม ซึ่งในวรรณ-

คติในคัมภีร์²² Baudhayana Dharma Sutra และ Taittiriya Branyaka

กล่าวว่าพระนารายณ์ทรงเป็นองค์เดียวกับพระวิษณุในราวคริสต์ศตวรรษที่ 5 ก่อนคริสตกาล

การบรรทมสินธุ์ของพระนารายณ์คือ การบรรทมในช่วงระหว่างสร้างโลก การบรรทมแต่ละครั้งจะเกี่ยวกับยุคเวลาของแต่ละกัลป์

กำหนดยุคและเวลาของกัลป์

การกำหนดอายุของจักรวาล เริ่มแต่การสร้างจักรวาลจนถึงการสิ้นสุดหรือการที่จักรวาลถูกทำลาย ในการสร้างและการทำลายโลกครั้งหนึ่ง เรียกว่าหนึ่งกัลป์²³ หมายถึง 1 วัน ของพระพรหม คือพระพรหมบรรทมไป 1 คืน ที่บรรทมในคอนเขาเพื่อสร้างโลกและในคอนเขินจะเป็นการสิ้นสุดของวัน สิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่ยังไม่บรรลุมรรคผล (การเวียนว่ายตายเกิด) ก็ยังจะรออยู่เพื่อจะได้ไปเกิดในกัลป์ใหม่ที่พระพรหมจะสร้างต่อไป จะวนเวียนเช่นนี้จนกระทั่งอายุครบ 100 ปีของพระพรหม จากนั้นโลกทั้ง 3 จะถูกทำลายลงหมด รวมทั้งเทพต่าง ๆ และพระพรหมเองควยเมื่อผ่านไปอีก 100 ปี พระพรหมองค์ใหม่จะมาทำหน้าที่สร้างโลกต่อไป

ในแต่ละกัลป์จะแบ่งออกเป็น 4 ยุค แต่ละยุคมีเวลานานมาก ถ้าเทียบกับเป็นมนุษย์เท่ากับ 1 วันของสวรรค์เท่านั้น เพราะฉะนั้นเวลาในแต่ละยุคจึงนานมาก²⁴ การกำหนดยุคแบ่ง-

²² พรหมทัตติ เจิมสวัสดิ์, ผศ.ดร., เรื่องเคิม, หน้า 123

²³ บาสุช อินทราวุช, เรื่องเคิม, ภาคผนวก หน้า 1

²⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ลิลิตนารายณ์สิบปาง, พระนคร: กรม -

ออกเป็น 4 ยุค คือ

1. กฤตยุค มีอายุ 4,500 ปีสวรรค์ เท่ากับ 1,928,000 ปีมนุษย์ เป็นยุคที่คนมีศีลธรรม คือธรรม จึงเรียกว่าสัตยยุค ยุคนี้มีโคมีเทวดา เทพ หรือพวงกัณท์ มีแต่พระนารายณ์เพียงองค์เดียว ไม่มีการทำความชั่ว คนนับถือแต่พระพรหม (พระนารายณ์) ซึ่งทรงเป็นวิญญูของสิ่งทั้งปวง ยุคนี้ใช้ฤคเวทในการพิธีเพียงอย่างเดียว พระนารายณ์มีวรรณะสีชาวบริสุทธิ์

2. ไตรคายุค มีอายุ 3,000 ปีสวรรค์ เท่ากับ 1,296,000 ปีมนุษย์ เป็นยุคที่ความดีและศีลธรรมลดลงไปใน 1 ใน 4 ส่วน เริ่มมีการพลัดกรรม คนทำเพื่อผลประโยชน์ ทำให้พระนารายณ์มีวรรณะสีแดง

3. ทวาปรยุค มีอายุ 2,400 ปีสวรรค์ เท่ากับ 864,000 ปีมนุษย์ ศีลธรรมและความดีของคนลดเหลือ 2 ใน 4 ส่วน พระเวทมี 4 ส่วน คือ ฤคเวท สามเวท และอาถรรพเวท ทำให้พิธีต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย คนพยายามหาทางทำให้คนทนทุกข์ พระนารายณ์มีวรรณะสีเหลือง

4. กลิยุค มีอายุ 1,200 ปีสวรรค์ เท่ากับ 432,000 ปีมนุษย์ ความดีของคนเหลือ 1 ใน 4 ส่วน เป็นยุคปัจจุบันนี้ คนทำความชั่วมากขึ้น เป็นยุคสุดท้าย พระนารายณ์มีวรรณะสีดำ หรือสีออกอัญชัน

ในแต่ละยุค พระนารายณ์จะอวตารลงมามี 10 ปาง คือ ²⁵

1. กฤตยุค พระนารายณ์อวตารเป็นัมชยา ญุมะ วราหะ และนรสิงห์
2. ไตรคายุค พระนารายณ์อวตารเป็นวามานา และปรศุราม
3. ทวาปรยุค พระนารายณ์อวตารเป็นราม และกฤษณะ
4. กลิยุค พระนารายณ์อวตารเป็นพุทธ และกัลกีน

ทั้ง 4 ยุค เมื่อรวมกันจะเป็น 12,000 ปีสวรรค์ เท่ากับ 4,320,000 ปีมนุษย์ เรียกว่า 1 มหายุค และในเวลา 1,000 มหายุคจะเท่ากับ 1 วันของพระพรหม หรือ 1 กัลป์ เป็นช่วงเวลาทีพระพรหมบรรทมหลับไป โลกจะถูกทำลาย เมื่อพระพรหมตื่นขึ้นก็จะสร้างโลกขึ้นมาใหม่ ซึ่งจะทำวนเวียนกันไปเรื่อย ๆ

การสร้างโลกและคัมภีร์ที่กล่าวถึง

เมื่อโลกกำเนิดมาจนถึงปลายกัลป์ คนจะทำความชั่วมากขึ้นอยู่เรื่อย ๆ จนถึงเวลาที่โลกจะต้องถูกทำลายลง เพราะชาวฮินดูถือว่าไฟเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สามารถชำระสิ่งต่าง ๆ ให้บริสุทธิ์ได้ ในเรื่องการสร้างโลกมีหลายตำนานและหลายคัมภีร์ แต่ละตำราก็กล่าวกันแตกต่างกันออกไป คือกล่าวรวมทั้งพระพรหมและพระนารายณ์ว่าเป็นผู้สร้างโลก คือ

ในช่วงแรกเชื่อกันว่าพระอินทร์ พระวรุณ พระอัคนี และเทพมารุก เป็นผู้สร้างจักรวาลในต่อมาเทพต่าง ๆ เป็นผู้สร้างบุรุษ (Purusha) เป็นมนุษย์คนแรก บุรุษเป็นผู้สร้างโลก ศีรษะคือท้องฟ้า สะดือคืออากาศ โลกคือเท้า ความคิด จิตใจ สร้างพระจันทร์ ดวงตาสร้างดวงอาทิตย์ บุสร้างที่ทั้ง 4 ปากสร้างพระอินทร์ และอัคนี 26 ลงมายังสร้างพระวายุ ซึ่งต่อมาในพระเวทกล่าวว่าเมื่อจักรวาลได้ถูกทำลายลงเหลือแต่เทพและธาตุทั้ง 5 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ พระพรหมปรารถนาจะสร้างโลกขึ้นใหม่ พระองค์คงเป็นเพียง - ปรมาत्मन् คือพลังงานสากล ไม่มีรูปร่าง จึงทรงสร้างน้ำขึ้นมาก่อน แล้วสร้างเมล็ดพันธุ์พืชเอาไปหว่านในน้ำ เมล็ดพืชเติบโตกลายเป็นไซของคำเรียกว่า หิริยญครรภ ไซของคำได้ลอยอยู่บนผิวน้ำเป็นเวลา 28 1,000 ปี หิริยญครรภนี้สุกสว่างดุจพระอาทิตย์พันดวง พระพรหมได้เกิด -

26
Veronica Ions, Op. cit., p. 28

27
W.J. Wilkins, Op. cit., p.99

28
Ibid., p.100

ภายในไซ้ทองคำนี้ พระองค์จึงไต่ชื่อว่าอาทมนุ แปลว่าผู้ที่เกิดเอง เป็นพระพรหมที่มีรูปร่าง การที่พระพรหมเกิดในไซ้ทองคำที่ลอยอยู่ในน้ำพระพรหมจึงไต่ชื่อว่านารายณะ พระพรหมได้แยกตัวออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนบนเป็นสวรรค์ ส่วนล่างเป็นโลก และพระพรหมจึงทรงสร้างมนุษย์และสิ่งอื่นต่อไป

29 วิษณุ ปุราณะ ให้พระวิษณุเป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง โลกกำเนิดมาจากพระวิษณุคงอยู่เฉพาะพระองค์ และพระองค์เป็นเหตุแห่งความคงอยู่และความสูญสลายของโลก พระนารายณ์ทรงบรรทมบนอนันตนาคราชคือ เศษนาค (Sēsa) เหนือเกษียรสมุทร มีคอกบัวดูจากพระนาภี และมีพระพรหมประทับบนคอกบัว และกล่าวถึงพระนามพระพรหมที่ทรงอยู่ในไซ้ทองคำเป็นเวลา 1,000 ปี และภายในไซ้ทองคำกว้างเท่ากับเขาพระสุเมรุ ประกอบด้วยภูเขาหลายลูก มหาสมุทร ทวีป ดวงดาว ดาวพระเคราะห์ จักรวาล รวมทั้งเทพเจ้า มนุษย์ และอสูร พระพรหมได้ทรงกำเนิดพระองค์เอง ทรงสร้างโลก แต่ทรงเห็นว่าโลกยังจมน้ำอยู่จึงได้ทรงแปลงเป็นหมูป่าลงไปยังแผ่นดินให้ขึ้นมาจากน้ำแล้วทรงสร้างโลกต่อไป

30 วราหะ ปุราณะ ยกให้พระนารายณ์เป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ เคมีพระนารายณ์เป็นพระพรหมคือ เป็นเจ้าของสิ่งทั้งปวง ไม่มีรูปร่าง พระปรพพรหมคิจะสร้างโลกจึงสร้างพระนารายณ์ขึ้นเพื่อจะไต่สร้างสิ่งต่าง ๆ ต่อไป แล้วพระนารายณ์ก็บรรทมหลับไป ระหว่างนี้ได้ทรงดูนับถึงการสร้างสิ่งต่าง ๆ และไต่เกิดมีคอกบัวดูจากพระนาภี บนคอกบัวนั้นไต่บังเกิดพระพรหมขึ้น และพระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์และสิ่งต่าง ๆ ต่อไป

31 ปัทมะ ปุราณะ กล่าวว่าเมื่อแรกพระวิษณุประสงค์จะสร้างโลก จึงทรงแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือเป็นผู้สร้าง ผู้รักษาและผู้ทำลาย พระองค์ไต่สร้างพระพรหมจากการดูพระปรัศวะ (สี่ข้าง) คำนวณ เพื่อจะไต่สร้างโลก ทรงสร้างพระศิวะจากศูนย์กลางของพระองค์ เพื่อทำลายล้างโลกและทรงสร้างพระองค์เองจากพระปรัศวะ คำนวณ เพื่อรักษาโลก

29

W.J.Wilkins, Hindu Mythology Vedic&Purana, Delhi, 1972, p.85

30

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเกษียรสมุทร, หน้า 7 - 8

31

W.J.Wilkins, Hindu Mythology, Op. cit., p.196

มารักกันเฉพาะ ปู่หลาน³² กล่าวว่า พระวิษณุทรงบรรทมบนพระยานันตนาคราช อสุ-
รมทูและไภฏกะ ออกมาจากพระกรรณของพระวิษณุ เพื่อจะทำร้ายพระพรหมที่จะออกมาจากพระนาภี
ของพระนารายณ์เพื่อมาสร้างโลก พระวิษณุจึงทรงฆ่าอสุรทั้ง 2 คนนี้ จึงได้พระนามว่ามธุสุตนะ
(Madhusudama) เรื่องนี้มีกล่าวถึงในทวิงศกวัย

นอกจากจะมีเทพ 2 องค์นี้เกี่ยวกับการสร้างโลก พวกที่นับถือพระศิวะก็ยังเชื่อว่า
พระศิวะก็มีส่วนในการสร้างโลก³³ ค่าย ในคัมภีร์ของลัทธิอีกกล่าวว่า ก่อนที่จะมีการสร้างโลก
นั้นมีแต่เพียงพระศิวะอยู่องค์เดียว ไท้ทรงดูพระกรซ้ายขวานี้พระหัตถ์ขวาจนเกิดเป็นรูปไข่สีทอง
พระองค์ได้แยกไข่ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนบนเป็นสวรรค์ ส่วนล่างเป็นแผ่นดิน ภายในมีพระพรหม
พระศิวะจึงได้มอบให้พระพรหมเป็นผู้สร้างโลกต่อไป เรื่องที่คล้ายกันคือ เมื่อไฟล้างโลกแล้วทำให้
โลกว้างเปล่า พระเวททั้งหลายจึงรวมกันเป็นปรเมศวร (พระศิวะ) พระปรเมศวรเอาพระหัตถ์อุม
พระอุระออกมาเป็นพระอุมา พระอุมาได้ทรงสร้างเทพองค์อื่นมาช่วย พระศิวะจึงให้พระหัตถ์ซ้าย
อุมพระหัตถ์ขวาเป็นพระนารายณ์ ให้พระหัตถ์ขวาอุมพระหัตถ์ซ้ายเป็นพระพรหม เทพทั้งหมดยก
ช่วยสร้างโลกต่อไป³⁴

ในเรื่องการสร้างโลกได้ให้พระนารายณ์เป็นผู้สร้างสิ่งต่าง ๆ มาก่อน³⁵ คือเป็นธาตุ
ทั้ง 5 คือ โลก อากาศ น้ำ ไฟ และทองฟ้า ในระหว่างการสร้างโลก นารายณ์จะนอนอยู่บนใบ
ของก้นไทรที่ลอยอยู่ในมหาสมุทร แล้วจึงเกิดตั้งในการสร้างโลก สร้างคำพูดจากปาก สร้างพระ
เวทจากพระเกศา สร้างสายฟ้าแลบจากเกรว สร้างก้อนดินจากเล็บ และสร้างภูเขามาจากกระดูก
จะเห็นว่าพระนารายณ์จะเป็นผู้สร้างสิ่งไม่มีชีวิต และพระนารายณ์เป็นผู้ให้กำเนิดพระพรหม

³² Ibid., O. 127

³³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระเป็นเจ้าของพราหมณ์, กรมศิลปากร,

³⁴ เรื่องเดิม, หน้า 399

³⁵ Veronica Ions, Indian Mythology, Op. cit., p.28

และพระนารายณ์³⁶ ยังได้สร้างเทพอีก 3 องค์ คือ สร้างสิ่งใดในการให้เป็นที่รักษา
 ธรรมชาติและพลังงานในรูปของห่านและหงส์³⁷ สร้างพระสหัสสีและยกให้เป็นมเหสีของพระ
 พรหม สร้างพระลักษมีและพระปารพตี ซึ่งได้เป็นมเหสีของพระวิष्ณุและพระศิวะ เทพองค์สุดท้าย
 คือพระรุทร ออกมาจากรอยย่นที่หน้าผากของพระพรหม รุทรก่อนมาก็คือพระนามหนึ่งของพระศิวะ

เมื่อพระพรหมกำเนิดออกมา พระองค์ได้สร้างบุคคลออกมากลุ่มหนึ่ง แก่พวกนี้ต้องการจะ
 กินพระองค์ พวกนี้คือยักษ์ก่อนมา ก่อนมาพระองค์ทรงสร้างฤๅษี 4 คน³⁸ เพื่อช่วยในการสร้างโลก
 คือ สนะกะ (Sanaka) สันตะ (Sananda) สันตะนะ (Sanatana) และสันต-
 กุมาร (Sanatkumara) แก่พวกนี้กินกันไปหมดแล้วสุทเวะกันหมด พระศิวะจึงแปลงเป็นพระ
 รุทรออกมาจากหน้าผากของพระพรหม พระรุทรมี 5 เศียร 10 กร เป็นผู้ให้พลังแก่พระพรหม พระ
 พรหมจึงสามารถสร้างฤๅษีฤคฤคและสัปตฤคฤค และทรงสร้างพระนารท (Narada) จากพระ
 บาท สร้างฤๅษีกรรมะ (Karmada) จากเงาของพระองค์เอง สร้างทักษะจากนิ้วชี้พระหัตถ์
 ขวา ฤๅษีฤคฤคสร้างพระกัสยป พระทักษะมีวิชา 80 องค์ พระทักษะและพระชक्र เป็นผู้สร้างมนุษย์
 และสิ่งต่าง ๆ

36

Edward Moor, The Hindu Pantheon, Op. cit., p.28

37

ในรูปของห่านและหงส์ มีในคัมภีร์ของดัทททริศานิกาย คือ ลิงคปุราณะ กุรมปุราณะ
 และศิวะปุราณะ ในพระศิวะปางดังโคทรวมูรติ ในตอนต้นกัลป์และขึ้นกัลป์ใหม่ พระวิष्ณุทรงประทับ
 อยู่ในทะเลและได้ให้กำเนิดพระพรหมออกมา ทั้งพระวิष्ณุและพระพรหมต้องการแย่งกันว่า ตนเป็น
 ผู้สร้างจักรวาล พระศิวะจึงบันดาลให้เกิดสิ่งชั่วช้าใหญ่มีเปลวไฟแผ่ออกมา ทั้งพระวิष्ณุและพระ
 พรหมต้องการจะหาโคนเสาและยอดเสาของดังก จึงแปลงร่าง โดยพระพรหมเป็นหงส์บินขึ้นไปหา
 ยอดเสา พระวิष्ณุนั้นแปลงร่างเป็นหงส์ชุกดินลงไปหาโคนเสา แก่ทั้ง 2 องค์ ก็ทำไม่สำเร็จ
 พระศิวะจึงแสดงองค์ให้เห็น ศิวะดังกจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะก่อนมา, ฌาสุช อินทราวุธ,
เรื่องเกิม, หน้า 42, จะเห็นว่าเป็นการแข่งขันแย่งชิงพระศิวะให้มีส่วนในการสร้างโลกและแสดง
 ความยิ่งใหญ่ของพระศิวะ

38

Edward Moor, Op. cit., p. 78

39
 ในพรหมณะ ปุราณะ กล่าวถึงการสร้างโลกว่า เมื่อพระพรหมออกจากใจทองแล้ว ทรงแบ่งพระองค์ออกเป็นภาคชายและภาคหญิง โคช่วยกันสร้างพระวิษณุ แล้วพระวิษณุสร้างพระ -
 วิศวชา พระวิศวชาได้สร้างพระมนุ แต่ในสมัย ปุราณะ กล่าวว่าพระพรหมได้สร้างนางสกะรูปาหรือ
 ศรีสวตี โคช่วยกันสร้างภูเข คือสิ่งมีชีวิตทุกชนิดคือ มนุษย์ สุนัข อสูร ค่อมมาได้กำเนิดพระมนุองค์
 แรกคือสวามันธุและวิศวชา หรือเรียกว่าพระมนุ พระมนุได้สร้างประชาชนที่ 10 คน หรือ ฤษี (มหา
 ฤษี) 10 คน คือ มะริจะ อัคริ อังกิริส ปุสสคยะ ปุสตะ กระตุ วสิษฐ์ ประเวหิส (ทักษะ)
 ภฤฤ และนารท ซึ่งพวกนี้ได้เป็นมหาดานของตน

สรุปได้ว่า เมื่อโลกถูกทำลายลงแล้ว ในกัลป์ใหม่ก็จะกำเนิดพระพรหมออกมาเพื่อสร้าง
 โลกขึ้นใหม่อีก โดยพระพรหมจะสร้างพระมนุมาสร้างมนุษย์ สำหรับรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์จะทำ
 รูปเคารพตามคัมภีร์วราหะ ปุราณะและในมารกัณเฑยะ ปุราณะ คือบอกว่าพระนารายณ์ทรงบรรทม
 บนเขานาคและมีคอกบฏออกมาจากพระนาภีและมีพระพรหมประทับอยู่บนคอกบฏ เพื่อสร้างโลกต่อไป
 ประทีปการธรรมจึงแสดงคามเรื่องนี้ตามคัมภีร์

พระนามต่าง ๆ ของพระนารายณ์บรรทมสินธุ์

พระวิษณุทรงเป็นเทพที่มีพระนามเป็นจำนวนมาก จนมีคำกล่าวว่าถ้าผู้ใดท่องพระนามทั้ง
 หกของพระองค์ก็จะไต่ล่นทางการบำเพ็ญภาวนา พระนามต่าง ๆ ก็เรียกกันตามลักษณะรูปภาพ
 ปางต่าง ๆ การแก่งองค์ ลักษณะเด่นของพระองค์เอง เป็นต้น แต่พระนามของรูปเคารพนี้มีอยู่
 หลายพระนาม แต่ละนามก็มีความหมายเหมือนกัน คือ

"นารายณ์บรรทมสินธุ์" คำว่า นารายณ์มีความหมายถึงน้ำอยู่แล้ว บรรทมสินธุ์หมายถึง
 การนอนระหว่างกัลป์ เป็นการรอการสร้างโลกใหม่ คำนี้นิยมใช้มากในประเทศไทย เพราะแสดง
 ถึงความหมายในรูปนี้เป็นอย่างดี ทำให้เข้าใจถึงการบรรทมของพระองค์

"อนันตไสยน" (Anāntasayana) หมายถึงการนอนอยู่บนก้นนาคอนันต หรือเศษนาค แสดงถึงความไม่มีที่สิ้นสุด

"อนันต นารายณะ" (Anānta - Narayana) หมายถึงรูปที่แสดงถึงพลังงานอันไม่มีที่สิ้นสุดของพระนารายณ์

"วิष्ณู อนันตไสยิน" (Vishnu - Anantasayin) ความหมายคล้ายกับอนันต - ไศยนะ

"ชลไสยิน" (Jalāsayin) หมายถึงการนอนอยู่บนน้ำหรือในน้ำ

"ปัทมนาภะ" (Padmanabha) แสดงถึงการสร้างโลก มีดอกบัวผุดออกมาจากพระนาภีของพระนารายณ์ และพระพรหมทรงประทับอยู่บนดอกบัวนั้น แปลว่าสะเคียบัว

"รังกานาถ" (Ranganatha) เป็นคำที่ใช้เรียกทางอินเดียใต้ คงจะหมายถึงพระนารายณ์ทรงเป็นเจ้ากรุงลงกาด้วย และพระองค์มีความเกี่ยวข้องกับน้ำมาก

รูปแบบและปางของรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์

รูปแบบของปางนี้จะหมายถึงตอนที่โลกถูกทำลายลงและพระนารายณ์ทรงบรรทมอยู่เหนือพระยาอนันตนาคราชในเกษียรสมุทร เป็นการพักผ่อนระหว่างกัลป์ ขณะนั้นจะมีดอกบัวผุดจากพระนาภีของพระองค์และพระพรหมประทับบนดอกบัว เพื่อจะสร้างโลกขึ้นใหม่ รูปแบบของปางนี้อาจเป็น 2 ชนิด ⁴⁰ ความหมายที่ คือ

⁴⁰ สุภัทรทิศ กิจฤฎ, ศจ. มจ., "พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในศิลปทวารวดี," ศิลปากร, ปีที่ 10 เล่มที่ 5, 2510, หน้า 36

1. ภาพพระนารายณ์ทรงบรรทมพิศมัยระหว่างกัลป์ จะไม่มีภาพคอกบัวและพระพรหม แต่อาจจะมีรูปบริวารอื่นใด

2. ภาพการสร้างโลก เป็นการกำเนิดพระพรหมออกมาจากคอกบัว ซึ่งจะมีรูปพระพรหม และคอกบัวประกอบกับรูปพระนารายณ์บรรทมเสมอ

นอกจากจะมีรูปแบบ 2 อย่างนี้แล้ว รูปเคารพโดยทั่วไปจะมีเพียง 3 ท่าคือ ท่าประทับยืน ประทับนั่ง และท่าบรรทม ซึ่งแต่ละท่าก็ยังมีแบบแยกออกได้อีก ดังได้กล่าวมาแล้ว สำหรับปางต่าง ๆ ปรากฏในคัมภีร์ไวฆานศกม⁴¹ ได้อธิบายรายละเอียดต่าง ๆ ของรูปเคารพ สำหรับท่าบรรทม เรียกว่า ศยนะ มูรติ (Sayana - Murti) ได้แบ่งออกเป็น 4 แบบ คือ

โยคะศยนะมูรติ (Yōgasana - Murti)

ปางนี้พระนารายณ์ทรงมี 2 กรเท่านี้ พระองค์ 3 ใน 4 ส่วน บรรทมราบบนแท่นบรรทม คือชนคของเขื่อนาค พระเศียรยกขึ้นเล็กน้อย พระเนตรจะปิดครึ่งหนึ่ง พระกรขวายื่นไปแตะกึ่งค-
มงกุฎ พระกรซ้ายงอเล็กน้อยท่าทำกฏะ (Kataka Pose) บางทีก็วางราบบนพระโสณี พระ-
บาทซ้ายเหยียดยาว ขณะที่พระบาทขวางอเล็กน้อย พระองค์จะคดงอตัวเครื่องประทับต่าง ๆ รูป
นี้อยู่ในวรรณคดีน้ำคาล ค้านข้างมีฤๅษีภฤคุ (Bhriga) และมารกัณเฑยะ (Mārāṅkandēya)
กำลังแสดงความเคารพ ขณะที่อสูรมธุ (Madhu) และไกฏกะ (Kaitabha) กำลังแสดงท่า
ดูร้ายอยู่ที่พระบาท มีคอกบัวผูกจากพระนาภีของพระองค์ พระพรหมประทับอยู่บนคอกบัวนั้น บนกำ-
แพงแนวคานหลังรูป สถลักรูปอาณูษฏรุช (Ayudha - Purushes), คุรุฑ (Gāruda)
วิษวักเสนะ (Vishvakṣena) และสัปฤกษี (Sapta - Rishis) ยืนท่าทำอัญชลี ส่วน
บนผนังคานีก็จะสถลักรูปพระพรหมประทับนั่ง ค้านเหนือสถลักรูปพระศิวะประทับนั่ง

ถ้ามีรูปบริวารทั้งหมดนี้จัดว่าอยู่ในรูปชั้นสูง (อุคคมะ) ถ้ามีพระศิวะ พระพรหม สัปคฤณี อัญญุช และวิษณุเสนะ จัดอยู่ในชั้นกลาง (มัชฌม) แต่ถ้าจากฤๅษี 2 คน และอสูร 2 คน จะอยู่ในชั้นต่ำ (อชฌม)

โภกาศยณะ มูรติ (Bhogasayana Murti)

พระนารายณ์ทรงมี 2 - 4 กร พระวรกายจะทำอย่างงดงาม มีวรณะสีค่า บรรทมเอกเขนก พระองค์ 1 ใน 4 ส่วน จะยกขึ้นเล็กน้อย และพระองค์ 3 ใน 4 บรรทมราบบนแท่นบรรทม พระหัตถ์ขวาเหยียดไปแตะกึ่งตมณฑุหรือเหยียดไปทางพระเศียร พระกรซ้ายวางขนานไปกับพระองค์หรือวางบนพระเพลา พระบาทขวาเหยียดออก พระบาทซ้ายงอเล็กน้อย พระลักษณะมีประทับอยู่บนคาน้ำของพระเศียร เพื่อคอบประคององค์พระนารายณ์ พระลักษณะมีถือคอกบัวแดงในพระหัตถ์ขวา หัตถ์ซ้ายทำท่าภูกะ (สังกัรณะ) ภูมิเทวีประทับอยู่ที่ปลายพระบาท และที่พระบาทซ้ายของพระนารายณ์ หัตถ์ขวาดึงคอกบัวสีฟ้า หัตถ์ซ้ายทำท่าภูกะ มารทั้งแปดอยู่ทางคาน้ำขวาของรูป ฤๅษีภคฤอยู่ทางคาน้ำซ้าย บนกำแพงคาน้ำในทำรูปพระพรหมประทับนั่งและคาน้ำเหนือเป็นรูปพระศิวะ คาน้ำนี้จะทำแท่นบูชาพระคเณศ และคาน้ำเหนือเป็นแท่นบูชานางทุรกา ใกล้พระบาทของพระนารายณ์ คือรูปอสูรมนุและไกฏกะ กำลังแสดงท่าทางที่ทุรกาย ยืนอยู่บนคลื่นในมหาสมุทร คอกบัวจะออกมาจากพระนาภี และมีพระพรหมประทับอยู่ ทางคาน้ำขวาจะสลักรูปอัญญุชและครุฑ เหนือครุฑทางขวามือจะทำรูปสุริยเทพ คาน้ำซ้ายของพระพรหมเป็นรูปของอัศวิน 2 องค์, ทัมบुरु (Tamburu) และนารท (Narada) เทพแห่งดนตรี และจันทร์เทพ นอกจากนั้นก็มีเทพประจำทิศทั้ง 8 และนางอัปสรกำลังโบกแฉำฉามรี

ถ้ารูปนี้มีบริวารครบจะเป็นอุคคมะ ถ้าขาดัมบुरु นารท และเทพประจำทิศทั้ง 8 จะจัดเป็นมัชฌม แต่ถ้าจากฤๅษี 2 คน คือภคฤและมารทั้งแปด กับนางอัปสรหายไปจะเป็นอชฌม

วีระศยณะ มูรติ (Virasayana - Murti)

พระนารายณ์ทรงอยู่ในวรณะค่า บรรทมราบบนแท่นบรรทม พระกรขวาคาน้ำหน้ารองรับพระเศียรอยู่ คาน้ำหลังถือจักร พระกรซ้ายหลังถือสังข์ คาน้ำหน้าเหยียดกรงขนานไปกับพระองค์ พระลักษณะมีและภูมิเทวีประทับอยู่ที่พระบาท อสูรมนุและไกฏกะนั่งเอามือซ้อนพระบาทพระองค์ในท่า-

ของความเมตตา ข้างซ้ายขวาทำรูปมารกันเพะและฤๅษีฤๅษีแสดงท่าทำความเคารพอยู่ มีพระ -
พรหมประทับนั่งบนดอกบัวที่ออกมาจากพระนาภีของพระองค์ หอมดอกไม้รูปของอโยธ นุช, กุรุท,
สุริยเทพ, จันทรเทพ, สัปตฤๅษี (ฤๅษี 7 คน), พระอาทิตย์ 12 องค์, รุท, นางอัปสร, ทมพร,
นารท, กิณร 1 คู่, สะนะกะ (Sanaka) และสัททกุมาร มีรูปพระศิวะบนกำแพงด้านหลัง
แท่นบูชา

ถ้ามีครบเป็นอุกตะ ถ้าขาดพระรุท พระอาทิตย์ นางอัปสร อโยธ นุช และฤๅษี 7 คน
จะเป็นมัธยม แต่ขาดกิณร สะนะกะ สัททกุมาร และฤๅษี 3 คน (ฤๅษีและมารกันเพะ) จะอยู่
ในชั้นมัธยม

อาภิจาโรกษะมูรติ (Abhicharikasayana - Murti)

พระนารายณ์ทรงมี 3 - 4 กร บรรทมราบบนแท่นบรรทมรูปนาคที่มีแค่ 2 เฝียร จนนาค
นาคคั่นเพียง 2 รอยเท่านั้น อยู่ในวรรณะสีฟ้า แดงหรือขาวก็ได้ ไม่มีบริวารล้อมรอบ ด้านซ้าย
เฝียรเพียงเฝียรเดียวจะคั่นเพียง 1 รอย เป็นมัธยม แต่ถ้าไม่มีแท่นเป็นรูปนาคแบบบรรทมบนพื้น
ธรรมดาจะจัดเป็นมัธยม

นอกจากมีรูปอยู่ในคัมภีร์แล้ว ยังมีรูปเคารพอีกแบบหนึ่ง มีชื่อว่า "ชลไสยิน" ⁴²

(Jalasayin) รูปพระนารายณ์บรรทมราบ 3 ใน 4 ส่วน เฝียรยกขึ้นเล็กน้อย พระบาท
ข้างหนึ่งวางบนพระเพลาของพระลักษมี พระบาทอีกข้างหนึ่งงอขึ้นตั้ง พระกรข้างหนึ่งวางราบ
ขนานไปกับพระองค์วางบนพระนาภี อีกข้างหนึ่งรองหนุนพระเฝียรไว้ กรอีก 2 ข้างที่เหลือทำท่า
Santana - Manijari มีดอกบัวออกมาจากพระนาภี พระพรหมประทับอยู่บนดอกบัวนั้น อสูร-
มฤคและไภฏกะยืนอยู่ทรงกานคอกบัว มีรูปอาวุธของพระนารายณ์วางอยู่บนก้นนาครอบ ๆ กับพระองค์
เหนือรูปพระองค์จะสลักรูปของพระนารายณ์ฉวกร 10 ปาง นอกจากนี้ก็มีรูปที่เรียกว่า "ลังกา-
นาถ" ⁴³ (Ranganathu) ซึ่งนิยมเรียกกันในอินเดียเป็นชื่อที่ใช้เรียกแทนปางโยคะศย-

นะมูรติ (Yogasayana - Murti)

⁴²Ibid., p. 263 - 264

⁴³Ibid., p. 269

รูปเคารพของพระนารายณ์ปางต่าง ๆ นี้ ส่วนใหญ่การทำรูปเคารพจะทำประกอบกับรูป
บริวารต่าง ๆ แต่อาจจะไม่มีบริวารตามที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ทุกรูป ขึ้นอยู่กับความนิยมของผู้ทำและ
ความนิยมในศิลปะแบบต่าง ๆ

คัมภีร์ที่กล่าวถึงลักษณะรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์

นอกเหนือไปจากคัมภีร์ไวฆานาสาคัม (Vaikhānasāgana) ที่กล่าวถึงรูปเคารพ
ของพระนารายณ์ 4 ท่าแล้ว ยังมีคัมภีร์อื่นที่อธิบายลักษณะรูปเคารพนี้อีก ซึ่งมีความแตกต่างจากคัมภีร์
แรกบ้าง และก็เป็นที่ยอมรับในบางท้องถิ่นของประเทศอินเดีย คือ

— คัมภีร์เทวามูตราประกรรมะ ⁴⁴ (Devātāmūtra Prakama) อธิบายว่าพระ
วิษณุทรงบรรทมบนนาคชนาทามกลางมหาสมุทร กรข้างหนึ่งวางพักบนเศา และอีกข้างวางใกล้พระ
นาคี แขนขวาตามแนวลำกล้องพระเศียรและอีกข้างถือสังข์ พระพรหมประทับบนคอกบัวที่พุ่งออกมา
จากพระนาคี ขณะถือสังข์ 2 ตน กำลังถือคานคอกบัวอยู่ มีรูปพระนารายณ์อวตาร 10 ปาง อยู่ส่วน
บนของรูป

— คัมภีร์วิษณุธรรมโฆตระ ⁴⁵ (Vishnudarmanottara) เรียกกันว่าปัทมนาถะ
พระนารายณ์ทรงบรรทมบนเศานาคเหนือทะเล พระบาทข้างหนึ่งวางบนคอกพระลักษมีและอีกข้างวาง
ราบไปกับลำตัวนาค พระองค์จะถือสังข์ มือที่ 2 รองรับพระเศียร มือที่ 3 วางใกล้พระนาคี
และมือที่ 4 วางพักบนเศา พระพรหมประทับบนคอกบัวที่ออกมาจากพระนาคี อสุรมุขและไภยจะยืน
อยู่ใกล้คอกบัว ฤษี ฤษีจะปรากฏใกล้พระนารายณ์ อธิบายเหมือนกับปัทมปุราณะ (Padma -
Purana)

⁴⁴ Kalapa Desai, Iconography of Vishnu in Northern India,
Delhi, 1973, p.26

⁴⁵ Sheao Bahadur Singh, Op. cit., p. 64 - 66

— คัมภีร์อปารাজิตาปริฉณะ (Aparajitaprichcha) เรียกอุปไมยว่าชดโศคนิ ซึ่งอธิบายว่าพระนารายณ์จะสวมกักรัตนมงกุฏ สร้อยคอ อัญมณี และกำไลศันเจนน บรพรมณศัวนาค ทรงถือจักรในเมือซ้ายบน มือขวาคำนหลังรองรับพระเศียร อีกข้างถือคทา และอีกข้างวางบนพระอุระ โกลพระบาทจะมีรูปพระลักษมีและครุฑ พระพรหมประทับบนดอกบัว มีบริวารต่าง ๆ ล้อมรอบ อธิบายเหมือนกับคัมภีร์รูปมณฑนะ (Rūpamandana)

เทพและบริวารที่ประกอบกับรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์

การที่มีเทพและบริวารประกอบกับรูปมาก ๆ แสดงให้เห็นว่ารูปนั้นเป็นรูปที่อยู่ในขั้นที่สูง และแสดงให้เห็นว่าเป็นรูปที่มีความสำคัญมากกว่ารูปที่มีบริวารน้อย เทพและเทวี และบริวารบางองค์จะปรากฏในรูปทุกครั้ง บางองค์อาจจะไม่ค่อยพบ ซึ่งคงเป็นเพราะความสำคัญของรูปและความนิยมในการทำเทพ เทวี และบริวาร เหล่านั้นไค้แก่

พระลักษมี (. Laksami) ทรงเป็นเมเหสีของพระวิษณุอีกนามหนึ่งว่าศรี เป็นเทวีแห่งความอุดมสมบูรณ์ และเป็นแบบอย่างที่ดีแก่กุลสตรี ในวิษณุ ปูราณะ ⁴⁶ บอกว่านางเป็นธิดาของฤๅษีฤๅษและนางชยาตี แต่คนทั่วไปเชื่อว่านางกำเนิดมาจากการกวนเกษียรสมุทร ⁴⁷ ในปางกูรมาวตาร เมื่อกวนไค้ได้ออมฤตแล้วยังมีสิ่งต่าง ๆ คุศออกมาจากเกษียรสมุทรอีกคือ พระลักษมี โคสุรกี นางวราหิณี กวางจันทร์ นางอัปสร ถันปาริชาติ แก้วเกาสุตรา พระลักษมีประทับยืนอยู่บนดอกบัว ทรงถือดอกบัวทำให้มีนามเรียกอีกว่าชดชิตา (เกิดแก่น้ำ) มีหมาลย์ (ผู้สัดถึในดอกบัวหลวง) มักนิยมเรียกอีกนามหนึ่งว่าพระศรี หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ อาจจะถือรวงข้าวในพระหัตถ์ ในการ

⁴⁶ พรหมศัคคิ เจิมสวัสดิ์, ผศ.ดร., คนกับพระเจ้า, หน้า 170

⁴⁷ สัจจาภิรมย์, พระยา, เทวกำเนิด, พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

อวการปางต่าง ๆ ของพระวิฆณุ พระลักษมีไคฉการไปเป็นชายาคัย ในปางกฤษณาวการ 48
ทรงเป็นนางรุกขมิณี, ปางปฐูรรม ทรงเป็นนางชรวี, ปางวามาวการ ทรงเป็นนางกมล และ
ปางรามาวการ ทรงเป็นนางสีดา

รูปเคารพของนางมักทำคู่กับพระวิฆณุเสมอ มีทั้ง 2 - 8 กร 49 ถ้ามี 8 กร จะ
ประทับยืนบนดอกบัว ทรงอาภรณ์แบบนางกัศยปี้ วรรณสีเหลืองทอง ถือคันธนู ดอกบัว จักร สังข์
ลูกปัดไม้ และประคก ถ้ามี 4 กร จะถือสังข์ จักร ภา และดอกบัว แต่เมื่อประทับอยู่ข้าง
พระวิฆณุมักจะมี 2 กร 50 ถือดอกบัวสีแดงในหัตถ์ขวา และในหัตถ์ซ้ายจะถือผลวิลดา (Vil-
va) หรือผลมาตุลึงค์ รูปของพระนางที่ปรากฏร่วมกับปางนี้มักจะปรากฏอยู่ใกล้กับองค์พระนารายณ์
อาจจะประทับนั่งในพระหัตถ์รองรับพระบาทพระนารายณ์ หรืออาจจะปรากฏอยู่ข้างพระเพียร มัก
จะถือดอกบัวแดงในพระหัตถ์ขวา เสมอ

ภูมิเทวี 51 (Bumedevi) เป็นชายาคีขององค์หนึ่งของพระวิฆณุ เป็นเทพแห่งปฐพี
หรือเรียกว่าเป็นพระชรวี มีความสำคัญในปางอวการเป็นวราหะ (หมูป่า) มักทำรูปเคารพคู่กับปางนี้
เสมอ ทรงมีวรรณสีเขียว อาภรณ์สีเหลืองสวมเครื่องประดับต่าง ๆ มักมี 2 - 4 กร เมื่อประทับ
เดี่ยวจะมี 4 กร ถือภาชนะบรรจุเพชรพลอย ภาชนะบรรจุพิณยักษ์ ภาชนะบรรจุว่านยา และดอกบัว
ประทับนั่งบนหลังช้าง 4 เชือก จักเป็นเทพีแห่งความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ เมื่อประทับร่วมกับพระ
วิฆณุมักมี 2 กร ถือดอกบัวสีแดงในพระหัตถ์ซ้าย ประทับยืนหรือนั่งบนดอกบัว ถ้าปรากฏภายในพระ
วิฆณุรูปนี้จะประทับนั่งหรือยืนใกล้องค์พระวิฆณุ มี 2 กร และถือดอกบัว

48 พรหมทัตถ์ เจิมสวัสดิ์, ผศ.ดร., เรื่องเดิม, หน้า 171

49 เรื่องเดียวกัน, หน้า 172

50 Sheo Bahadur Singh, Op. cit., p. 172

51 ชาติ อินทรารุ, เรื่องเดิม, หน้า 68

52

กรูท (Gāruda) เป็นพาหนะของพระวิษณุในการเดินทาง เป็นโอรสของพระกัศยปและนางวินตา รูปร่างครึ่งนกครึ่งเทวดา มีหัว ปีก เล็บ ปากเหมือนนกอินทรี คิ้ว แขน ขา เป็นคน ใบหน้าสีขาว ปีกสีแดง คิ้วเป็นสีทอง เป็นศัตรูกับพญานาค รูปที่ปรากฏมักทำคู่กับพระวิษณุเป็นพาหนะและบริวารประกอบในรูปเคารพนี้

นาค (Nāga) เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์และเทพบรรพตของพระนารายณ์ที่เกษียรสมุทรนาคได้เข้ามามีบทบาทมากทั้งในศาสนาพุทธและพราหมณ์ เพราะชาวอินเดียนับถือสูงมาก โดยเฉพาะในอินเดียใต้⁵³ เป็นโอรสพระกัศยปและนางกัทลุ ในคัมภีร์ต่าง ๆ กล่าวนามไว้หลายนาม มักจะปรากฏกายในรูปมนุษย์ชาย มีวับานเหนือเศียร มีหางเป็นงู แอ่งกายค้วยอาภรณ์สีม่วง สวมสังวาลย์สีขาว มือหนึ่งถือฉัตรวิลา อีกรือถือสาธกคำขาว เมื่อปรากฏร่วมกับพระนารายณ์จะกลายเป็นพญานาคที่มีหลายเศียร ชกตัวกันเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์และเทพบรรพตของพระนารายณ์และโคกคึกคามพระวิษณุในการอวตารต่างๆ ค้วย เช่น ในปางรามาวตาร ก็มาเป็นพระลักษมณ์ และเป็นพลรามในภุมนถาวตาร

นาคมีหลายนาม แต่ละนามใช้เรียกหน้าที่ต่างกันคือ วาสุกิ⁵⁴ (Vāsuki) เป็นกษัตริย์ของพญานาค (มนุษยนาค) ใช้เป็นเชือกสำหรับกวนเกษียรสมุทรและกลายมาเป็นสังวาลย์ของพระศิวะ ทักสหา (Taksaha) เป็นกษัตริย์ของพญานาคทั้งหลายและเสนานาค (Sēsa) เป็นกษัตริย์ของนาคทั้งหมด อาศัยในโลกนาคาล ซึ่งมีฉัตติและมณีนพ⁵⁵ มเหสีนามว่าอัมบาศรีชา มี 5 เศียร 5 หาง บางครั้งบอกว่ามีถึง 1,000 เศียร และเชื่อว่าโลกตั้งอยู่บนเศียรเสนานาค เวลาพลิกตัวทำให้แผ่นดินไหว เมื่อสั่นกัปก็จะพ่นเปลวไฟออกมาทำลายโลกจนหมด เสนานาคดูเหมือนจะเกี่ยวข้องกับพระนารายณ์ และวาสุกิเกี่ยวข้องกับพระศิวะ

52 สัจจาภิรมย์, พระยา, เรื่องเคิม, หน้า 102

53 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเคิม, หน้า 40

54 Binoa Chandra Sinha, Serpent Wership in Ancient India, New Delhi, 1979, p. 43 - 45

55 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเคิม, หน้า 140

เขื่อนาคมีอีกชื่อหนึ่งว่าอนันตะ (Ananta) แปลว่า ความไม่มีที่สิ้นสุด หมายถึง ความไม่มีสิ้นสุดของพลังอำนาจ และจักรวาล รูปที่ปรากฏกับพระนารายณ์จะเป็นรูปงูที่มีเศียร 5-7 เศียร แอ้งพันกันเหนือพระเศียรพระนารายณ์ ชกตัวกันเป็นมัดตั้งก้นให้พระองค์ และชกตัวเป็นแท่นบรรทมอยู่เหนือเกษียรสมุทร ในการบรรทมระหว่างกัลป์ของพระวิษณุ

56

อาวุธ มุรุษ (Ayudha - Purushas) คือ รูปแทนอาวุธของพระวิษณุ เช่น จักร สังข์ ธนู วัชร ขอมัน ฆาตา อาวุธพวกนี้ปรากฏภายในรูปคน อาวุธบางชนิดเป็นเพศชาย บางชนิดเป็นเพศหญิง และบางชนิดไม่มีเพศ กำหนดเพศตามศัพท์ในภาษาสันสกฤต อาวุธพวกนี้จะมีเศียรเดียว 2 ทิศระตกแก่งด้วยกรรณงู มือ 2 ข้างพนมอยู่ที่หน้าอก รูปของอาวุธจะปรากฏเหนือศีรษะของรูปหรือปรากฏในมือที่พนม สำหรับเพศของอาวุธ เช่น คทา จะทำเป็นรูปเพศหญิง แก่งตัว สวมเครื่องประดับ มือจะถือคทา, สังข์ เป็นเพศชาย สีกายสีชาวมือถือสังข์, ขอมัน เป็นเพศชาย และจักรเป็นเพศชาย ส่วนมากรูปอาวุธจะแสดงอยู่รอบ ๆ องค์พระนารายณ์ปางนี้

57

ภฤต (Brigu) เป็นบุตรของพระพรหม เป็นผู้ที่นำดินของพระนารายณ์มาก เป็นผู้นำไฟมาชุบมนุษย์ มีหน้าที่เกี่ยวกับการบูชาพระเจ้า มักปรากฏเป็นรูปผู้เฒ่ายาวเกี้ยวแก้ง แสดงท่าเคารพพระนารายณ์อยู่ใกล้ ๆ พระองค์

58

มาร์กกันเดยะ (Markhandeya) เป็นผู้ที่ได้รับพรจากพระวิษณุให้มีอายุยืนยาว ปรากฏในรามายณะว่า เป็นที่เมื่อดูของท้าวทศรถ พระบิดาของพระราม จะทำรูปคู่กับพระภฤตเคียงข้างองค์พระนารายณ์

56

Singh, Op. cit., p.117

57

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเกษม, หน้า 518

58

อุทม รุ่งเรืองศรี, เทวศัพท, ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523, หน้า 104 - 105

อมฤตและไภย (Madhu and Kaitabha) เป็นอสูร 2 คน⁵⁹ ที่ออกมาจาก
พระพรหมของพระนารายณ์และที่ก่อกำจัดบรรพบุรุษที่เกษียรสมุทร เพื่อจะทำร้ายพระนารายณ์
ไม่ให้สร้างโลก พระนารายณ์ทรงฆ่าอสูร 2 คนนี้ รูปพระนารายณ์บรรพบุรุษจะมีรูปอสูร 2 คนนี้
เสมอ จะถือกระบองในมือ แสดงท่าประสงครามอยู่ใกล้องค์พระนารายณ์

นารท (Nārada) เป็นเทพฤๅษี โอรสของพระพรหม⁶⁰ เป็นเทพในทางดนตรี
เป็นผู้คิดทำพินดอัน เป็นผู้รอบรู้ในหลายด้าน เป็น 1 ใน ฤๅษี 7 คน ที่ออกมาจากหน้าผากของพระ -
พรหม มักจะทำรูปฤๅษีถือพิณอยู่ข้างพระนารายณ์

ทัมบรู (Tumburu) เป็นฤๅษีผู้นำทางคนกวีเช่นเดียวกับนารท อาจจะทำเป็น
รูปฤๅษีถือกลองสองหน้าหรือเครื่องดนตรีอื่น

รุद्र (Rudra) เป็นนามหนึ่งของพระศิวะ⁶¹ เป็นเทพในสมัยพระเวท มีลักษณะ
กรวย

ทุรกา (Durga) เป็นชื่อหนึ่งของพระอุมา⁶² ชายาพระศิวะ เป็นพระอุมาปาง
กรวย เพื่อปราบอสูร ถูจักษุ สังข์ ธนู กริชศูล คาน โลห มี 4 - 8 กร ประทับยืนอยู่เหนือ
แท่นรูปคอกแก้วหรือบนหลังอสูรรูปควาย

พระกณเฑศ (Ganēsa) เป็นโอรสของพระศิวะและพระอุมา⁶³ มีเศียรเป็นช้าง
เป็นเทพแห่งความรู้ ทรงถือขบวงศาศก ขอบขาง วัชระ สังข์ จักร คทา คอกแก้ว ขน

59

W.J. Wilkins, Hindu Mythology, *Op. cit.*, p. 127

60

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเคิม, หน้า 74

61

อุทม รุ่งเรืองศรี, เรื่องเคิม, หน้า 50 - 51

62

นางศุข อินทรารุข, เรื่องเคิม, หน้า 66

63

พระยาธำรงวิกรม, เรื่องเคิม, หน้า 83 - 84

สุริยะ (Surya) เป็นเทพผู้ประทานแสงสว่าง⁶⁴ ทรงประทับบนราชรถเทียม
ควายม้าตัวเดียว หรือ 7 ตัว มีอาวุธเทพฤทธานุภาพเป็นศาสตรา

พระอาทิตย์⁶⁵ (Adityas) มีจำนวน 12 องค์ ประกอบด้วยมิตรา วรุณ
อารยณิ ทักษะ ภกะ อังษะ ทวาตศก อาทฤ สวาทิต สหิระ ไววสวัท วิษณุ ซึ่งพระ
วิษณุเป็นผู้ดูแลดูแลทั้งจักรวาล

จันทร์เพ็ญ⁶⁶ (Chandra) เป็นเทพแห่งความสว่างในเวลากลางคืน ทรงจับ
รถเทียมม้าสีขาว 10 ตัว

อัสวินี⁶⁷ (Asvini) เป็นเทพฝาแฝด 2 องค์ ร่างเป็นคนแก่เหี่ยวย่น มี
ความเป็นอมตะ สามารถรักษาโรคได้ เป็นผู้ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่คนและสัตว์

สัตปฤช⁶⁸ (Septa - Rishis) ฤช 7 ตน มีกตาวในอุคเวทว่าเป็นฤชผู้
ศักดิ์สิทธิ์ เป็นฤชประจำกลุ่มดาวทั้ง 7 ดวง และถือว่าเป็นบรรพบุรุษของคนอีกด้วย มีพระกษัตริย์
พระอหิ วสิษฐ์ วิศวามิตร โลกม ชนทัศน์ ตรีทวาย

सनकและสันตกุมาร⁶⁹ (Sanaka and Sanatkumara) เป็นฤช 2 ตน
ใน 4 ตน ที่พระพรหมเป็นผู้ให้กำเนิดเพื่อจะช่วยเหลือสร้างโลก แต่พวกนี้กลับหนีไปนับถืออสูรเพราะ ทำให้
พระพรหมโกรธ กำเนิดบุตรออกมาจากหน้าผากของพระองค์

⁶⁴ อุทม รุ่งเรืองศรี, เรื่องเดิม, หน้า 32

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32

⁶⁶ พระยาสัจจาภิรมย์, เรื่องเดิม, หน้า 83 - 84

⁶⁷ อุทม รุ่งเรืองศรี, เรื่องเดิม, หน้า 42 - 43

⁶⁸ อุทม รุ่งเรืองศรี, เรื่องเดิม, หน้า 108

⁶⁹ Edward Moor, The Hindu Pantheon, Op. cit., p. 78

วิษวักเสนะ⁷⁰ (Visvakṣena) เป็นเจ้าแห่งกองทัพของพระวิษณุ เป็นศูนย์กลางที่ประทับของพระวิษณุ มักมีรูปอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือในเทวสถานของพระวิษณุ

กามินีและอายาจิ (Kāmini and Ayajani) นางอัปสร 2 คน มีหน้าที่ถือแจมวีกอบพิทโปกีให้พระวิษณุในขณะที่บรรทม

เทพรักษาศักดิ์⁷¹ 8

1. พระอินทร์ เป็นเทพรักษาศักดิ์วันออก ทรงถือวัชร และทรงช้างเอราวัณ เป็นพาหนะ
2. พระอัคนี เป็นเทพรักษาศักดิ์วันออกเฉียงใต้ ทรงถือศรและทรงแกะหรือระฆาก
3. พระยม เป็นเทพรักษาศักดิ์ ทรงถือคอบองและเชือก ทรงควายเป็นพาหนะ
4. นิรฤติ เป็นเทพรักษาศักดิ์วันตกเฉียงใต้ ทรงถือไม้เท้า และประทับบนบัลลังก์กลมหรือหลังสิงห์
5. พระวรุณ เป็นเทพรักษาศักดิ์วันตก ทรงถือเชือก และทรงจระเข้หรือมังกร เป็นพาหนะ
6. พระวาโย เป็นเทพรักษาศักดิ์วันตกเฉียงเหนือ ทรงถือขงและลูกศร และทรงกวางเป็นพาหนะ
7. ท้าวฤเวร เป็นเทพประจำทิศเหนือ ทรงถือศทา และทรงม้าสีขาวเป็นพาหนะ
8. พระอิศาน เป็นเทพรักษาศักดิ์วันออกเฉียงเหนือ ทรงถือศูล และทรงโคเป็นพาหนะ

70

R. Champakalkshmi, Vaishnav Iconography in the Tamil Country, Orient Longman Limited, Delhi, 1981, p.235

71

มาศฐ อินทรายุธ, เรื่องเดิม, หน้า 62 - 63

เทพ เทพี และบริวารเหล่านี้ จะเป็นสิ่งที่ประกอบเพื่อแสดงถึงความสำคัญของรูปเคารพพระนารายณ์ และจะเป็นสิ่งกำหนดชั้นของรูปเคารพนั้นด้วย

สรุปได้ว่า รูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ทำเพื่อแสดงให้เห็นถึงการพักผ่อนระหว่างกัลป์ และการสร้างโลกของพระนารายณ์และพระพรหม โดยทำปางต่าง ๆ กัน เพื่อวัตถุประสงค์ที่ต่างกันในการบูชา แต่ละปางจะมีท่าทาง รูปเทพ เทพี และบริวาร ที่ประกอบตามในคัมภีร์กำหนดไว้ตามระดับชั้นต่าง ๆ บางครั้งก็มีแยกต่างไปจากคัมภีร์บ้าง เนื่องจากมีหลายคัมภีร์และแต่ละท้องถิ่นก็นิยมต่างกัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 2

รูปเคารพพระนารายณ์รทมนสินฐีในประเทศอินเดีย

การแพร่อิทธิพลทางศิลปะ วัฒนธรรม จากประเทศอินเดีย เนื่องมาจากผลทางการค้าขาย ติดต่อกับประเทศอินเดียกับประเทศใกล้เคียงทางแถบเอเชียอาคเนย์ และใช้เป็นเส้นทางผ่านไปยังประเทศจีน จนถึงกับมีการตั้งสถานีการค้าตามเมืองท่าต่าง ๆ ที่เป็นทางผ่าน ซึ่งก็เป็นทางหนึ่งในการเผยแพรศาสนา ประเทศทางแถบเอเชียอาคเนย์ได้รับศาสนาหลายศาสนาจากอินเดีย คือ ทั้งพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู แต่ละศาสนาก็ยังคงได้รับการนับถือมาจนถึงปัจจุบัน ศาสนาฮินดูแยกออกเป็น 2 ลัทธิสำคัญ คือ ไศวนิกายและไวษณวนิกาย ในแต่ละประเทศก็นับถือไม่เหมือนกัน ทั้งยังได้มีการดัดแปลงให้เข้ากับความคิดเชิงเดิมของแต่ละท้องถิ่น

เมื่อลัทธิไวษณวนิกายแพร่มาทางแถบนี้ก็รับกันทั้งคัมภีร์และรับเอาลักษณะการทำรูปเคารพมาด้วย จึงได้พบว่าประติมากรรมในบางประเทศมีความคล้ายคลึงกับในประเทศอินเดียมาก บางแห่งก็มีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง มีการแลกเปลี่ยนและรับวัฒนธรรมกันบ้าง ประเทศทางแถบนี้พบประติมากรรมรูปพระนารายณ์รทมนสินฐีหลายประเทศ จะขอกล่าวถึงแต่ประเทศอินเดีย ประเทศพม่า ประเทศกัมพูชา และในประเทศเวียดนาม เวียดนามดำกับ

รูปเคารพพระนารายณ์รทมนสินฐีในประเทศอินเดีย

ศาสนาฮินดูได้ถือกำเนิดขึ้นก่อนในประเทศอินเดียและได้แพร่มาทางประเทศในแถบเอเชียอาคเนย์ ทั้งทางศาสนาและศิลปะ ทำให้ถือว่าเป็นแม่แบบของศิลปะ วัฒนธรรมของเอเชีย ซึ่งก็ได้รับเอาคัมภีร์ต่าง ๆ มาใช้ด้วย ลัทธิการบูชาพระนารายณ์ได้ถือกำเนิดและได้รับการนับถืออย่างมากทางอินเดียภาคใต้ ซึ่งตรงข้ามกับลัทธิการบูชาพระศิวะที่ได้รับการนับถืออย่างมากทางภาคเหนือ¹

¹ Nanditha Krishna, The Art and Iconography of Vishnu - Narayana, Op. cit., p. 102

รูปเคารพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในประเทศอินเดียเป็นแม่แบบให้กับประเทศทางแถบนี้ การศึกษาจึงต้องมีการเปรียบเทียบกันเอง จึงจะสามารถกำหนดอายุได้อย่างดี

คัมภีร์ในลัทธิไวษณพิกายมียุหลายคัมภีร์ที่กล่าวถึงลักษณะรูปเคารพของรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ซึ่งใช้เป็นคำรวบในการทำรูปเคารพให้ออกต้อง คือ คัมภีร์ไวชานาสาคม² ซึ่งได้แบ่งลักษณะรูปเคารพออกเป็น 4 แบบ, คัมภีร์วิษณุธรรมโมคตระ,³ คัมภีร์อปาราลิคาปริฉณะ, คัมภีร์รูปมัตตะนะ และคัมภีร์เทวคามุตราประกรรณะ คัมภีร์เหล่านี้ได้อธิบายถึงลักษณะของรูปและการเรียกชื่อรูปเหล่านั้น (ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ 1)

ลัทธิไวษณพิกายได้รับการนับถือมากเป็นพิเศษในอินเดียทางภาคใต้ โดยเฉพาะรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ได้รับการนับถือมาก เพราะชาวอินเดียถือว่าพระองค์เป็นเจ้าแห่งทะเล⁴ รูปเคารพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์มักจะทำเป็นรูปประธานในเทวสถานของพระนารายณ์ และมักนิยมเรียกกันว่า "ปัทมนาบะ" (Padmanabha) หรือ "ลังกานาถ" (Langanatha) รูปปางนี้ไม่ค่อยพบในอินเดียทางภาคเหนือ หรือทางภาคตะวันออก และอาจจะพบบางแถบอินเดียภาคตะวันตก บริเวณริมฝั่งทะเล

หลักฐานทางประติมากรรมจะไม่พบจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 4 (พุทธศตวรรษที่ 9) แต่ได้มีการพบจารึกที่กล่าวถึงก่อนหน้านั้นคือ จารึกที่โกซันดิ (Ghosundi) ได้กล่าวถึงรูปเคารพพระนารายณ์ จารึกนี้มีอายุราว 200 ปีก่อนคริสตกาล, จารึกของพวกอิหร่านที่กล่าวถึงรูปเคารพชานาณะ (Janadana) เทพเจ้า 4 กร ประทับพิงผอบบนน้ำ ทรงเป็นผู้สร้างธรรมชาติ เป็นผู้รักษาและผู้ทำลายจักรวาล รูปเคารพของพระองค์คือ ครุฑมีอายุในราวคริสต์ศักราชที่ 485 และเอกสารจากเมืองกันเทอร์ (Guntur) ได้กล่าวถึงลักษณะรูปเคารพแบบอื่นของพระวิษณุ อายุราวต้นคริสต์-

² Sheao Bahadur Singh, Brahmanical Icons in Northern India, Op. cit., p. 64

³ Kalpana Desai, Iconography of Vishnu in Northern India, Op.cit., p.26

⁴ Nanditha Krisana, Op. cit., p. 102

วรรษาที่ 4 สรุปไคว่ยังไม่มืรูปพระนารายณ์บรมสนธิ์มาก่อนคริศทวรรษาที่ 4 คือ ยังไม่มีในสมัย
ราชวงศ์กุษาณะ⁵ จนกระทั่งไคว่รูปพระนารายณ์บรมสนธิ์ที่ภิกกรโกน (Bhitargaon)

รูปพระนารายณ์บรมสนธิ์รูปที่เก่ำที่สุดพบที่ภิกกรโกนเป็นรูปคินเภา⁶ (Terra - Cotta)
มีขนาดเล็กลงไประดัษอาคาร พระนารายณ์ทรงบรมทรวงนึ่งครั้งนธณนคนาค พระยาอณัณ-
นาคราช 7 เคียร แ่งทงพานป่องกันพระเคียร พระองคัธณนทังทรงเกียรเป็นมณจาก พระกรขวา
วางอยุ่ทางขวาพระองคั กรซ้ายวางบนเข่าที่ค้งชันขึ้น พระบาทขวาวางราบไปกัษทวนาค หัวเข่างอ
เล็กน้อย คานขวาพระองคัคานซ้าย ปรากฏกานคอกนัว มีพระพรหมมีเคียรเคียรประทัษให้เห็นเพียง
คร้งองคบนคอกนัว ที่ปลายพระบาทปรากฏรูปอสุรมุขและโกฏาะ ยืนอยู่มืซ้ายจับคานคะบอง มืขวา
ยกขึ้นระดัษอก รูปนี้เป็นรูปแรกที่มีพระนารายณ์บรมสนธิ์และพระพรหมประทัษบนคอกนัว จึงเป็นรูป
เกียวกัษการสร้างโลกนธณน สำหรับรูปนี้ไม่สามารถจักเป็นรูปในปางใดในคัมภีร์ไวชานสาคมได้
แต่อาจจะเป็นรูปที่ทากัมภีร์เทวคานมูติประกรรมะ⁷ ที่กล่าววาทรงวางกรข้างหนึ่งไว้บนเข่า
อีกข้างวางไกลกัษพระองคั สำหรับรูปแบบคิละนธณนพระนารายณ์ทรงสวมเพียงผานุ่งสนเพียงผนเคียร
ไม่ไคว่ประดัษอากรณะไร สวมเพียงภูณทลและกัษกรมภูณ อสุรทัง 2 ทน สวมเสื้อตายการางและ
นุ่งผานุ่งสน เคียรของรูปหันไปทางซ้ายมือ ลักษณะคิละเป็นคิละแบบคุปะตะคอนกัษ มีอายุประมาณ -
คริศศทวรรษาที่ 4⁸ (พุทธศทวรรษาที่ 9) (รูปที่ 1)

ถาหมายเลข 13 ที่อุทัยคิรี (Udayagiri) ในเมือง Gwalior⁹ เป็นรูปสลัก
ขนาดใหญยาว 12 ฟุท รูปหันไปทางซ้ายมือ พระนารายณ์ทรงบรมทรวงไปกัษสนคของพระยาอณัณ-

⁵
Ibid., p. 102

⁶
Nanditha, Krishna, Op. cit., p. 102

⁷
Kalapa Desai, Op. cit., p. 26

⁸
Nanditha, Krishna, Op. cit., p. 103

⁹
Ibid., p. 103

นาคราช 5 เศียร ทรงมี 4 กร กรซ้ายยกขึ้นรองรับพระเศียร กรขวาต่างวางบนหน้าท้อง กร
ซ้ายหักหายไป เน้ังก้านหลังสลักรูปครุฑในรูปของนก ถ่อมมาเป็นรูปของอายุขุมทั้ง 5 คน สลัก
เรียงกันเป็นแถว ไม่ปรากฏรูปของพระพรหม แต่มีรูปคอกบัวแทน คอกบัวออกมาจากเน้ังก้านหลัง
2 คอก รูปนี้เป็นรูปที่เกี่ยวข้องกับการบรรทมระหว่างกัลป์ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการกำเนิดพระพรหม
และการสร้างโลก กำหนดไว้ว่าเป็นปางวิระศยนะมูรติ เป็นศิลปะอินเดียทางภาคเหนือ เป็นรูป
พระนารายณ์บรรทมสินธุ์รูปแรกในภาคเหนือ กำหนดอายุได้ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 5 (พุทธศตวรรษ
ที่ 10) (รูปที่ 2)

วัดคอน กูติ (Kont - Gudi) ที่ไอโฮเล (Aihole) ภาพสลักแบบเหมือน
กับมองจากด้านบนลงมา ภาพหันไปทางซ้ายมือทรงบรรทมบนขนคองพระยาอนันตนาคราช 7 เศียร
ทรงมี 4 กร แต่ไม่ได้ถืออะไร กรซ้ายค้ำคานท้ายก้นในท่ารองรับพระเศียร กรซ้ายคานหลังวาง
คานข้างลำตัว กรขวาคานคานวางราบบนพื้นนาค คานหลังอันวางใกล้กับพระเศียร พระบาท
ทั้งสองข้างงอไขว้ทับกัน พระบาทขวาอยู่บน ใกล้กับพระเศียรคานซ้าย สลักรูปสังข์ คานขวาสลักรูป
จักรและคานยาว ใกล้กับสังข์ เป็นรูปมารกัณเฑาะ และภูมิเทวีถือคอกบัว อสุรมธุ และไภยภูษะอยู่ทาง
พระบาทซ้าย ครุฑหมอบอยู่ที่พระบาทขวา พระลักษมีประทับนั่งอยู่คานข้าง ไม่ปรากฏรูปพระพรหม
และคอกบัว จัดเป็นปางโกศะศยนะมูรติ พระนารายณ์ทรงสวมกัณทกฏ และเครื่องประดับอื่น ๆ
สวมผ้าถุงสั้นผูกเป็นโบว์ที่เอว คานเข็มขัดหลายเส้น เป็นศิลปะก่อนศิลปะแบบคุปตะ อายุราวคริสต์-
ศตวรรษที่ 6¹⁰ (พุทธศตวรรษที่ 11) (รูปที่ 3)

วัดราชวิภาคะ (Rajivalocana) เมืองราชิม (Rajim) รูปสลักอุษวิเว
ประพุททางเข้าหลักของวิหาร รูปแบ่งออกเป็น 3 ส่วน โขยมีเส้นคั่น ส่วนบนสุดสลักรูปบริวารของพระ
นารายณ์ ทรงกลดางเป็นรูปพระนารายณ์บรรทม ส่วนล่างเป็นรูปนคณาค รูปพระนารายณ์หันเศียร-

ไปทางขวามือ ทรงบรรทมตะแคงมาทางขวามือ บนเศียรของพระยาอัมรินทร์นครราช 5 เศียร พระองค์
 ท่อนบนตะแคงตั้งขึ้น ส่วนพระองค์ท่อนล่างบิดลง พระบาทขวาดัง มี 4 กร กรขวาคำน้นหน้าวางราบ
 ไปกับพระองค์ นิ้วพระหัตถ์ซ้ายไปทางอสุรที่อยู่ปลายพระบาท คำน้นหลังถือจักร กรซ้ายค้ำหน้ารองรับ
 พระเศียร คำน้นหลังถือวัถฏอย่างหนึ่ง พระบาทวางบนพระเพลาของภูมิเทวี มีก้านคอกแก้วออกมาจาก
 พระนาภี พระพรหมมี 4 พักตร์ประทับบนคอกแก้ว (เห็นเพียง 3 พักตร์) ที่ปลายพระบาทปรากฏรูป
 อสุรมุขและไภยภูมิจึงคอบของท้าวเจ้าท้าวรายพระองค์ เห็นพระเศียรปรากฏรูปเทวีอีก 2 องค์ ภาพ
 สลักแถวบนคงจะเป็นรูปของอานันทมุข งามวิจิตร และมารภักดิ์เพาะ กำลังแสดงท่าทักความเคารพ
 อยู่ ภาพแถวล่างเป็นรูปของชนคนาคที่ซัดกันไปมากกลายเป็นมนุษย์นาค 2 คน กำลังไหว้อยู่ 2 ข้าง
 ตรงกลางเป็นรูปครุฑกำลังจับหางนาคอยู่ เป็นรูปเคารพปางวิระขณมุขี ทรงสวมหมวกทรงกระ-
 บอก และเครื่องประดับมากมาย จักเป็นศิลปอินเดียทางภาคเหนือ กำหนดอายุได้ในราวคริสต์ศตวรรษ
 ที่ 11
 ที่ 6 (พุทธศตวรรษที่ 11) (รูปที่ 4)

วิคจารุกัน (Chalukyan) เลขที่ 5 และ 9 ใกล้กับกอนฤกที่โอโหเล มีลักษณะ
 คล้ายกับโอโหเล คือ พระนารายณ์ทรงบรรทมราบล้อมรอบด้วยภูมิเทวี พระลักษมีและครุฑทรงสวม
 กิรตมงกุฎและเครื่องประดับมากมาย เป็นศิลปอินเดียทางภาคใต้เช่นเดียวกัน มีอายุราวคริสต์ -
 ศตวรรษที่ 6¹² (พุทธศตวรรษที่ 11)

วิคชอร์ (Shore Temple) ที่มามัลลปุรัม (Mamallapuram) พระนารายณ์
 ทรงบรรทมบนแท่นขรรคาคาไม้มี่เครื่องประดับ รูปหันไปทางซ้ายมือ หันหน้าสู่ทะเล มี 4 กร กรขวา
 คำน้นซ้ายไปทางพระเศียร คำน้นหลังวางลงบนแท่นบรรทมเช่นกัน รูปนี้ไม่มีรูปเทพ เทพี และ
 บรรวารถันประคองเลย จึงเป็นรูปปางอิจารวิระขณมุขี พระองค์ไม่ได้สวมเครื่องประดับเลย นอก
 จากกิริตมงกุฎทรงกระบอก เป็นศิลปปัตตะวะตอนบน ทางอินเดียภาคใต้ น่าจะมีอายุในคริสต์ศตวรรษ
 ที่ 7¹³ (พุทธศตวรรษที่ 12) (รูปที่ 5)

11

Kalapa Desai, Op. cit., p. 27 - 28

12

Nanditha Krishna, Op. cit., p. 102

13

Ibid., p. 104

วิหαρณิชาสุรมรทนี (Mahishasuramardini) ที่มามีลรูปรับ รูปหันเศียรไปทางซ้ายมือ ทรงบรรทมบนขนคองพระยาอินทนาคราช 5 เศียร ที่ชักกัน 3 ชั้น ทรงบรรทมราบแต่เศียรยกขึ้นเล็กน้อย มีเพียง 2 กร กรขวาเหยียดไปทางพระเศียร กรซ้ายงอและยกขึ้นในท่ากฏกะ (Kataka) พระบาทขวาเหยียดตรง พระบาทซ้ายงอเล็กน้อย ที่ปลายพระบาท ปรากฏรูปอสุรมุขและไภยภูมียืนถือคอบองท่าทางจะทำร้ายพระองค์ คานหนาแทนบรรทมสลักรูปภูมิเทวีคุกเข่าหันคานข้างท่าทางอัญชลี ถอดมาเป็นรูปของฐานึกฤคุ และมารก็ฉเพาะแสดงความเคารพ ณังคานหลังสลักรูปจักรบุรุษ และคทาเทวีกำลังเหาะอยู่ ไม่ปรากฏรูปพระพรหมและคอกบัว คงจะแสดงถึงการบรรทมระหว่างกัลป์ ปางโยคะขนิษฐมฤติ ทรงสวมเครื่องประดับมากกว่าที่วิคชายฝั่งทะเล สวมกิริยมงกุฎทรงกรวยออก นุ่งผ้ายาวกรอมข้อพระบาท การแต่งองค์เป็นศิลปะแบบปัลลวะ อินเดียวทางภาคใต้มีอายุในราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 ¹⁴ (พุทธศตวรรษที่ 12) (รูปที่ 6)

เทวคฤหะ หรือเดโอกราร์ (Deogarh) เป็นรูปพระนารายณ์บรรทมดินที่สวยที่สุดรูปหนึ่งในศิลปะอินเดีย รูปหันไปทางขวามือ บรรทมตะแคงมาทางขวามือบนแท่นรูปขนคอง 5 เศียร นาค 7 เศียรแผ่คลุมพระเศียร ทรงมี 4 กร กรขวาคานหนาเหยียดขนานไปกับพระองค์วางพักบนเข่า คานหลังยกขึ้นคงจะทำท่ากฏกะ กรซ้ายคานหนารองรับพระเศียร คานหลังงอและวางบนแท่นบรรทม พระบาทขวางอชักขึ้น พระบาทซ้ายเหยียดตรง พระบาทวางอยู่บนพระเพลาของภูมิเทวี คานหลังภูมิเทวีสลักรูปคทาเทวียืนถือคทาในหัตถ์ขวา และรูปบุรุษยืนมีงูคดล้อมคอ คงจะเป็นคฤท คานหลังแทนบรรทมคานหนาสลักรูปบุคคล 6 คนยืน 2 คนแรก ที่ยืนอยู่ใกล้พระบาทคืออสูร 2 ตน ยืนถือคอบองท่าทางทำร้าย ถัดมาคานที่ 3 คงจะเป็นอายุขยุรุษคือ ที่เป็นรูปแทนคานยาว ยืนถือคานหันมาเผชิญหน้ากับอสูร ถัดมารูปแทนสังขียืนถือสังขีในมือซ้าย อีกคนคือ รูปแทนจักรบุรุษ มือ 2 ข้างไขว่กันที่หน้าอกและคนสุดท้ายคงจะเป็นอายุขยุรุษที่เป็นเทพหญิง ยืนตรึงคมีอที่หนึ่งวางบนสะโพก อีกข้างยกขึ้นระกำอก บนผนังคานบนเหนือรูปพระนารายณ์ปรากฏรูปเทพหลายองค์ ซ้ายสุดคือ รูปพระขันธกุมารกำลังทรงนกยูง รูปพระอินทร์กำลังทรงช้างเอราวัณ ตรงกลางเป็นรูปพระพรหม 4 พักตร์

(เกินเพียง 3 พักตร์) ประทับนั่งขัดสมาธิบนคอกบัว กรข้างหนึ่งยกขึ้น อีกข้างหนึ่งวางบนพระเพลา ห่มทั้งกางกั้น ถัดมาคือรูปพระหิระและพระอุมา (อุมาเทศวร) ประทับบนโคนเที บุคคลค้ำชวาค สุกก่าตั้งเหาะอยู่ไม่ทราบว่าเป็นใคร ก้านคอกบัวไม่ใช่ออกมาจากพระนาภี แต่ออกมาจากทางคาน หักของรูปเป็นปางโยคะศยณมุติ ทรงสวมกิริมวงฏทรวงกระบอก สวมเครื่องประดับ สวมผ้าถุง บางแบบกับพระองค์ คาคเข้มชัดเส้นเล็ก คือปะแบบรูปตะ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 6 - 7¹⁵
(พุทธศตวรรษที่ 11 - 12) (รูปที่ 7)

วิหารที่อัคคัพยา (Haccappya Gudi) ที่โอโหเพ พระนารายณ์ทรงบรรทมบนขนค ของพระยายันตนาคราช 7 เศียร รูปหันไปทางซ้ายมือ มี 4 กร กรขวาคำนหน้ารองรับพระเศียร คำนหลังวางราบไปกับแท่นบรรทมวางบนพระเศียรพระลักษมี กรซ้ายคำนหน้าวางราบไปกับพระองค์ คำนหลังวางราบไปกับพระองค์ท่าทางกุดะ พระบาทไขว้กันที่พระขงค์ เทนือรูปพระองค์สลักรูปอสูร- มนุและโกฏกะถือคธของ สลักรูปสังข์โกธพระกรซ้าย โกธพระเศียรคานชวาสลักรูปจักร คานยาว และคทา พระลักษมีและภุมิเทวีประทับอยู่ใกล้พระองค์ ที่ปลายพระบาทคานชวาปรากฏรูปดาณีภค และมารกัณเฑาะกำลังประณมมืออยู่ ไม่มีรูปพระพรหมและคอกบัว เป็นรูปในปางโยคะศยณมุติ ทรง สวมกิริมวงฏทรวงสูงตกแกงควยเพชรพลอย สวมสร้อยคอรูปวงกลมซ้อนกัน กำไลแขนและกำไล ข้อมือรูปกลม สวมสาบชวาคาคเข้มชัดหลายเส้นผูกเป็นโบว์ที่เอว ลักษณะการสลักคล้ายกับที่กอนกุกี ทั้งทำบรรทม ลักษณะของรูปบริวาร การแต่งกาย อาจจะเป็นการเล่นแบบของเก่า เนื่องจากอยู่ ใกล้กัน แต่ที่นี้รูปทำไคสวยงามกว่า คงจะอยู่ในสมัยหลังจากนั้น มีอายุในราวคริสต์ศตวรรษที่ 8¹⁶
(พุทธศตวรรษที่ 13) (รูปที่ 8)

15

Ibid., p. 110 - 112

16

Nanditha Krishna, Op. cit., p. 103

วินามปรดิย (Vinamparai) เมืองตันเคอร์ (Tondur) พระนารายณ์ทรง
บรรทมตะแคงมาทางขวา ศีรษะของรูปหันไปทางขวา พระยานันตนาคราชมี 5 ศีรษะ กางป้อม
พระเศียร ทรงมีเพียง 2 กร กรขวาค้างขึ้นทำท่ากฏกะ กรซ้ายเหยียดไปทางพระเศียร พระบาท
เหยียดตรง ไม่โค้งงออะไร และไม่มีการอ้าขาประกอบ จักอยู่ในปางโยคะขณะบรรทม ทรง
สวมมงกุฎทรงกรวยอก สายสิญจน์ วนรอบพระบาท มีชายผ้าห้อยอยู่ด้านหน้า คางเขนมีคันทะ
ลักษณะคันทะเป็นแบบศิลปะทางภาคใต้ ศิลปะปัลลวะ มีการพัฒนามาจากที่มามีลปรัม แต่การสลัก
ยังทำไ้ไม่ดี คงจะเป็นช่างพื้นเมือง มีอายุในราวคริสต์ศตวรรษที่ 8¹⁷ (พุทธศตวรรษที่ 13)
(รูปที่ 9)

วักไวคุนฐ (Vaikuntha Perumal) ที่กาญจิปุรัม (Kanchipuram) ทรง
บรรทมบนขนของพระยานันตนาคราช 5 ศีรษะ ทรงมี 2 กร ล้อมรอบด้วยอายุขรรค์ ภูมิเทวีและ
ครุฑ ไม่ปรากฏรูปพระพรหม ศิลปะอินเดียภาคใต้ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 8¹⁸ (พุทธศตวรรษ
ที่ 13)

วักอัสทาวลิ (Undavalli) ที่กุนตุร์ (Guntur) รูปพระนารายณ์เริ่มมีพระ
พรหมประทับบนคอขว แต่ก้านขวไม่โค้งออกจากพระนาภี นับเป็นรูปแรกในศิลปะอินเดียทางภาคใต้
ที่มีรูปพระพรหมด้วย ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 7¹⁹ (พุทธศตวรรษที่ 12)

ติรุมายาม (Tirumayam), เมืองนามากัล (Namakal) และเมืองมาตยา-
กิปติ (Malayadippati) ลักษณะรูปเคารพได้มีรูปแบบที่คงตัวคือ มักจะมีรูปของอายุขรรค์ทั้ง 5
ครุฑ พระพรหม นารท หัมสุร ฤๅ 7 ตน นางอัปสร อสูรและไกฏกะ และรูปของภูมิเทวี รูปพระ-

¹⁷ Ibid., p. 104

¹⁸ Ibid., p. 105

¹⁹ Ibid., p. 105

พระพรหมประทับบนคอกบัว ก้านคอกบัวจะมีวิวัฒนาการออกมาจากพระนาภี เป็นครั้งแรกในศิลปะ —
อินเดียนาคีที่ที่มีรูปคอกบัวออกมาจากพระนาภีพระนารายณ์ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 8²⁰ (พุทธ-
ศตวรรษที่ 13)

ถ้าหมายเลข 15 ที่เอลโลรา (Ellora) พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงมาทาง
ซ้าย รูปหันไปทางซ้าย ทรงมี 4 กร กรขวาคำนหน้าตั้งขึ้นรับพระเศียร คำนหลังงอวางใกล้พระ
นาภี กรซ้ายคานหน้าวางข้างลำตัว คำนหลังวางบนเข่า พระบาทซ้ายงอตั้งขึ้น พระบาทขวา
เหยียดตรง พระลักษณะมีประทับนั่งที่ปลายพระบาท คำนหน้าแท่นบรรทมมีรูปอายุขุม 5 คน และครุฑ
มีก้านบัวออกมาจากพระนาภี พระพรหมประทับบนคอกบัว รูปนี้เป็นปางวิระศยนมูรติ หรือท่ารูป —
เคารพทศกัมภีร์วิฆเนศวรมโถกตระ ทรงสวมมงกุฎทรงกระบอกสูงประดับด้วยเพชรพลอย เครื่อง
ประดับ นุ่งผ้าสั้น ลากเข็มขัดหลายเส้น ลักษณะการแต่งกายเป็นศิลปะแบบหลังคุปตะ ราวคริสต์ —
ศตวรรษที่ 8²¹ (พุทธศตวรรษที่ 13) (รูปที่ 10)

พิพิธภัณฑ์เมืองมธูรา (Mathura Museum) รูปนี้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ส่วนบน
ส่วนกลางและส่วนล่าง รูปหันไปทางซ้าย พระนารายณ์ทรงบรรทมบนขนคองพระยาอนันตนาถ —
ราช 7 เศียร ทรงมี 4 กร กรขวาคำนหน้าวางที่พระอุระถือคอกบัว คำนหลังรองรับพระเศียร
กรซ้ายคานหน้ายกขึ้น คงจะทำท่ากฏกะ คำนหลังอยู่ใกล้เศียร ถือจักร พระบาทขวาเหยียดตรง
และวางบนพระเพลาของภูมิเทวีทรงประทับอยู่บนแท่น พระบาทซ้ายชันขึ้น ใกล้พระบาทมีรูปสุรุมฑู
และไภฏกะและเทพีอีกองค์หนึ่ง ส่วนบนสุดของภาพเป็นแถวบุคคล 9 คน เห็นเพียงครึ่งตัว และส่วน
ล่างสุดทางคานหน้าแท่นบรรทมสลักรูปบุคคล 9 คน กำลังไหว้อยู่ เห็นเพียงครึ่งตัว เช่นเดียวกัน ไม่มี
รูปพระพรหมและคอกบัว จักอยู่ในปางวิระศยนมูรติ หรือท่าทศกัมภีร์วิฆเนศวรมโถกตระ ที่เรียกว่า²²
รูปโพมะนากะ ทรงแต่งองค์ตามแบบศิลปะอินเดียนาคี มีอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 — 8
(พุทธศตวรรษที่ 12 — 13) (รูปที่ 11)

²⁰
Ibid., p. 105

²¹
Ibid., p. 105

²²

Kalapa Desai, Op. cit., p. 28

เมืองชกานาฮาจิ (Jagannathaji) พระนารายณ์ทรงบรรทมบนกัวยพระยานันต-
นาคราช 7 เศียร ทรงมี 4 กร กรขวาคำนหนักรองรับพระเศียร กรซ้ายถือคทา และคอกบัว มี
ก้านบัวออกมาจากพระนาภี และพระพรหมประทับอยู่บนคอกบัว คงจะเป็นปางวิระขณมูรติ ศิลปะ
อินเดียนาคาไคราวคริสต์ศตวรรษที่ 9²³ (พุทธศตวรรษที่ 14)

เมืองโบลอดิ (Bolodi) รูปแบ่งออกเป็น 4 ส่วนเล็ก ๆ แลบนสุดสลักรูปการ
อวตารปางต่าง ๆ ของพระนารายณ์ แลที่สามสลักรูปพระนารายณ์บรรทมบนเศียรของพระยา
นาค ทรงมี 4 กร หักดาบบนมือจักร กรขวารองรับพระเศียร อีก 2 กรหักหายไป คทาวางอยู่
ด้านข้างพระองค์ ศิลปะอินเดียนาคาไค อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 9²⁴ (พุทธศตวรรษที่ 14)
คงจะทำการค้นคว้ารูปมณฑนะ ที่เรียกว่าชโลสิน

พิพิชฌ์โกทาห์ (Kotach) พระองค์ทรงบรรทมบนเศียรของพระยานาค ทรงถือ
คทา จักร สังข์ และคอกบัว พระพรหมมี 3 พักตร์ ประทับบนคอกบัวที่ออกมาจากพระนาภี พระ
ลักษมีประทับอยู่บนคอกบัว อสุรมธุและโกฏฐะยืนอยู่ใกล้กับคอกบัว ส่วนบนสุดสลักรูปอวตาร 10
ปางของพระนารายณ์ รูปชโลสินตามค้นคว้ารูปมณฑนะ นิยมทำในอินเดียนาคาไค มีอายุราวคริสต์-
ศตวรรษที่ 9²⁵ (พุทธศตวรรษที่ 14)

รูปหล่อพระนารายณ์บรรทมบนแท่นรูปนาค 5 เศียร รูปหันไปทางซ้ายมือ
ทรงมี 2 กร กรขวาวางอยู่ใกล้พระเศียร กรซ้ายเหยียดไปทางพระบาท มีเพียงรูปพระลักษมี
และภูมิเทวี ไม่มีรูปพระพรหม ศิลปะอินเดียนาคาไค อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 9²⁶ (รูปที่ 12)

²³ Kalapa Desai, Op. cit., p. 28

²⁴ Ibid., p. 58

²⁵ Ibid., p. 29

²⁶ Nanditha Krishna, Op. cit., p. 106

พิพิธภัณฑสถาน (Lucknow) ทรงบรรทมบนฐานของพระยานันตนครราช 7
เศียร รูปหันไปทางขวามือ มี 4 กร กรขวาคานหน้าทำท้าวฤๅษะ คานหลังยกมาใกล้พระเศียร
กรซ้ายคานหน้าถือคทา คานหลังรองรับพระเศียร พระบาทซ้ายเหยียดกรงวางบนพระเพลาของ
พระลักษมี พระบาทขวาอเล็กน้อย ใกล้กับพระบาทมีรูปของกามินิและอชานนิ ส่วนบนสุดสลัก
รูปแถวของบุคคลเห็นเพียงครึ่งตัวทำท้าวฤๅษะ ไม่มีรูปพระพรหมและคอกบัว รูปนี้ทำตามคัมภีร์รูป
มณฑนะ ทรงสวมเครื่องประดับเพชรพลอย ศิลปะอินเดียภาคใต้ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 10²⁷
(พุทธศตวรรษที่ 15) ลักษณะคล้ายกับที่พิพิธภัณฑสถาน

ไบจานาถ (Baijanatha) เมืองอัลโมรา (Almora) พระยานันตนคร-
ราช 5 เศียร ซดตัวเป็นแท่นบรรทม รูปหันไปทางซ้าย มี 4 กร กรขวาคานหน้าถือคทา คานหลัง
ยกมาทางพระเศียรถือจักร กรซ้ายคานหน้าเหยียดกรงถือสังข์ คานหลังรองรับพระเศียร พระ
บาทขวาเหยียดกรงขึ้นวางบนพระหัตถ์พระลักษมี พระบาทซ้ายชันเล็กน้อย ออสุรมธุและไถฏฐะ
ยืนถือคธของอยู่ใกล้พระบาท มีคอกบัวมาจากพระนาภี พระพรหมมี 4 พักตร์ ประทับบนคอกบัว
(เห็นเพียง 3 พักตร์) คานหน้าแท่นบรรทมสลักรูปปลา จระเข้ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ลักษณะ
คล้ายกับที่มธุรา และลูกเนาคงจะใช้คัมภีร์เดียวกัน ทรงสวมหมวกทรงกรวยอก นุ่งผ้ายาวเป็นริ้ว
คาดเข็มขัดผ้าเส้นเล็ก ศิลปะอินเดียภาคใต้ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 10²⁸ (พุทธศตวรรษที่ 15)
(รูปที่ 14)

เมืองราชปุทนะ (Rajaputana) อยู่ใกล้กับเมืองบอมเบย์ ทางภาคตะวันตกของ
อินเดีย รูปหันไปทางซ้าย บรรทมบนฐานพระยานันตนครราช 7 เศียร พระองค์ทอดแขนยกขึ้นมี
4 กร กรขวาคานหน้าวางบนพระอุระ คานหลังวางใกล้พระเศียร กรซ้ายคานหน้าวางบนพระ-
เพลา คานหลังยกมาทางพระเศียร พระบาทขวาเหยียดกรงวางบนพระเพลาของภูมิเทวี พระ -

27

Kalapa Desai, Op. cit., p. 29

28

Sheao Bahadur Singh, Op. cit., p. 66

บาทซ้ายชั้นขึ้น คทาวางอยู่ใกล้พระองค์ด้านขวา ใกล้พระเศียรสลักรูปสระณะกะ, สันถกุมาร และ
บุคคลอื่น ใกล้พระบาทสลักรูปฤๅษี 7 คน และอายุขรรุข 5 คน ด้านหน้าแท่นบรรทมสลักรูปบุคคล
จำนวนมากกำลังต่อสู้กัน ลักษณะรูปคล้ายที่มัจฉา ถูกเนา และไบจนารถ ไข่มุกมีรเดียวกัน มี
อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 10²⁹ (พุทธศตวรรษที่ 15) (รูปที่ 15)

ฮาเลบิดู (Halebidu) ทรงบรรทมบนชันของพระยาอนันตนาคราช 7 เศียร
รูปหันไปทางซ้าย พระองค์ทอดแขนยกขึ้น มี 4 กร กรขวาค้นหน้ารองรับพระเศียร ด้านหลังวาง
บนพระอุระ กรซ้ายคั่นหน้าวางบนพระเพลา ด้านหลังเหยียดไปทางเศียร พระบาทขวาเหยียด
ตรงวางบนพระเพลาภูมิเทวี พระบาทซ้ายชั้นขึ้นเป็นมูมจาก จักร สังข์ คทา กรวยทองวางอยู่
ด้านข้างพระองค์ พระลักษณะมีประทับนั่งอยู่ใกล้พระเศียร พระพรหมประทับบนคอกบัวที่ออกมาจาก
พระนาภีพระนารายณ์ ปลายพระบาทสลักรูปบุคคลกำลังขึ้นลงมีอยู่ ด้านบนสุดของรูปสลักการ
อวตาร 10 ปาง เป็นลักษณะของรูปหล่อโศบิน ในคัมภีร์วิษณุสวโรโมกกระ ศิลาปะอินเคียภาคใต้ อายุ
ราวคริสต์ศตวรรษที่ 10³⁰ (พุทธศตวรรษที่ 15) (ภาพถ่ายสีที่ 1)

รูปสลักงาช้าง สฤตช่างทรวานดรัม (Trivandram) อินเคียภาคใต้ รูปหันไปทาง
ซ้าย พระยาอนันตนาคราชชกัวเป็นแท่นบรรทม มี 5 เศียร ทรงมี 2 กร กรขวาเหยียดไปทาง
พระเศียร กรซ้ายงอขึ้นทำท่ากฤณะ มีรูปพระพรหมและคอกบัวออกมาจากพระนาภี พระบาทเหยียด
ตรง ไม่มีรูปบริวารอื่นประกอบ ปางโยคะศยนะมูรติ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 11³¹ (พุทธ -
ศตวรรษที่ 16) (รูปที่ 16)

รัฐโอริสสา (Orissa) ทางภาคตะวันออกของอินเดีย สลักบนศิลของจักรี ผิวสลัก
ลายถูกคลื่นแท่นน้ำ พระนารายณ์บรรทมบนคัวนาคร ด้านบนสลักรูปอวตาร 10 ปาง เป็นรูปหล่อโศบิน
อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 10 (พุทธศตวรรษที่ 15)³²

29

Gobinatha Rao, Op. cit., p. 114 - 115

30

Ibid., p. 264 - 265

31

Ibid., p. 114

32

Kalapa Desai, Op. cit., p. 29

ชัตตาเปอร์ (Chhattarpur) ทางตอนกลางของอินเดีย พระนารายณ์มี 4 กร กรขวาดือกรของ กรซ้ายคานหนารองรับพระเศียร คานหลังดือจักร ไท่ชนคานจะเห็นรูปสังข์ คานข้างสลักรูปวิวารและอสุร บนสุดสลักการอวการ 10 ปาง คานหน้าสลักรูปบุคคลกำลังทำ ความเคารพอยู่ เป็นรูปชลไศยนิ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 11 ³³ (พุทธศตวรรษที่ 16)

พิพิธภัณฑของรัฐที่เมืองกาฮวัล (Garhwal) พระนารายณ์ทรงมี 4 กร กรซ้าย รองรับพระเศียรและถือศทา อสุรมุขและไภวภูจะกำลังแสดงท่าต่อสู้กับอายุขมุข คานบนสุดสลักการ อวการ 10 ปาง เป็นรูปชลไศยนิ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 11 ³⁴ (พุทธศตวรรษที่ 16)

สรุปว่ารูปพระนารายณ์รหมสินธุที่พบในประเทศอินเดียส่วนใหญ่จะทำตามคัมภีร์ไวชณ-
สาคม, วิษณุสมรโมคตระ, อปารากิจาปริณณะ, รูปมณฑนะ, เทวคานพระปุระกรรมะ ซึ่งแต่ละคัมภีร์
อธิบายลักษณะรูปเคารพไม่เหมือนกัน ถึงแม้ว่าจะทำตามคัมภีร์ก็ตาม แต่ลักษณะของรูปก็ไม่ได้ทำ
อย่างครบถ้วน บางครั้งทำทางก็ไม่ตรงกับลักษณะในคัมภีร์ บางครั้งรูปวิวารทำไม่ครบ ตำแหน่ง
ของอายุขมุขการสัมสน ซึ่งก็อาจจะเป็นเพราะว่าช่างมีความสับสนในการเข้าใจคัมภีร์ เป็นความนิยม
ที่จะทำตามที่คิดคิดแปลงขึ้น หรืออาจจะเป็นความจำเป็นทางคานสถานที่

วิวัฒนาการของรูปจะขึ้นอยู่กับการปรากฏของรูปพระพรหมด้วย กล่าวคือ รูปพระพรหมจะ
ยังไม่ปรากฏพร้อมกันพระนารายณ์ในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 8 ในอินเดียภาคใต้ ในขณะที่อินเดีย
ภาคเหนือปรากฏรูปพระพรหมประทับอยู่บนคอกมวก่อน ถึงแม้ว่าวัชรราชิวาลคอะ ที่ราชัม ในราว
คริสต์ศตวรรษที่ 6 พระนารายณ์ทรงมี 4 กร แล้วและยังมีวิวารล้อมรอบอีกมากมาย หรือที่อุทัยศิริ
คริสต์ศตวรรษที่ 5 ในขณะเดียวกันคือปะอินเดียภาคใต้ เช่นที่มามัลลปุรัม รูปพระนารายณ์ไม่ได้
เกี่ยวข้องกับรูปพระพรหม ที่เคโอกราห์คริสต์ศตวรรษที่ 7 ก็ได้เริ่มมีกานคอกมวออกมาจากคาน -

³³
Ibid., p. 30

³⁴
Ibid., p. 35

ข้างของพระองค์ ก่อนมารูปที่ตรีนิยาม, นามากัด และมาลายาพิบัติ กั้นคอกบัวก็ได้ออกมา จากพระนาภีพระนารายณ์จริง ๆ ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 8 และได้มีรูปปฏิมาภักดีกันตามคัมภีร์ กล่าวไว้

รูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ทางภาคใต้ ส่วนมากรูปจะหันไปทางซ้าย รูปที่หันไปทางขวา ก็มีบ้าง ในช่วงหลังตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 8 - 9 ลงมา มักจะนิยมทำตามคัมภีร์หรือปารากิจาปริณิฉะ รูปมีลักษณะ ที่เรียกว่ารูปโหมะนากะ หรือชลไสยีน เช่นที่ พัทธินัดตัมบูรา อุกนาว, ไบจานรด แต่ ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 10 - 11 ลงมา อินเฑียภาคใต้นิยมทำตามคัมภีร์เทวคามุทธประกรรม คือ รูปชลไสยีน มีรูปการอวตาร 10 ปางด้วย

อย่างไรก็ตาม รูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่พบในแถบเอเชียอาคเนย์ก็มีอิทธิพลของศิลปะ อินเฑียอยู่เป็นอันมาก ทั้งลักษณะรูปเคารพ และลักษณะทางศิลปะ อาจจะนำมาใช้เปรียบเทียบอายุ ได้

รูปเคารพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในประเทศพม่า

ประเทศพม่า เป็นประเทศหนึ่งในแถบเอเชียอาคเนย์ที่นับถือศาสนาฮินดู ซึ่งได้นับถือควบคู่ ไปกับพุทธศาสนาแบบหินยานและมหายาน ซึ่งในภายหลังพุทธศาสนาจะมีบทบาทมากกว่า ศาสนาใน ประเทศพม่าได้รับเอามาจากประเทศอินเดียเช่นกัน พวกมอญซึ่งเป็นชนชาติหนึ่งของพม่า ได้นับถือ พุทธศาสนาควบคู่ไปกับศาสนาพราหมณ์พิธีโฆณฑนิกายมากกว่าลัทธิไศวนิกาย ซึ่งเป็นที่นับถือในประเทศ กัมพูชาและประเทศเวียดนาม การแพร่ทางวัฒนธรรมจากอินเดีย ช่วงแรกในสมัยราชวงศ์คุปตะ ของอินเดียในราวพุทธศตวรรษที่ 9 - 11 หลังจากนั้นก็มี การติดต่อกันอยู่เสมอ แต่ความเชื่อ ศาสนาและรูปแบบศิลปะ ได้มีการดัดแปลงให้มามีรูปแบบที่เป็นตัวของตัวเองมากกว่าจะเป็นอินเดีย - โดยตรง

ในช่วงแรก ๆ มีการนับถือพระอินทร์ พระอาทิตย์ ซึ่งเป็นเทพพระเวท แต่ก็ยังนับถือพวกยักษ์ นาค ครุฑ มกร เทพต่าง ๆ ควบคู่กันไปหลายศาสนา ซึ่งก็เข้ากันได้กับการนับถือผีที่เป็นความเชื่อพื้นเมือง³⁵ อย่างไรก็ตาม ในภายหลังลัทธิไวเชณิกายมีบทบาทมากในประเทศพม่า มีคนนับถือควบคู่ไปกับศาสนาพุทธ (ดังที่กล่าวมาแล้ว) ในจารึกและเอกสารหลายฉบับกล่าวถึงการนับถือพระวิษณุควบคู่ไปกับพระพุทธรูปเจ้า หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดพบในสมัยคอนกนของมอญ กล่าวถึงการที่พราหมณ์เข้ามาทำพิธีต่าง ๆ ในราชสำนักที่นับถือทั้งพุทธและพราหมณ์ พราหมณ์ในราชสำนักส่วนมากจะนับถือพระวิษณุในจารึกที่เมืองพุกาม (Pagan) กล่าวถึง งานฉลองการสร้างศาลาสำหรับทำพิธีของพระเจ้ากยันสถิตา (Kyanjitha) ในการทำน้ำศักดิ์สิทธิ์เพื่อใช้เป็นน้ำมนต์ และกล่าวถึงการนับถือพระวิษณุในนามของพระนารายณ์³⁶ มีตำนานกล่าวถึงพระเจ้ากยันสถิตาว่าทรงเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ ในช่วงที่มีชีวิตสมัยเดียวกับพระพุทธรูปเจ้าควย³⁷

นอกจากจารึกแล้ว ถิ่นานต่าง ๆ ในช่วงแรกที่เมืองฮมาวสะ (Hmawza) หรือที่เรียกกันว่าเมืองแปรเก่า (Old Prome) กล่าวว่า พระวิษณุและพระพรหมทั้งคู่วางใจร่วมกันสร้างเมืองนี้³⁸

จารึกต่าง ๆ เอกสาร เรื่องการทำพิธีฉลองในราชสำนัก ส่วนมากจะกล่าวถึงการที่ราชสำนักและประชาชนนับถือและทำพิธีทั้งพุทธและพราหมณ์ โดยจะเน้นที่การบูชาพระวิษณุเป็นส่วนใหญ่

35

Gordon H. Luce, Old Burma - Early Pagan, Vol. 1, New York, University, 1969. p. 201

36

Nihar - Ranjan Ray, Brahmanical Gods in Burma, University of Calcutta, 1932, p. 22

37

Nihar - Ranjan Ray, Op. cit., p. 21

38

Ibid., p. 16

พระวิษณุเป็นเทพเพียงองค์เดียวของพราหมณ์ที่มีเทวสถานโดยเฉพาะที่เมืองพุกามและมีอีกแห่งที่เมืองมยินพุกาม (Myinpagan) จารึกของพุกามพิ์ในประเทศอินเดียเป็นภาษาสันสกฤต มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 กล่าวถึงการที่คนศรัทธาในไวษณพนิยมมาก นำของมาถวายที่เทวสถาน ฌัฏริยจากมะละบาร์ (Malabar) ได้สร้างเทวสถานบูชาพระวิษณุที่เมืองพุกาม จารึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ที่พบที่เมืองมยินพุกาม หรืออาจจะเป็นพระเจ้ามกุฏ (Mākuta) ฌัฏริยองค์หนึ่ง และผู้ศรัทธาได้สร้างเทวสถานบูชาพระวิษณุที่เมืองมยินพุกาม เพราะได้พบรูปสำริดพระนารายณ์ มี 4 กรถือสังข์ จักร คทา และทำปางประทานอภัย³⁹

ลักษณะรูปเคารพพระนารายณ์ส่วนมากจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะคุปตะเป็นส่วนใหญ่ มักนิยมทำรูปการอวตาร 10 ปาง พระนารายณ์ทรงครุฑ พระนารายณ์ประทับกับพระลักษมี ประคัมภกรรณส่วนใหญ่จะเป็นพาหนาค่า สถักบนแท่นอาคาร และมีสถักภายในฐานรูปวงโค้ง ซึ่งเป็นแบบที่นิยมมาก

เทวสถานสำคัญอยู่ที่เมืองพุกาม คือ เทวสถานนัทธองกยออง (Nathlauny - Gyaung) ซึ่งแปลว่าที่อยู่ของเทพเจ้า สร้างในราวคริสต์ศตวรรษที่ 11 เป็นวิหารก่อด้วยอิฐฐานรูปสี่เหลี่ยมซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ภายในตามแท่นสถักรูปวงโค้งจำนวนมาก ภายในสถักรูปพระนารายณ์ 10 ปาง และวิษณุปางต่าง ๆ เช่น พระวิษณุประทับบนครุฑ ประทับกับพระลักษมี และรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ เป็นต้น นิยมทำอวตารปางวราหาวตาร นรสิงหาวตาร ปรศุรามาวตาร และรามาวตาร ประคัมภกรรณถ้าไม่ใช่ประทับยืนก็จะประทับนั่งบนบัลลังก์ ทุกรูปเป็นปูนปั้น ที่เมื่อนี้ยังได้พบรูปพระวิษณุ 4 กร ประทับนั่ง ถือจักร สังข์ กระบอง และฉลววิดา⁴⁰

นอกจากนี้ยังมีเทวสถานในเมืองศรีเกษกร เมืองหลวงเก่าของพวกพยู ที่เขากาลากาน-
คอน (Kalagankon) มีอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 5 - 9 พบรูปพระนารายณ์กับพระลักษมีประ-
ทับบนครุฑ รูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์มี 4 กร ถือจักร สังข์ กระบอง และฉลวี่ฉวา⁴¹

เมืองสะเทิม (Thaton) เมืองหลวงของพวกมอญ ส่วนมากจะพบประติมากรรมนูน
ต่ำขนาดเล็ก รูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์หลายรูป และที่ถ้ำเกอญ (Kaugun) ภายในถ้ำมีรูป
ที่สลักรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์⁴²

ลักษณะรูปเคารพพระวิฆณุรุ่นแรก ๆ ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะคุปตะ เช่น รูปในพิพิภักดิ์
ที่เมืองพอนกียกยอว (Phongyi Kyaung) พระวิฆณุประทับบนครุฑพร้อมด้วยพระลักษมี มี
4 กร ถือจักร สังข์ คทา และฉลวี่ฉวา พระลักษมีถือดอกบัว มีอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 8 การแต่ง
องค์คล้ายกับศิลปะคุปตะมาก การที่พระวิฆณุประทับยืนคู่กับพระลักษมีนับว่าแตกต่างจากรูปเคารพของ
ชาติอื่นและการที่พระวิฆณุถือฉลวี่ฉวาหรือมาตุลึงค์ นับว่าแปลกเพราะฉลวี่ฉวา พระวิฆณุหรือพระลักษมี⁴³
มักจะถือ เป็นการเอาลักษณะต่าง ๆ มาผสมกัน รูปพระวิฆณุประทับครุฑที่พบมาก

รูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์หรือพม่านิยมเรียกว่าวิฆณุมันตะไคยนิ ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของ
การสร้างหรือการสร้างใหม่ มักนิยมทำภายในเทวสถานของพระองค์ หรือทำเป็นประติมากรรมขนาด
เล็ก พบรูปนี้ที่เขากาลากานคอน เมืองศรีเกษกร พระนารายณ์บรรทมเห็นอพระยาอนันตนาคราช
ภาพแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนบนสลักรูปเทพ 3 องค์ ประทับบนคอกบัว ส่วนล่างสลักรูปพระนารายณ์
บรรทมบนนาค รูปหันไปทางซ้าย เห็นอพระยาอนันตนาคราชเห็นเศียรพระนารายณ์เห็นเศียรนาค ลำตัวของนาคไม่ปรากฏให้
เห็นชัด คอกบัว 3 คอกมาจากพระนาภี บนคอกบัวปรากฏรูปเทพ 3 องค์คือ พระพรหมอยู่ทางด้านซ้าย

41

Aung Thaw U., Historical Sites in Burma, Ministry of Union Culture, Burma, 1972, p. 28

42

Gordon, H. Luce, Op. cit., p. 217 - 218

43

Nihar Ranjan Ray, Op. cit., p. 27

พระวิษณุทรงกลางมี 2 กร เช่นเดียวกับรูปบรม พระหิระอยู่ด้านขวา 44

เมืองชุกาม วัคห์ทหลวงกยอว (Nat - Hlaung Kyaung) เทวสถานของพระนารายณ์ ภายในประดิษฐานเป็นรูปพระวิษณุปางต่าง ๆ และรูปพระนารายณ์บรมบนชนคของพระยาอนันตนาคราชที่ชคักวกัน 10 ชค มีคอกบัว 3 คอก ออกมาจากพระนาภี มีรูปพระพรหม พระวิษณุ และพระหิระ ประทับบนคอกบัว รูปพระนารายณ์มีครุฑกางปีกป้องกัน บนกำแพงด้านเหนือ 45

จำเภาวณ (Kawgun) ที่เมืองสะเทิม ภายในสลักรูปจำนวนมาก ชุมหนึ่งสลักรูปพระนารายณ์บรมบนพระยาอนันตนาคราช 7 เศียร แต่ละเศียรประทับด้วยมงกุฎ มีคอกบัว 3 คอก ออกมาจากพระนาภี มีเทพ 3 องค์ ประทับบนคอกบัว รูปพระนารายณ์มีรูปพระลักษมีประทับยืนอยู่ที่พระบาทพระองค์ ด้านหน้าแทนปรากฏรูปบุคคล 3 คน อาจจะเป็นรูปฤๅษีฤๅษีและมารภักดิ์เพชหรือบริวารคนอื่นอีก 2 คน ยืนอยู่คนละด้านของแท่นบรม อีกคนยืนทรงกลาง ที่มีพาน้ำขายนบนของรูปเหนือเศียรพระนารายณ์ปรากฏรูปบุคคลกำลังเข้ามา และมีรูปอีกคนทางคานมธุระ การจกรูปคล้ายกับที่เทวคฤหะ หรือเคโอราห์ มีอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 6 ศิลปะแบบคุปตะที่มีรูปบุคคลกำลังขี่ — 46

พาหนะคานมธุระของภาพ

เมืองฮมาวสะ (Hmawza) ได้มีการขุดค้นพบประติมากรรมขนาดเล็กรูปเทพในศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมาก รวมทั้งรูปพระนารายณ์บรมบนเศียร ทรงแบรมบนคอกบัวที่วางอยู่บนคัมภีร์ ไม่ไ้บรมบนเศียรพระยาอนันตนาคราช รูปหันไปทางซ้าย บรมรอบ พระบาทไขว่กันที่ข้อพระขงค เศียรยกขึ้นเล็กน้อย จะเห็นหัวมกรทางคานข้างใกล้เศียรพระองค์ มีคอกบัวออกมาจากพระนาภี 3 คอก พระพรหมประทับบนคอกบัวทางซ้าย ประทับจักสมภา มี 4 พักกร 4 กร 2 กรต่างทำทำอัญชติ กรบนยกขึ้น ผมเกลศาทรงมงกุฎ พระหิระประทับอยู่ทางขวา ประทับทำมหาราชดิลา ชันเข้าข้างหนึ่งบนปัทมาสน์ มี 4 กร กรล่างวางบนเข้าและบนตัก กรบนยกขึ้น พระนารายณ์ —

44

Gordon H. Luce, Op. cit., p. 218

45

Aung Thaw U., Op. cit., p. 73

46

Gordon H. Luce, Op. cit., p. 219

ประทับบนคอกบัวคอกกลาง มี 4 กร กรล่างยกขึ้นระดับพระอุระถือมณีวิลา และถือจักร สังข์
ทั้งพระนารายณ์และพระศิวะสวมมงกุฎทรงแหยมตามแบบศิลปะพม่า พระนารายณ์ประทับรวมสวม
เครื่องประดับมาก พระบาทขวาไขว้ทับพระบาทซ้าย ทาบรทมนเป็นปางโยคะศยนะมุรติ มีอายุ
ราวคริสต์ศตวรรษที่ 8⁴⁷ (พุทธศตวรรษที่ 13) (รูปที่ 17)

ที่เมืองสะเทิม ในพิภพใต้ของรัฐบาลจากเมืองร่างกุ้ง มีรูปขนาดเล็ก 2 รูป สลักจาก
หินทรายสีแดง เป็นรูปพระนารายณ์รทมนสินธุ

รูปแรก มีขนาดประมาณ 3.5 นิ้ว x 10 นิ้ว รูปยาวรี ค้านบนกลมมน แบ่งออกเป็น
3 ส่วน ส่วนบนสุดสลักรูปขุมไก่อ ส่วนกลางรูปเทพ 3 องค์ และส่วนล่างรูปพระนารายณ์รทมน
สินธุ พระองค์ทรงบรรทมราบ พระองค์ทอดแขนยกขึ้นเล็กน้อย ลำตัวของพระยาอนันตนครราชไม
ซัคเจน แคปราคูเสียนาค 5 เศียร หางคาน้ำข้ายหนุนพระเศียรอยู่ มี 4 กร กรล่างข้างขวา
วางบนพระอุระถือมณีวิลา กรล่างซ้ายวางแนบไปกับพระองค์ 2 กรบน ยกขึ้นระดับพระบาทถือ
จักรและสังข์ พระบาทไม่ไขว้ทับกันที่ข้อพระบาท แต่ไขว้กันที่พระขงค พระบาทขวาทับพระบาท
ซ้าย ทรงสวมผ้าถุงยาวลงไปถึงข้อพระบาท สวมมงกุฎทรงแหยมและเครื่องประดับมากมาย คล้าย
กับเครื่องประดับของอินเดียนาคตะวันตก ก้านคอกบัวไม่ได้ออกมาจากพระนาภี แต่ออกมาจาก
คานข้างพระองค์แทนก้านบัวแยกออกเป็น 3 คอก เทพ 3 องค์ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนแท่น
พระพรหมอยู่ทางคาน้ำข้ายมีเพียง 3 พักตร์ สวมมงกุฎยอดแหลม 3 ยอด มี 2 กร กรขวายกขึ้น
ระดับพระอุระ กรซ้ายวางบนเข่า พระศิวะประทับบนคอกบัวทางขวา มี 2 กร กรขวายกขึ้นระดับ
พระอุระอาจจะถือมณีวิลา กรซ้ายยกขึ้นระดับพระบาทอาจจะถือกริสุล สวมมงกุฎแบบเดียวกับ
พระพรหม พระนารายณ์ประทับบนคอกบัวคอกกลาง มี 4 กร กรขวานถือจักร กรซ้ายบนถือสังข์
กรขวาล่างทำปางแสดงธรรม กรซ้ายล่างยกขึ้นระดับพระอุระ เห็นรูปเทพทั้ง 3 องค์ สลักรูป
ขุมรูปวงโค้ง 3 ขุม ขุมที่อยู่เห็นรูปพระนารายณ์มีขนาดใหญ่ที่สุด แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ
พระนารายณ์ กำหนดอายุไว้ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 9⁴⁸ (พุทธศตวรรษที่ 14) (รูปที่ 18)

47

Nihar - Ranjan Ray, Op. cit., p. 29 - 30

48

Nihar - Ranjan Ray, Op. cit., p. 31 - 32

รูปที่สอง มีขนาดประมาณ 4.5 นิ้ว + 3 นิ้ว พระนารายณ์ทรงบรรทมราบ พระองค์ทอนบนยกขึ้น พระบาทไขว่กันที่พระขงค์ พระบาทขวาทับซ้าย ถัดของพระบาสนั้นคณาคราชสถกไม้จักเจน แก่สถกรูปเขี้ยวขนาด 5 เขี้ยว เหนือพระเขี้ยว พระนารายณ์มี 2 กร ถือคอกบัวและสังข์ บ่วงยาว กรอมชอพระบาท และสวมเครื่องประดับ พื้นหลังรูปสถกรูปคอกบัวซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ กานคอกบัว 3 กาน ออกมาจากกานข้างพระองค์ เทพ 3 องค์ประทับบนคอกบัว ด้านหลังรูปเทพเป็นแผ่นหลังรูปวงโค้ง แก่ของพระนารายณ์เป็นรูปขุมแหลม เพื่อเน้นความแตกต่างและความสำคัญ พระพรหมและพระศิวะประทับท่ามกลางทวารบาล พระนารายณ์ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ทั้งพระพรหมและพระศิวะยกกรขวารับพระอุระ กรซ้ายวางบนพระเพลา พระนารายณ์มี 4 กร กรบนยกขึ้น กรขวาล่างยกขึ้นรับพระอุระ กรซ้ายวางบนพระเพลา กำหนดอายุในราวคริสต์ศตวรรษที่ 9⁴⁹ (พุทธศตวรรษที่ 14) (รูปที่ 19)

สรุปว่า รูปพระนารายณ์บรรทมสนธิ์ในประเทศพม่า มักจะทำรูปพระนารายณ์บรรทมสนธิ์ราบ พระบาทไขว่กันที่พระขงค์หรือที่ชอพระบาท มีคอกบัว 3 คอก ออกมาจากพระบาสนั้น มีรูปพระพรหม พระศิวะ และพระนารายณ์ประทับบนคอกบัว มักจะทำรูปพระนารายณ์ทรงกลางให้เด่นกว่าเทพองค์อื่น จำนวนกรมักจะทำเท่ากับรูปที่บรรทม พระนารายณ์อาจจะถือผลฉวีวาซึ่งเป็นผลไม้ที่พระศิวะทรงถือเขี้ยวของรูปทุกรูปจะหันไปทางซ้ายเสมอ ท่าบรรทมที่ไขว่พระบาทคล้ายกับที่อัคคพยา (Haccapya Gugi) ที่ไฮไฮเท ในอินเดียน แต่ในอินเดียนไม่ทำรูปเทพ 3 องค์ ประทับบนคอกบัว ซึ่งคงเป็นการคิดแปลงให้เข้ากับความคิดที่ว่าพระนารายณ์เป็นผู้สร้างเทพเจ้าทั้ง 3 องค์ รวมทั้งสร้างตัวเองด้วย ในคัมภีร์ปัทมปุราณะ กล่าวว่าพระวิษณุเป็นผู้สร้างพระพรหม พระศิวะ และตัวพระวิษณุเอง เพื่อช่วยกันสร้างโลก⁵⁰ เป็นการเน้นให้เห็นว่าในประเทศพม่ามีคติพระนารายณ์มากกว่าเทพองค์อื่น ลักษณะการทำรูปเคารพมีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง

⁴⁹ Ibid., p. 32 - 33

⁵⁰ W.J. Willkins, Op. cit., p. 116

รูปเคารพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในประเทศจีน

อาณาจักรขอมได้เริ่มก่อตัวขึ้นเมื่อได้รับอิทธิพลจากประเทศอินเดีย ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 6 คือเกิดอาณาจักรขอม ต่อมาได้กลายมาเป็นอาณาจักรเจนละ เรียกว่าสมัยก่อนเมืองพระนครของขอม เมื่ออาณาจักรมีความเข้มแข็งมากขึ้นได้มีการรวบรวมอาณาจักรเข้าเป็นอาณาจักรเดียว คืออาณาจักรเขมร เรียกว่าสมัยเมืองพระนคร

อาณาจักรเขมรได้รับทั้งศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาจากประเทศอินเดีย มีหลักฐานจากจดหมายเหตุของจีน ในราวพุทธศตวรรษที่ 11 ที่กล่าวถึงการนับถือทั้ง 2 ศาสนา⁵¹ สำหรับศาสนาพราหมณ์ทั้งลัทธิไวษณพนิกายและลัทธิศานิกาย ในบางช่วงก็นับถือร่วมกัน บางครั้งก็นับถือเฉพาะลัทธิพุทธศาสนาไม่ค่อยจะมีพบปะในศิลปะเขมรสมัยเมืองพระนครมากนัก หลักฐานของลัทธิไวษณพ-นิกายที่เก่าแก่ที่สุดอยู่ในสมัยขอม-จารึกเกี่ยวกับการนับถือลัทธินี้ในราชวงศ์ของพระนางดูลประภาวดี ในราวพุทธศตวรรษที่ 11⁵² ขณะที่เขมรแต่ละองค์นับถือศาสนาไม่เหมือนกัน บางองค์นับถือทั้ง 2 ลัทธิพร้อมกัน ก็มีการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งพระนารายณ์ด้วย เช่น พระเจ้าชัยวรมันที่ 2⁵³ กษัตริย์แต่ละองค์จะสร้างศาสนสถานสำหรับพระองค์เอง ตามความเชื่อในลัทธิต่าง ๆ ศาสนสถานที่สำคัญของลัทธิไวษณพนิกายสร้างในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 18 ภาพสลักส่วนใหญ่จะเป็นภาพที่เกี่ยวกับพระนารายณ์ การอวตารปางต่าง ๆ รามายณะ มหาภารตะ ภาพประวัติด้านศรัทธาที่นิยมทำก็คือ รูปการกวณเฐียรสมุทร ซึ่งสลักตลอดไปทั้งผนัง⁵⁴

⁵¹ สุภัทรภิศ คีรีถุก, ศจ.มจร., ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, พระนคร: โรงพิมพ์

พิมพ์, 2516, หน้า 2

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 2

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17

⁵⁴ สุภัทรภิศ คีรีถุก, ศจ.มจร., ประวัติเมืองพระนครของขอม, พระนคร: 2526,

นิกายปาฎนกร (ภควัคคาหรือสาวก) ซึ่งเป็นนิกายเริ่มแรกของลัทธิไวษณพนิกายได้แพร่
มายังประเทศเขมรในสมัยราชวงศ์คุปตะ ในราวพุทธศตวรรษที่ 11 จากจารึกของเจ้าชายคุณวรมัน
(พ.ศ. 1000 - 1050) แห่งอาณาจักรขมในไท้กล่าวถึงนิกายนี้ จารึกเขมรนิยมกล่าวสรรเสริญพระ -
นารายณ์ปางต่าง ๆ ประดุจของลัทธิในคัมภีร์ จารึกจากปราสาทกระพังรุง พ.ศ. 1549 กล่าวว่าพระ
นารายณ์เป็นผู้นำหน้าที่เกี่ยวกับจักรวาลแก่เพียงผู้เดียว พระองค์เป็นต้นเหตุแห่งการเกิด การรักษา
และการทำลายจักรวาล พระพรหมออกมาจากความสงบของพระองค์ และพระพุทธรูปเกิดจากความโกรธ
ของพระองค์⁵⁵ จะเห็นว่าจารึกให้ความสำคัญกับพระนารายณ์ในเรื่องเกี่ยวกับจักรวาลมากกว่า
เทพองค์อื่น

ประติมากรรมรูปพระนารายณ์โดยทั่วไปจะพบมากที่สุดในศิลปะเขมร ส่วนมากจะทำรูปพระ -
นารายณ์ 4 กร, 8 กร ประทับยืน มักจะถือคอกบัว จักร สังข์ และศพา (กระบอง) มักจะนิยม
ทำภาพการอวตารเป็นภาพปูนปั้น และนิยมทำรูปในปางกรมาวการมากที่สุด คือคอนกวนเกษียรสมุทร
นอกจากนี้มักจะพบรูปปางนรสิงหาวตาร วราหาวตาร ตรีวิกรม รามาวตาร และกฤษณาวตาร
ที่นิยมทำมากในช่วง เมืองพระนคร⁵⁶ เทวรูปเหล่านี้ในช่วงแรก ๆ ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย
แต่ก็เป็นระยะเวลาไม่นานที่มีลักษณะของอินเดีย ศิลปะเขมรได้มีรูปแบบที่เป็นตัวของตัวเอง แต่ก็
ยังใช้คัมภีร์ของอินเดียอยู่

สำหรับประติมากรรมรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์นิยมทำมาก โดยมากจะสลักเป็นภาพปูน -
ปั้นบนทับหลัง หน้บัน เสา หรือบนผนังอาคาร รูปเคารพโคไ้ทำคามิในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น มหา
ภารตะ มัธยมปุราณะ มารกันเพชปุราณะ ภควัคคาปุราณะ เป็นต้น ที่ไ้กล่าวว่าเมื่อสิ้นกัลป์
ทุกอย่างในโลกจะถูกทำลายหมด พระองค์ผู้ทรงบรรทมบนหลังพระยาอนันตนาคราช เหนือสระคิอทะเล

⁵⁵ สุภัทรทิศ คีตฤๅล, ศจ.มจ., ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, หน้า 71 - 73

⁵⁶ สุภัทรทิศ คีตฤๅล, ศจ.มจ., ประติมากรรมขอม, พระนคร: โรงพิมพ์กรุงสยาม,

เมื่อพระองค์มีบรรทมเห็นว่าโลกว้างเปล่า จึงไ้บังเกิดคอกบัวออกมาจากพระนาภี ภายในคอก
 บัวมีพระพรหมผู้สร้างโลก ในคอกวัดการบูรณะได้แบ่งช่วงการบรรทมสินธุ์ออกเป็น 2 ช่วง คือ ⁵⁷

1. เมื่อโลกถูกน้ำท่วม พระองค์บรรทมอยู่เหนือสะเคือทะเลในระหว่างกัลป์ต่าง ๆ
2. เมื่อพระองค์มีบรรทมทรงพิจารณาว่าโลกว้างเปล่า จึงได้กำเนิดพระพรหมจาก
 คอกบัว เพื่อสร้างโลกใหม่

จะพบว่าประติมากรรมในประเทศอินเดียทำรูปเคารพทั้ง 2 แบบ คือ การบรรทมพระพรหม
 และการกำเนิดพระพรหมคอกบัว ส่วนในประเทศเขมรจะให้ความสำคัญกับรูปการกำเนิดพระพรหมมาก
 กว่าการบรรทมระหว่างกัลป์ ทั้งนี้ได้ปรากฏในจารึกตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ลงมา ที่กล่าวถึงการ
 ทำรูปนี้

จารึกของพระนางกุดประภาวดี ในราวพุทธศตวรรษที่ 11 กล่าวถึงรูปนี้ว่า "ผู้พิชิต
 ไครครวญอย่างมีเหตุผล พักผ่อนอยู่ในเกษียรสมุทร บรรทมบนเตียงที่ท้าวชัยชक्रของพระยานาค
 และเป็นผู้รวมเอาโลกทั้ง 3 ไวโนทองและให้กำเนิดคอกบัวจากพระนาภี"

จารึกจากปราสาทพนมเปญ ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 กล่าวถึงองค์พระปัทมะนาภะ ที่
 ได้ให้กำเนิดพระพรหมจากคอกบัวที่ออกมาจากพระนาภี เพื่อสร้างโลกใหม่

จารึกจากปราสาทกระพังรุน ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 กล่าวถึงการที่คนทั่วไปยกย่อง
 วสุเทวะว่าเป็นผู้ควบคุมการสร้างโลกให้สมบูรณ์และมีพระพรหมกำเนิดจากคอกบัวที่ออกมาจากพระ-
 นาภี เป็นผู้ควบคุมทุกชีวิตในจักรวาล ⁵⁸

⁵⁷ Mireille Benisti, "Representations Khmers de Vishnu Couche,"

Art Asiatique. Tome XI, Fascicule I, 1964, p. 91 - 92

⁵⁸ Ibid., p. 92

ข้อความในจารึกไค้ถ่าว เน้นถึงความสำคัญของรูปว่า เกี่ยวข้องกับการสร้างโลก ซึ่งจะต้องกำเนิดออกมาจากพระนาถี และจะต้องมีรูปพระพรหมคอย

จะชอกถ่าวถึง รูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่พบในประเทศเขมรตั้งแต่รูปแรก วรรณการ
59
ของรูปโดยเรียงลำดับอายุลงมา

ทับหลังชิ้นแรกที่ทำรูปนี้คือ ทับหลังของปราสาทหินชัย (Han Chei) พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงบนขนคของพระยานันตนาคราช 5 เศียร สถักรูปพระนารายณ์ 2 องค์ 2 ข้างของทับหลัง ทรงมี 4 กร กรหนึ่งรองรับพระเศียร กรที่ 2 ยกขึ้นถือจักร กรที่ 3 วางราบไปกับพระองค์ กรที่ 4 ถือสังข์ พระบาททั้งสองซีกกันคว่ำลงกับแท่นบรรทมเป็นมุมฉาก ภาพนี้ไม่มีรูปพระพรหมและคอกบัว และไม่มีบุคคลอื่นประกอบเลย รูปทั้งสองมีลักษณะเหมือนกัน ปลายทับหลังและตรงกลางทับหลังสถักรูปคอกไม้กลมขนาดใหญ่ พื้นหลังสถักรูปพระนารายณ์ 2 องค์โดยภาพพระนารายณ์สถักรูปพวงอุษะหอย ลักษณะท่าบรรทมเอาไปเทียบกับคัมภีร์ไวจยานศาสดาว่าเป็นปางวิระยณะมูรติ การแก่งองค์และลักษณะของลายใบไม้เป็นศิลปะแบบไพรกเมง (พ.ศ. 1180 - 1250) เป็นรูปการบรรทมระหว่างกัลป์ ไม่ใช่ก่อนสร้างโลก เพราะไม่มีพระพรหม ซึ่งพบเพียงรูปเดียวในศิลปะเขมร (รูปที่ 20)

ปราสาทโรบังโรมาส (Robang Romeas) อยู่ในช่วงเวลาดำใกล้เคียงกับปราสาทหินชัย พระนารายณ์ทรงบรรทมบนขนคของพระยานันตนาคราช มี 4 กร กรแรกรองรับพระเศียร กรที่ 2 วางพักบนเข่า กรที่ 3 จับก้นคอกบัวเอาไว้ กรที่ 4 ถือวัชฎอย่างหนึ่ง ลักษณะการวางพระกรเหมือนกับคัมภีร์ไวจยธรรมโมคตระ บนคอกบัวปรากฏรูปพระพรหมเป็นครั้งแรกในศิลปะเขมร มีพระลักษมีประทับอยู่ที่ปลายพระบาท และมีรูปบุคคล 2 คน ทำท่าทางเคลื่อนไหว คงจะเป็นอสุรมนุและไภวณะ

ทับหลังปราสาททวล บาเซต (Tuol Baset) กำหนดเห็นรูปพระนารายณ์เป็นรูป
วงโค้งที่ออกมาจากด้านหลังของรูปบุคคล 2 คน ที่นั่งพนมมือบนแท่น 2 ด้านของทับหลัง แท่นของ
รูปบุคคลประทับควยลายคอกไม้และใบไม้ ด้านหลังรูปบุคคลสถิรูปลายใบไม้วงโค้งก็ประทับควยลาย
ใบไม้เช่นเดียวกัน ในวงโค้งมีวงกลมรูปเหรียญ 2 วง พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงบนฉนวนของ
พระยานันตนาคราช 7 เศียร ที่แผ่พังพานป้องกันพระเศียร รูปหันไปทางซ้ายมือ มี 4 กร กรขวา
ค้ำหน้ายกตั้งขึ้นรองรับพระเศียร ด้านหลังเหยียดไปทางพระบาท กรซ้ายค้ำหน้าวางขนานไปกับ
พระองค์ ด้านหลังยกขึ้นจับคานคอกบัวที่ออกมาจากพระนาภี เป็นคานหนาตรง บนคอกบัวมีรูปพระ-
พรหมประทับนั่งจักสมาธิ มี 2 กร ท้าปางสมาธิ ด้านหลังประทับควยลายใบไม้ พระบาททั้ง 2
ชิดกันคว่ำลงเป็นมูณาก สวมมงกุฎทรงกระบอก กำหนดสนมเข้าซ้อนกันเป็นชั้น ๆ สวมผ้านุ่งเป็น
ริ้ว ๆ คาดเข็มขัดเพชรพลอยรูปคล้ายไข มีนาห้อยอยู่คานหน้าซ้อนกัน 3 ชั้น รูปนี้อยู่ในศิลปะแบบ -
ไพรกเมงเช่นกัน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 13 (รูปที่ 21)

ในช่วงเดียวกันนี้มีรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์อีกที่วัดกังกะสัง (Tang Kasang)
(รูปที่ 22) และที่ทวลอง (Tuol Ang) (รูปที่ 23) ศิลปะแบบไพรกเมงเช่นเดียวกัน ที่นี้
นิยมทำรูปการกำเนิดพระพรหมมากกว่าการบรรทม เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับศิลปะอินเดียนแบบคุปตะ
และหลังคุปตะแล้ว เช่นที่ เทวคฤหะ เอลโดรา มามัลลปุรัม ไอโหนเพ จะเห็นว่ามี ความคล้าย
คลึงกันหลายอย่าง คือ นาคที่แผ่พังพานปกป้องพระเศียรนั้น แต่ละเศียรจะประทับควยเครื่องประทับ
ที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของนาค ปากนาคบิดสนิท นาคชกัฏกันเป็นแท่นบรรทม พระนารายณ์บรรทม
เหยียดยาว พระองค์ยกขึ้นเล็กน้อย ท่าบรรทมท่ากามคัมภีร์ไวชานาศาครและวิษณุกรรมโคตระ ใน
ศิลปะเขมรจะทำรูปคอกบัวออกจากพระนาภีพระนารายณ์และมีรูปพระพรหมตั้งแต่ศิลปะแบบแรก คือ
ศิลปะแบบไพรกเมง ยกเว้นที่ปราสาทหินชัย ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 13 แต่ในอินเดียนระยะ
เวลาดระหว่างพุทธศตวรรษที่ 10 - 13 จะไม่นิยมทำรูปคอกบัวและพระพรหม ถ้าทำในบางรูปกาน
คอกบัวก็ไม่ได้ออกมาจากพระนาภีโดยตรง แต่ออกมาจากด้านหลังของพระองค์ ศิลปะเขมรในช่วง
แรกไม่นิยมทำรูปพระลักษมี ภูมิเทวี และบริวารอื่นประกอบเหมือนในอินเดียน พระพรหมในช่วงนี้
จะประทับนั่งจักสมาธิ มีเพียง 2 กร ทัดตัววางซ้อนกันบนพระเพลาในท่าทำสมาธิ ถึงแม้ว่ารูปจะมี

ลักษณะบางอย่างคล้ายกับในอินเดีย แต่ก็มีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง และเป็นแบบให้กับรูปพระนา -
รายณ์บรรทมสินธุ์ในสมัยก่อนมาด้วย

ทับหลังปราสาทพนมโปรส (Phnom Pros) พระนารายณ์ทรงบรรทมค่อนข้างแข็ง
กระด้าง พระเศียรยกขึ้นเล็กน้อย รูปหันไปทางซ้าย ไม่ไ้พระพรหมบนชนคนาคแล้ว แต่พระพรหม
ล่ำตัวของนาคแทน เศียรนาคไม่ไ้คางปกป้องพระเศียร แต่อยู่ห่างออกไปมาก เศียรนาคสลัก
คล้ายชรรษาคี ทรงมี 4 กร กรขวารองรับพระเศียรและถืออุกประคำ กรซ้ายถือศทาและสังข์
พระนารายณ์ไม่ไ้เอาพระหัตถ์จับก้านคอกบัวอีกต่อไป แต่มีก้านคอกบัวออกมาจากพระนาภี พระพรหม
มี 4 พักตร์ 4 กร กรล่างพนมมือ กรบนยกขึ้นถือวัฏฏ พระบาทเหยียดตรง วางบนพระเพลา -
พระลักษณะมี พระองค์ไม่ไ้สวมมงกุฎรูปทรงกรวยอีกต่อไป แต่จะสวมมงกุฎรูปกรวยและกระบัง-
หน้าแทน สวมสร้อยที่ทำคล้ายแผงรูปสามเหลี่ยม นุ่งผ้าจับเป็นริ้ว คาคเข็มขัดหนึ่งเส้น น่าจะ
จัดเป็นปางวิระศยนะมูรติได้ เป็นรูปในศิลปะแบบเกลี้ยง ราว พ.ศ. 1510 - 1550 (รูปที่ 24)

ทับหลังปราสาทนากะกังราย (Nak Ta Tang Reay) พระนารายณ์ไม่ไ้
บรรทมเหยียดยาว แต่บรรทมตะแคงมาทางขวา พระองค์ทอนบนไ้ทรงตัวขึ้นอย่างนุ่มนวล บรรทม
บนลำตัวของนาคแทนชนคนาค พระยานันคนาคราชมี 5 เศียร ไ้ยกเศียรขึ้นตามพระนารายณ์
แต่ไม่ไ้คางปกป้องพระเศียร หันหน้าตรงและอยู่ห่างจากเศียรพระนารายณ์ สลักคล้ายชรรษาคี มี
หงอนมาประกอบ มุมด้านซ้ายบนของทับหลังเห็นเศียรนาคมีรูปของครุฑไ้ล่อกออกมาครั้งตัว มีปาก
เหมือนนก สวมกระบังหน้า ทรงมี 4 กร กรขวาพนมพระเศียร กรซ้ายถือศทาของ และถือวัฏฏอย่าง
หนึ่งคล้ายสังข์ พระบาทชิดกันคว่ำลงเป็นมุมฉาก วางบนพระเพลาของพระลักษณะมี ก้านคอกบัวออก
มาจากพระนาภี พระพรหมมี 4 พักตร์ 4 กร ประทับบนคอกบัว กรล่างวางบนเข่า กรบนยกขึ้นระ-
คับพระพาหาถือวัฏฏ เห็นรูปพระพรหมและพระลักษณะมีสลักรูปมุมแหลม ทับหลังภาพสลักลายใบไม้มัน
พระนารายณ์สวมกระบังหน้าและมงกุฎทรงกรวยแหลม อยู่ในศิลปะแบบเกลี้ยง (พ.ศ. 1510 - 1560)
ปางวิระศยนะมูรติ รูปหันไปทางซ้ายมือ (รูปที่ 25)

ทับหลังปราสาทนากะกัลลวณู (Nak Ta Khlan Mu'on) พระนารายณ์ทรงบรรทม
ตะแคงทางขวามือบนลำตัวของพระยานันคนาคราช 5 เศียร เศียรนาคกางอยู่เหนือพระเศียร สลักไม่-

คล้ายเหมือนธรรมชาติ มีรัศมีอยู่เหนือแต่ละเศียรซึ่งหันมาทางพระนารายณ์ พระองค์ทอเม่นขึ้นชันมาก แก่นมณฑลโดยใช้กรวยที่ถือของอินทร์องค์ไว้จากแท่นบรรทม พระอริสาจะจะเป็นเส้นตรง มี 4 กร กรขวารองรับพระเศียรและถือวัถุอย่างหนึ่ง กรซ้ายถือของและคอกบัวตูม พระบาทชิดกัน คว่ำลงและวางบนพระเพลาของพระลักษมี ก้านคอกบัวออกมาจากพระนาภี พระพรหมมี 4 พักตร์ 4 กร กรบนยกขึ้น กรล่างวางบนเข่า ปลาย 2 ข้างของทับหลังมีรูปคอกบัวออกมาจากพื้น บนคอกบัวมีรูปฤๅษี 2 คน นั่งชันเข่าพนมมืออยู่ อาจจะเป็นฤๅษีฤๅษีและมารภักดิ์เพยะ พระนารายณ์สวมมงกุฎ ทรงกรวยและกรบังหน้า นุ่งผ้าเว้าที่หน้าท้องและมีผ้าพันออกไปแนบที่หน้าท้อง ปางวีระศยณะมุรทิจิลปะแบบบาปวน (พ.ศ. 1600 - 1650) (รูปที่ 26)

หน้าบันปราสาทวัดเอก (Vat Ek) พื้นหลังภาพทั้งหมดสลักลายพระพรหมฤๅษีและลายก้านดอก พระนารายณ์บรรทมบนลำตัวพระยาอนันตนาคราช เศียรนาคอยู่ห่างจากพระองค์มาก พระองค์ทอเม่นชันมากกว่ารูปก่อน รูปหันไปทางขวามือ มี 4 กร กรขวาถือสิ่งของและเหยียดไปทางพระบาท กรซ้ายรองรับพระเศียรและถือของ พระบาทวางชิดกันวางบนพระเพลาพระลักษมี คอกบัวไม่ได้ออกมาจากพระนาภี แต่ออกมาจากด้านข้างพระองค์และมีคอกบัวออกมาเป็นกอ พระพรหมประทับบนคอกบัวในฐานรูปแหลม มี 4 พักตร์ 4 กร กรล่างวางบนพระเพลา กรบนยกขึ้นระทับพระพาหา รูปหันไปทางขวามือ ปางวีระศยณะมุรทิจิลปะแบบบาปวนตอนปลาย ประมาณ พ.ศ. 1650 (รูปที่ 27)

ทับหลังคานในสุดทางเข้าคานีศของปราสาทนครวัด ภาพแบ่งออกเป็นหลายตอน แถวบนสุด สลักรูปแถวของครุฑ แถวลำดับ ส่วนล่างรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ขนาดใหญ่ รูปหันไปทางขวามือ ทรงบรรทมตะแคงบนแท่นรูปกัณฐาค พระองค์ทอเม่นยกขึ้น พระอริสาเป็นเส้นตรง มี 4 กร กรขวาถือจักรและสังข์ กรซ้ายหนุนพระเศียรและถือของ พระบาทวางชิดกันวางบนพระเพลาของพระลักษมี ก้านคอกบัวขนาดใหญ่หลายก้านออกมาจากด้านข้างพระองค์ พระพรหมประทับบนคอกบัวคอกกลางภายในฐานรูปแหลม มี 4 พักตร์ 2 กร ทำปางสมาธิ คอกบัวอีก 2 ข้าง มีรูปของบุคคล 2 คน ยืนทำท่าจะท้าวรายพระพรหมอยู่ภายในฐานรูปแหลม คงจะเป็นอสูรและโกฏฏะ สลักรูปบุคคลขนาดใหญ่ นั่งพนมมืออยู่ในฐานบนแท่น ขนาบข้างรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ คานบนสลักลายใบไม้และมีลายเทพพนมแทรกอยู่ พระนารายณ์สวมมงกุฎทรงกรวยและกรบังหน้า พระลักษมีเกล้าผมเป็นยอดแหลม

3 ยอด เหมือนกับภาพสลักเทพธิดาที่ผนังคานนอกปราสาทนครวัด ปางวิระศยนะมูรติ ศิลปะแบบ - นครวัด (พ.ศ. 1650 - 1720) (รูปที่ 28)

นอกจากนี้ก็มีภาพปูนปั้นที่ระเบียงปราสาทนครวัดทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นรูป พระนารายณ์บรรทมไคร้ดูเทพต่าง ๆ อัญเชิญให้อวตารลงมาปราบยักษ์ และพบอีกรูปที่โคปุระชั้นที่ 2

ภาพสลักแบบนครวัดที่ปราสาทนครวัด ทำรูปคล้ายกับศิลปะแบบบาปวนคือ การทรงตัวจื้น นาคที่มีเศียรแปดทั้งพานิกลพระเศียร ก้านคอกบัวออกมาจากก้นหลังของพระองค์เหมือนกับศิลปะ บาปวนตอนปลาย ทับหลังที่ปราสาทนครวัดคานโก (รูปที่ 28) มีลักษณะที่น่าสนใจ คือ

- ก้านคอกบัวที่แยกออกเป็น 3 ก้าน คอกกลางมีรูปพระพรหม อีก 2 คอก ขนาบข้าง คอกกลาง พบทั้งที่วัดเขากและมีต่อไปจนถึงสมัยหลัง

- การทำรูปอสูรและไภยูกะ บนคอกบัวขนาบรูปพระพรหมยังคงมีต่อมา
- รูปพระพรหมบนคอกบัวในชั้นยังมีอยู่ต่อไป

ทับหลังปราสาทพระปธุ (Prah Pithu) เป็นทับหลังลายท่อนทองมาลัยตรงกลาง ไค้ลงเป็นรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ พื้นหลังลายพรรณพฤคชา พระนารายณ์บรรทมบนลำตัวนาค ที่สร้างตัวเป็นรูปท่อนทองมาลัย ตะแคงขวา พระองค์ท่อนบนยกขึ้นมาก พระอังสา เกือบจะเป็นเส้น ตรง เศียรนาคไค้ต่อออกมาจากก้นหลังพระเศียรอยู่ก้นบน หันหน้าตรง มี 5 เศียร พระนารายณ์ มี 4 กร กรคานขวาถือจักรและสังข์ กรซ้ายหนุนพระเศียรและยกขึ้น พระบาทซีกขวางบนพระเพลา พระลักษณะมี ก้านคอกบัวขนาดใหญ่มีลักษณะคล้ายเสาออกมาจากก้นข้างพระองค์ พระพรหมมี 4 พักตร์ 4 กร กรบนยกขึ้นถือวัคฤ กรล่างถืออุกประคำ พระนารายณ์สวมกระบังหน้าและมงกุฎทรงกรวยออก นุ่งผ้าเป็นจีบ มีชายผ้ารูปสามเหลี่ยมห้อย ภายในลายพรรณพฤคชา มีรูปบุคคลอยู่ภายในเป็นจำนวน มาก ซึ่งเป็นลักษณะของศิลปะแบบนครวัด รวมทั้งการแก่งองค์ควย มีอายุราว พ.ศ. 1650 - 1720 (รูปที่ 29)

ทับหลังปราสาทพนมตาเมา (Phnom Ta Mau) สลักขึ้นภายหลังปราสาทนครวัด (สร้างโดยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ราว พ.ศ. 1656 - 1687) ประกอบด้วยรูปบุคคลเป็นจำนวน-

มาก แยกออกเป็น 2 แถว พระนารายณ์บรรทมสินธุ์อยู่ตรงกลาง แถวบนและล่างมีรูปบุคคลทั้งนั่งและยืนแถวละ 12 คน หันหน้าเข้าหารูปพระนารายณ์ตรงกลาง รูปเป็นคือพระนารายณ์ 4 กร ถือจักร สังข์ ตะบอง และคอกบัว (อาจจะเป็นขรณี) บุคคลนั่งพนมมืออยู่ที่พระบาทหันมาตรงกลางภาพ พระนารายณ์ไม่ไ้บรรทมบนตัวพระยาอนันตนาคราชโดยตรง แต่บรรทมบนหลังของมังกรที่เริ่มมีในสมัยนครวัด เพราะมังกรและนาคเป็นสัญลักษณ์ต้องนำเหมือนกัน แต่จะเห็นรูปนาคแทรกอยู่ระหว่างพระนารายณ์และมังกร นาคมี 5 เศียรอยู่เหนือพระเศียร ส่วนกรงมิงหน้าและยังมีรูปนาค 2 ตัวโผล่ขึ้นมาค้ำหน้ามังกร พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงยกพระองค์ขึ้นเล็กน้อย มี 4 กร กรขวารองรับพระเศียรและถือสังข์ กรซ้ายถือจักรและตะบอง พระบาทเหยียดไปทางพระลักษมีและภูมิเทวที่ประทับบนหลังมังกรเช่นกัน ก้านคอกบัวก็ออกมาจากพระนาภีอีกครั้ง แยกออกเป็น 3 ก้าน คอกกลางมีรูปพระพรหมประทับนั่งฉกสมาธิ มี 4 พักตร์ 4 กร กรบนยกขึ้น กรล่างวางบนพระเพลา คอกบัว 2 คอก มีรูปอสุรมธุและไภวภูษินถือตะบองทำท่าจะทำร้ายพระพรหม ส่วนปลายของตัวมังกรสลักรูปบุคคลยืนพนมมือเก้านิ้วและมีเครา คงจะเป็นคฤหบดี รูปหันไปทางขวา ปางวิระศยนะมุรติ ศิลปะนครวัด ราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 (รูปที่ 30)

หน้าบันปราสาทบันทายสาเหร์ (Bantay Samre) พระนารายณ์ทรงบรรทมบนหลังมังกรอย่างแท้จริง นาคที่แทรกอยู่หายไป แต่ยังมีนาคหลายเศียรโผล่ออกมาจากค้ำหน้ามังกร รูปหันไปทางขวา ทรงบรรทมตะแคงยกพระองค์ขึ้น มี 4 กร กรขวาจับก้านคอกบัวที่ออกมาจากพระนาภี กรซ้ายหนุนพระเศียรและถือคทา พระบาทวางบนพระเพลาของพระลักษมี ก้านคอกบัวมีขนาดใหญ่และแยกออกเป็น 3 ก้าน พระพรหมประทับนั่งฉกสมาธิบนคอกกลาง มี 5 พักตร์ 4 กร กรบนยกขึ้น กรล่างถืออุบายประจำที่พระอุระและวางบนพระเพลา คอกบัวอีก 2 คอก มีรูปอสุรมธุและไภวภูษินถือตะบองทำท่าจะทำร้ายพระพรหม พระนารายณ์ส่วนกรมิงหน้าและมงกุฎทรงแหลม ปางวิระศยนะมุรติ ศิลปะนครวัดตอนปลาย ราวคริสต์ศตวรรษที่ 18 (รูปที่ 31)

เสาประดับกรอบประตูปราสาทบันทายสาเหร์ ตัวเสาสลักลายพวงมฤคชา โคนเสาสลักรูปพระนารายณ์บรรทมบนหลังมังกร มีตัวนาคข้างใต้มังกรอีกที เศียรนาคโผล่ออกมาจากค้ำหน้ามังกรทรงมี 2 กร กรหนึ่งยันไว้กับตัวมังกร อีกกรเหยียดไปทางพระบาทที่วางบนพระเพลาพระลักษมี ไม่มี

รูปพระพรหมและคอกบัว ศิลปะนครวัดตอนปลาย (รูปที่ 32)

ในศิลปะนครวัดมีความเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง คือ

- พระนารายณ์ไม่ไช่บรรทมบนพระยานันคนาคราชอีกแล้ว แต่จะบรรทมบนหลังของมังกรแทน ในช่วงแรกที่ปราสาทพนมตาเมา ยังมีคานาคแทรกอยู่ระหว่างพระนารายณ์และมังกร ต่อมาที่ปราสาทบันทายสาเหฺร นาคหายไป แสดงว่านาคไม่ไ้กลายร่างมาเป็นมังกร
- นาคที่ไ้เข้ามาทางคานหนามังกรยังคงมีอยู่ต่อไป
- ก้านบัวที่ออกมาจากพระนาภีเริ่มกลับมาทำหน้าที่ปราสาทพนมตาเมา ศิลปะนครวัดช่วงแรก คอกบัวออกมาจากคานหลังรูปพระนารายณ์
- ก้านบัวที่แยกออกเป็น 3 ก้าน และมีรูปอสุร 2 คน นิยมทำในสมัยนี้และยังคงทำในสมัยต่อมา

หน้าบันปราสาทพระเชรกร (Prah Khan) ในบริเวณเมืองพระนคร สลักภาพเต็มหน้าบัน รูปหันไปทางขวา พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงบนตัวมังกร ทรงชันพระองค์ขึ้นมาก มี 4 กร กรขวายกขึ้นและเหยียดไปทางพระบาท กรซ้ายรองรับพระเศียรและยันไปกับตัวมังกร พระบาทซีกด้านขวามองพระเพลาพระลักษณะมี ก้านบัวไม่ไ้ออกมาจากพระนาภีแต่ออกมาจากคานข้างพระองค์ เป็นคอกบัวตูม 3 คอก ไม่มีรูปพระพรหม ปลายหน้าบันทั้งสองด้านสลักรูปของฤๅษีหลายตนนั่งพนมมือไหวพระนารายณ์อยู่ พื้นล่างสลักรูปปลา เท้า แขนง้า คล้ายกับที่ปราสาทพนมตาเมา ปางวิระศยนะมูรติ ศิลปะบาเยนตอนต้น ราวพุทธศักราชที่ 18 (รูปที่ 33)

ทับหลังปราสาทพระธาตุมาราย (Prah Theat Bary) รูปหันไปทางขวา พระนารายณ์บรรทมตะแคงบนหลังมังกร มีนาคไ้เข้ามาคานหนามังกร ทรงมี 4 กร กรขวาเหยียดไปทางพระบาท กรซ้ายหนุนพระเศียรและถือตะบอง พระบาทวางบนพระเพลาพระลักษณะมี คอกบัวตูมออกมาจากพระนาภี แต่ไม่มีรูปพระพรหม ภูมิเพื่ไว้ประทับนั่งพนมมือที่พื้นเบื้องล่าง พื้นหลังภาพสลักลายเส้นคดโค้งและรูปคอกบัวตูม ศิลปะบาเยน (พ.ศ.1720 - 1780) (รูปที่ 34)

หน้าบันปราสาทตาพรหม (Ta Prohm) มีการผสมกันกับทับหลังที่เป็นพระพุทธรูป พระนารายณ์ไม่ไช่บรรทมบนกัณฐกร แต่บรรทมบนพื้นธรรมดา มีนาคตัวเล็ก ๆ เลื้อยใกล้พระเศียร มีเพียง 2 กร กรขวารองรับพระเศียร กรซ้ายวางขนานไปกับพระองค์ พระบาทวางบนพระเพลา พระลักษณะ ไม่มีรูปพระพรหมและคอกบัว ด้านบนมีรูปคน 2 คน นั่งพนมมืออยู่ ศิลปะขอม ราว - พุทธศักราชที่ 18 (รูปที่ 35)

ลักษณะเด่นของศิลปะขอม คือ

- กัณฐกยังคงอยู่ในช่วงแรก ก่อนามังกรก็ได้หายไป
- ไม่ทำรูปพระพรหมอีก ก่อนแรกยังมีรูปคอกบัว ก่อนมากอกบัวก็หายไป และไม่นิยมทำ

รูปวิวารขึ้นประกอบเหมือนสมัยนครวัด

- นำรูปพระนารายณ์ไปปนกับรูปพระพุทธรูป คติในสมัยนี้เป็นพุทธมหายานมากกว่าจะเป็น

ศาสนาพราหมณ์

นอกจากจะทำภาพปูนค้ำแล้ว ศิลปะเขมรก็นิยมทำรูปลอยตัวด้วย มี 4 รูป คือ

- พนมบาเด (Phnom Ba The) รูปพระนารายณ์ 4 กร ถือจักร สังข์ คทา และอุทประคำ ศิลปะไพรกเมง (พ.ศ. 1180 - 1250) ปัจจุบันถูกดัดแปลงเป็นพระพุทธรูปแล้ว
- ปราสาทแงญตะวันอ็อก เคยตั้งอยู่ภายในสระน้ำ เป็นรูปหล่อสำริดที่ใหญ่ที่สุดในศิลปะเขมร เหลือเพียงครึ่งองค์ มี 4 กร กรข้างหนึ่งหนุนพระเศียร ศิลปะบาปวน ในราวพุทธศักราชที่ 17

- รูปในพิพิธภัณฑศิลป์ที่กรุงอัมสเตอร์ดัม ศิลปะบาปวน พุทธศักราชที่ 17

- รูปในพิพิธภัณฑสถานปารีส พระนารายณ์บรรทมบนกัณฐกร ศิลปะนครวัด ราวพุทธศักราช

ที่ 17 - 18

สรุปได้ว่า รูปพระนารายณ์บรรทมบนกัณฐกรในประเทศเขมรในช่วงแรกมีลักษณะเหมือนกับในประเทศอินเดีย แต่เป็นระยะเวลาที่สั้นมาก ก่อนมาก็ได้มีรูปแบบที่เป็นลักษณะเฉพาะของตัวเอง ศิลปะเขมรนิยมทำรูปการก้าเนกพระพรหมด้วย แต่ไม่นิยมทำรูปวิวารต่าง ๆ เหมือนกับในอินเดีย ใน-

เขมรจะทำเพียงรูปพระลักษมี ภูมิเทวี อสูร และฤๅษี เท่านั้น ทำบรมหจะมีลักษณะคล้ายกันมาตลอด แต่มีการเปลี่ยนแปลงที่ความถี่ที่เปลี่ยนมาเป็นมังกรที่ค่อนข้างหายไปอีก วิวัฒนาการของคอกบัว การแยกออกเป็นสามก้าน การหายไปของรูปพระพรหม ศิลปะเขมรเป็นศิลปะหนึ่งที่มีอิทธิพลมากในแถบนี้ ไค้แพร่ไปยังประเทศเวียดนาม ลาว รวมทั้งประเทศไทยด้วย ซึ่งได้มีการศึกษาเปรียบเทียบกันไค้

รูปเคารพพระนารายณ์บรมหมีในศิลปจามประเทศเวียดนาม

อาณาจักรจาม ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย เคยตั้งอยู่บริเวณประเทศเวียดนามทางใต้บนที่ราบระหว่างภูเขาและทะเลที่เชื่อมแคว้นถึงกับโคจีนไชนา ประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นโจรสลัด อาณาจักรจามไค้แบ่งออกเป็นภาคเหนือและภาคใต้อันจะสู้รบกันเอง และไค้สู้รบกับอาณาจักรเขมรด้วย ต่อมา เมื่อบราชวงศ์จีนของจีนมีอำนาจมากไค้แผ่อำนาจมาจากเวียดนามทางเหนือราวพุทธศตวรรษที่ 4 - 8 หลังจากนั้นก็ค่อยๆ ถูกล้อมกินจนหมด ถึงแก่กลางพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมาพวกจามก็ถูกญวนขับไล่ลงมาทางใต้ แต่ก็ยังพอมีกาลังที่จะตั้งเมืองพระนครของเขมร ในพุทธศตวรรษที่ 18 ก็ถูกเขมรโจมตีจนจามต้องเสียเมือง ในที่สุดไค้ในพุทธศตวรรษที่ 21 ประวัติศาสตร์ของชนชาติก็สิ้นสุดลง⁶⁰

ศิลปจามในช่วงแรกจะแสดงให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมร ค่อนข้างไค้พัฒนาจนมีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง ก่อนแรกนับถือศาสนาพราหมณ์ ต่อมาได้เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนา มีเมืองหลวงหลายเมือง คือ เมืองมิเซิน (Mison) บินดิญ (Binh Dinh) ชื่อศิลปะบางชื่อเรียกตามชื่อเมืองหลวงหรือเมืองที่มีศิลปะแบบนั้นมาก ศิลปะจามแบ่งออกเป็น 6 สมัย คือ⁶²

⁶⁰ สุภัทรภิศ คีรีกุล, ศจ.มจ., "ศิลปจาม," วารสารศิลปากร, ปีที่ 8 ฉบับที่ 12, 2498, หน้า 44

⁶¹ Philip Rawson, The Art of Southeast Asia, Thames and Hudson, London, 1967, p. 119 - 120

⁶² สุภัทรภิศ คีรีกุล, ศจ.มจ., เรื่องเดิม, หน้า 45

1. ศิลปะสมัยก่อนฮัลลาย (Hao - Lai) พุทธศตวรรษที่ 13
2. ศิลปะสมัยฮัลลาย (Hao - Lai) พุทธศตวรรษที่ 14
3. ศิลปะสมัยกงเคื่อง (Dong - Duong) พุทธศตวรรษที่ 15
4. ศิลปะสมัยมิเซิน เอ - 1 (Mison A - 1) พุทธศตวรรษที่ 15 - 16
5. ศิลปะสมัยบิณดิญ (Bihn Dinh) พุทธศตวรรษที่ 17 - 18
6. ศิลปะสมัยหลังราวพุทธศตวรรษที่ 19 - 23

ศิลปะแบบมิเซินและกงเคื่องมีศูนย์กลางทางตอนเหนือของอาณาจักร ศิลปะแบบบิณดิญศูนย์กลางทางตอนใต้ สถาปัตยกรรมสมัยแรกพบที่มิเซิน⁶³ สถาปัตยกรรมงามในคอนแรกคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร แต่ในขณะที่สถาปัตยกรรมเขมรมีการพัฒนาไปมาก แต่แผนผังสถาปัตยกรรมงามไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก แต่จะมีการพัฒนาค้นสวดลายเครื่องประดับอาคารมากกว่า ปราสาทงามมักจะสร้างอยู่โดด ๆ หรือสร้างเป็นหมู่ อาคารมีองค์ประกอบง่าย ๆ บางครั้งมีมุขหรือห้องยาวที่สร้างโคก ๆ อยู่กลางแจ้ง อาคารทั้งหมดสร้างด้วยอิฐ กว้างอาคารประดับด้วยเสาหินซึ่งที่สลักสวดลายต่าง ๆ⁶⁴ สวดลายเหล่านี้มีวิวัฒนาการไปมากกว่าตัวปราสาทเอง สามารถใช้กำหนดอายุสถาปัตยกรรมได้

ประติมากรรม นิยมทำประติมากรรมตกแต่งตัวอาคารและประติมากรรมรูปเคารพ ในช่วงแรกคล้ายกับในอินเดีย ก่อนามีอิทธิพลของศิลปะเขมร ประติมากรรมมักทำทางที่แข็งแกร่ง นิยมประดับรูปเคารพด้วยลวดลายใบไม้ ประติมากรรมในระยะที่เสื่อมจะมีรูปร่างคล้ายเกี้ยว รูปเคารพพบทั้งในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา นิยมทำรูปพระศิวะ พระนารายณ์ ยักษ์ ทวารบาล⁶⁵ เหมือนว่าพวกงามจะนับถือพระศิวะมากกว่าพระนารายณ์

⁶³ Philip Rawson, Op. cit., p. 120 - 121

⁶⁴ สุภัทรทิศ คีตฤๅณ, ศ.ม.จ., เรื่องเกี้ยว, หน้า 44 - 45

⁶⁵ เรื่องเกี้ยวกัน, หน้า 51 - 55

ศาสตราจารย์ บวสเชอติเย่ มีความเห็นว่าประติมากรรมที่มีเขิน อี - 1 มีความคล้ายคลึงกับประติมากรรมสมัยก่อนเมืองพระนครมาก ทับหลังรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่พบในศิลปะจามมีน้อย และพบในช่วงต้นของศิลปะ มีความคล้ายคลึงกับประติมากรรมรูปนี้ในศิลปะแบบไพรกเมงของเขมร⁶⁶ ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 13 ในศิลปะจามที่พบ⁶⁷

ทับหลังปราสาทมิเชิน อี - 1 สร้างในศิลปะสมัยก่อนฮาลาย พระนารายณ์ทรงบรรทมอยู่ภายในโค้งโค้งที่ตกลงมา 2 ข้าง กลายเป็นรูปคนแคระ 2 คน ที่ยื่นถือคอกบัว 2 คอกในระกำไหล พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคง รูปหันไปทางซ้าย บรรทมบนลำตัวของพระยาอนันตนาคราช 7 เศียรที่แผ่ทั้งทวนคลุมพระเศียร สลักคล้ายกับธรรมชาติ ทรงมีเพียง 2 กร กรขวากำลังขึ้นรองรับพระเศียร กรซ้ายจับก้านคอกบัวที่ออกมาจากพระนาภี คอกบัวสลักวางบนส่วนบนของวงโค้ง พระพรหมประทับนั่งจักษสมาธิบนคอกบัว มี 4 พักตร์ 2 กร ยกขึ้นระกำพระบาทหือคอกบัว พระบาททั้งสองชิดกันคว่ำลงเป็นรูปกาก ไม่มีรูปพระลักษมี ทรงสวมมงกุฎทรงกระบอกมียอดแหลม นุ่งผ้ายาวเป็นริ้วทางขวาง มีชายผ้าห้อยอยู่ทางหน้า ลักษณะเหมือนกับทับหลังที่ปราสาททวศวาเสท ในประเทศเขมรมาก คือให้ความสำคัญกับการกำเนิดพระพรหมด้วย มีวงโค้งอยู่เหนือรูปพระนารายณ์เหมือนกับที่ทวศวาเสท (รูปที่ 21) ท่าบรรทม การไข้หัดจับก้านคอกบัวที่ออกมาจากพระนาภีเหมือนกันมาก และไม่มีรูปพระลักษมี และบริวารอื่นเหมือนกัน รูปนี้คงจะสลักในสมัยเดียวกันกับที่ปราสาททวศวาเสท (รูปที่ 21) ปราสาทวัดก้งกะสั (รูปที่ 22) ปราสาททวธอง (รูปที่ 23) ซึ่งเป็นศิลปะเขมรแบบไพรกเมง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 (รูปที่ 36)

ทับหลังที่ภูโ (Phu - Tho) ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน (Tourane) มี 2 ชั้น ส่วนบนสลักรูปพระพรหม ซึ่งไม่ค่อยชัดนัก ชั้นล่างเป็นรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ทรง-

66

Jean Boisselier, "Arts du Champa et du Combodge Preankorien La date de Mi - son E - 1", Artibus Asiae, Vol. 19, 1956, p. 198

67

Ibid., p. 198

บรรพชนล้าคัวของพระยาอนันตนาคราช 7 เศียร เศียรทางปกป้องพระเศียร สลักด้วยธรรมชาติ
มี 4 กร กรขวารองรับพระเศียร กรซ้ายวางแนบกับพระองค์ และวางท้าวบนแท่นบรรพชน พรวบาท
ซีกกันเหยียดยาว ก้านดอกบัวขนาดใหญ่ออกมาจากก้านข้างพระองค์ ที่โคนเสามีรูปบุคคล 2 คน
จับเสาคู่ คงจะเป็นรูปสุรมขุและโกฏณะ พระพรหมคงจะประทับบนดอกบัวนั้นอยู่ทับหลังอีกชั้น
ทับหลังสลักลายอุกคั่น แท่นน้ำ 2 ก้านของทับหลังสลักรูปดอกไม้นาคีใหญ่ 2 ดอก ลักษณะดอกไม้
คล้ายในศิลปะเขมรแบบไพรกเมง พระนารายณ์สวมหมวกทรงกระบอกเหมือนกับที่มิเชิน อี - 1 นุ่ง
ผ้ายาวเป็นริ้ว มีชายผ้าเป็นแผ่นห้อยที่ก้นหน้า และก้นหลัง เห็นชายผ้ารูปหางปลา คาคเข็มขัดผ้า
สองเส้น การที่พระองค์ขึ้นมากกว่ารูปแรกน่าจะได้รับอิทธิพลศิลปะเขมรสมัยหลังเมืองพระนคร
แต่เมื่อพิจารณาถึงลักษณะรูปใบไม้บรรพชนแล้ว รูปนี้ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรแบบไพรกเมง แต่น่า
จะเป็นสมัยหลังกว่ารูปแรกมาก เพราะพระนารายณ์พระองค์นี้มากกว่า ปรางค์รูปบุคคลจับก้าน
ดอกบัวอยู่ในศิลปะเขมรช่วงนี้ไม่ปรากฏรูปบุคคลอื่น และการแก่งองค์ พระพักตร์พระนารายณ์มี
ลักษณะของศิลปะจามมากกว่า สรุปว่ารูปนี้ได้รับอิทธิพลมาจากปราสาททวตยาเส (รูปที่ 21) แต่⁶⁸
มีอายุหลังจากนั้น และมีอายุหลังกว่ารูปแรก น่าจะมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 - 14
(ภาพลายเส้นที่ 2)

สรุปว่า ศิลปะจามได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรแบบไพรกเมงในการทำรูปพระนารายณ์
บรรพชนขึ้น ทั้งลักษณะท่าบรรพชน รูปวงโค้ง การแก่งองค์ ไม่นิยมทำรูปถืออาวุธเหมือนกันและ
ทำรูปการกำเนิดพระพรหมตั้งแต่เริ่มแรกของศิลปะ ถึงแม้ว่าศิลปะจามจะไม่นิยมทำรูปนี้ก็ตาม

บทที่ 3

รูปพระนารายณ์รทมนสินธุ์ในประเทศไทย

ในดินแดนประเทศไทยได้ค้นพบโบราณวัตถุ - สถานที่ที่มีความงามคล้ายคลึงกับศิลปะเขมร¹ มาก รวมเรียกศิลปะแบบนี้ว่าศิลปะลพบุรี ซึ่งกำหนดอายุว่าอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 ศาสนสถานในประเทศไทยมีอยู่เป็นจำนวนมาก ที่มีลักษณะคล้ายกับศิลปะเขมร รวมทั้งลวดลายเครื่องประดับ การกำหนดอายุ หรือคติการสร้างศาสนสถานแต่ละแห่ง สามารถศึกษาได้จากลวดลาย เครื่องประดับ ภาพที่สลักติดกับศาสนสถาน ประติมากรรมรูปเคารพที่พบร่วมกับโบราณสถาน ซึ่งบางครั้งภาพที่สลักมีหลายคติปนกัน ก็จะต้องใช้การพิจารณาโดยละเอียด

สำหรับประติมากรรมรูปพระนารายณ์รทมนสินธุ์ นิยมสลักกันตามเทวสถานของศาสนาฮินดู ลัทธิไวษณพนิกาย ทั้งที่พบในประเทศเขมรและประเทศไทย ภาพนี้มักจะปรากฏอยู่บนทับหลังของศาสนสถาน โบราณสถานศิลปะลพบุรีได้พบกระจายทั้งในภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกเฉียง ซึ่งพบมากที่สุด จะขอกล่าวถึงลักษณะของรูปพระนารายณ์รทมนสินธุ์ตามภาคต่าง ๆ โดยจะเริ่มจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือก่อน โดยเรียงลำดับจากจังหวัดที่อยู่ทางตอนบนของภาคลงมาถึงตอนล่างของภาคและภาคกลาง โดยจะกล่าวในลักษณะเดียวกัน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เป็นภาคที่อยู่ใกล้กับประเทศเขมรและมีการติดต่อกันมากที่สุด โดยเฉพาะทางตอนใต้ของภาค ซึ่งจะพบโบราณวัตถุ - สถานที่เป็นจำนวนมาก โบราณสถานที่ปรากฏรูปพระนารายณ์รทมนสินธุ์ที่ได้เรียงลำดับจากทางตอนเหนือของภาคลงมามีดังนี้ คือ

¹ สุภัทรทิศ คีตฤๅณ, ศร.มจ., ศิลปะในประเทศไทย, หน้า 27

1. พระชาตุนารายณ์เจงเวง กำแพงขวาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร
2. กู่เปื่อยน้อย อำเภอเปื่อยน้อย จังหวัดขอนแก่น
3. เทวสถานพระนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
4. ปราสาทหินพนมรุ้ง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์
5. ปราสาทกุสวณแดง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์
6. ปราสาทกำแพงใหญ่ อำเภอชุมพวงบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์
7. ปราสาทภูฝ้าย กำแพงพราน อำเภอชุมพวงบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์
8. ปราสาทคำหนักไทร กำแพงปักกิ่ง อำเภอชุมพวงบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์
9. ปราสาทหินเขาพระวิหาร อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ

1. พระชาตุนารายณ์เจงเวง กำแพงขวาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

ลักษณะทั่วไป เป็นปราสาทขนาดเล็กก่อด้วยหินทราย ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีมุขยื่นออกมาทางตะวันออก หน้าบันด้านทิศตะวันออกสลักรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ทับหลังเป็นรูปพระกฤษณะประดองกำลังกับพญาราชสีห์ ปรางค์ร่องรอยว่าเป็นศาสนสถานทางพุทธศาสนาด้วย ลักษณะของสถาปัตยกรรมและรูปเคารพที่สลักอยู่ กำหนดอายุได้ว่าสร้างในราว พ.ศ. 1600 – 1650 ศิลปะเขมรแบบบาปวน สร้างในศาสนาฮินดู ² ดัชนีวัฒนธรรม

ลักษณะรูปภาพ พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงขวาบนตัวพระยานันตนคราช เฝ้ารหันไปทางซ้าย พระนารายณ์ทรงมี 4 กร หักไป 1 กร กรขวาคำนหน้าวางราบขนานกับพระองค์และถือตะบองคำนึงถึงก้นรองรับพระเศียร กรซ้ายคำนหน้าวางราบไปกับพระองค์ คำนหลังหักหายไป ทรงวางพระบาททั้ง 2 ข้างบนพระเพลาของพระลักษมี ซึ่งพระลักษมีขึ้นเขาคำนขวามาอยู่คานหน้า -

² ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ, โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง,

พระบาทของพระองค์ มือข้างหนึ่งของพระลักษมีทรงจับอยู่ที่เท้าขวาของพระนารายณ์ ศีรษะของพระลักษมีหักหายไป ด้านข้างของพระองค์ปรากฏก้านดอกบัวและรูปดอกบัว มีรูปเศียรพระพรหม 4 เศียร (เห็นเพียง 3 เศียร) อยู่ภายในดอกบัว หรืออาจจะไม่ใช่เศียรพระพรหมและดอกบัว เพราะรูปไม่ชัดเจนและไม่ปรากฏก้านบัวออกมาจากพระนาภี พื้นหลังภาพสลักรูปดอกบัว กอดอกบัวและสัตว์น้ำ คือ เป็ด หรือนก ปลา ภาพนี้เป็นรูปพระนารายณ์รทมนลีนุทสน์เกี่ยวกับการสร้างโลกเพราะปรากฏรูปพระพรหมควย จักอยู่ในปางวิระศยนะมูรติ ในคัมภีร์ไวชณวสาคร และไม่มีปรากฏรูปบริวารอื่นตามคัมภีร์

ลักษณะทางศิลปะ พระนารายณ์ทรงบรรทมพระองค์ขึ้นตั้งตรง ด้านซ้ายมีเศียรพระยานันทนาคราช 2 เศียรสลักอยู่ เศียรนาคไม่ได้แผ่หางตามคอกพระเศียร แต่อยู่ห่างจากพระเศียรออกมาและหันทางด้านข้าง เศียรสลักคล้ายกับธรรมชาติ มีเกล็ดเล็ก ๆ ปากเปิดเล็กน้อย เห็นเขี้ยว มีเส้นสลักกรวยริมฝีปากหนึ่งเส้น ลำตัวนาคไม่ได้เป็นจนก แต่สลักแบนราบ ดัดจากเศียรนาคมาทางซ้ายมือสลักรูปกอดอกบัวทั้งดอกตูมและดอกบานที่ปลายพระบาทสลักรูปกอดอกบัวและรูปปลา เห็นรูปพระนารายณ์สลักรูปลายพรรณพฤกษา รูปดอกบัว รูปปลา และบริเวณส่วนกลางของภาพ สลักรูปก้านของดอกไม้มีย้อย 2 ข้าง ส่วนดอกเป็นรูปโค้งออก 2 ข้าง ส่วนบนสลักรูปบังหลายบังมีรูปบุคคลหรือลายใบไม้อยู่ภายใน ที่ดอกไม้มียี่สิบเจ็ดกลีบสลักรูปนกหรือเป็ด ยืนหันด้านข้าง ด้านกลางของภาพปรากฏรูปเศียรพระพรหม 4 เศียร (เห็นเพียง 3 เศียร) อยู่ภายในดอกบัวดอกเล็ก ๆ เห็นไม่เต็มดอก และไม่ปรากฏก้านของดอกบัว พระพรหมสลักเศียร 4 เศียร (เห็นเพียง 3 เศียร) พระลักษมีที่อยู่บริเวณปลายพระบาทไม่ได้สวมเครื่องประดับ เห็นแต่เพียงขอบผ้าถุงที่ข้อพระบาทองค์พระนารายณ์เองทรงสวมกระบังหน้า ด้านบนผายออกสลักลายลูกประคำเป็นแถว ๆ ด้านบนสวมขลุ่ยมวงถูกกรวยแหลมขนาดเล็ก ทรงสวมมุกหรือรูปร่างคล้ายลูกขี้มอม สวมสร้อยคอรูปสามเหลี่ยมทรงกำไลศันแสนสลักลายลูกประคำแถวเดียว ทรงนั่งผ้าถุงเว้าลงที่หน้าทอง มีผ้าพับยื่นออกมาเป็นแผ่นเต็มหน้าทอง ลายผ้าถุงไม่ได้ทำเป็นจีบ แต่สลักเป็นลายตารางสี่เหลี่ยม ชายผ้ายาวลงมาไม่ถึงเข่า จากลักษณะของผ้าถุงที่มีชายผ้าพับออกมาและขอบผ้าเว้าลงที่หน้าทอง เป็นศิลปะเขมรแบบบาปวน

แต่ก็มีลักษณะพื้นเมือง คือแทนที่ฐานจะสลักเป็นจีบแต่กลับสลักเป็นตารางแทน พระพักตร์ก็เป็นแบบพื้นเมือง คือ ใบหน้าแบนกว้าง พระนาสิกโต ริมฝีปากหนา นาคไม่มีรัศมีประกาย คงเป็นนาคที่สลักก่อนสมัยนครวัด เป็นนาคหัวโล้นธรรมดา เป็นศิลปะแบบบาปวน⁴ สรุปว่า หน้าบันรูปนี้จัดอยู่ในศิลปะเขมรแบบบาปวนมีอายุอยู่ระหว่าง พ.ศ. 1560 - 1630 หรือพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 มีมือสลักไม่ค่อยสวยงาม ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับช่างพื้นเมืองทั่วไป (รูปที่ 37)

2. กุเป็ยน้อย อำเภอกุเป็ยน้อย จังหวัดขอนแก่น

ลักษณะทั่วไป ปัจจุบันอยู่ภายในบริเวณวัดพระธาตุทุ่งทอง อำเภอกุเป็ยน้อย เป็นปราสาท 3 หลัง ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน กรมศิลปากรกำลังขุดแต่งอยู่ มีมุมประตูทั้งทางด้านหน้าและด้านหลังคือ ทางทิศตะวันออกและตะวันตก จัดลักษณะทั่วไปเข้าในศิลปะแบบบาปวน (พ.ศ. 1550 - 1650) พบหลังรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดพระธาตุทุ่งทอง⁵

ลักษณะรูปภาพ พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงบนกัพระยานันตนครราช เคียงของพระนารายณ์หันไปทางซ้ายมือ เคียงของพระยานาคเสียหยาทำให้ไม่สามารถทราบถึงลักษณะได้ มีเศียรเพียง 3 เศียร หันออกด้านตรงไม่ไ้ปกป้องพระเศียรของพระนารายณ์ พระนารายณ์ทรงบรรทมราบพระองค์ทอดแขนยกขึ้น พระอัสสาเป็นเส้นตรง ทรงมี 4 กร กรขวาคานทางอวางอยู่ด้านข้างพระองค์และถือคธของ ด้านหลังงอขึ้นกึ่งรับพระเศียร กรซ้ายคานทางอวางไปกับพระองค์ พระหัตถ์จับคอกแก้วอยู่ และกรด้านหลังงอมาทางพระเศียร ทรงถือสังข์ พระบาททั้ง 2 ข้าง วางบนพระเพลาของพระลักษมีที่กำลังจับพระบาทอยู่ พระบาททั้ง 2 ซีกกันทอดหักเป็นมุมที่พระขงค์ มีก้านคอกแก้วออก

⁴ สุภัทรทิศ ศิริกุล, ศจ.มจร., ศิลปวัฒนธรรม เล่ม 2, เรื่องเดียวกัน, หน้า 66

⁵ กองบรรณาธิการนิตยสารเพื่อนเดินทาง, เพื่อนเดินทาง ฉบับรวมภาคอีสาน, บริษัทพิมพ์ดีด พิมพ์จริง จำกัด, กรุงเทพฯ: 2527, หน้า 62

มาจากพระนาถของพระองค์ ก้านบัวลอคิไศพระกรพระนารายณ์ พระองค์ทรงไขพระกรซ้ายจับ
คอกบัวอยู่ พระพรหมประทับนั่งชักสมาธิบนคอกบัว เคียงพระพรหมหักหายไป ทรงมี 4 กร กรทั้ง
ห่มคยจันและถือวัตรบางอย่าง ที่ปลายพระบาทเห็นรูปพระลักษมีใกล้กับหางของพระยานาคที่ทอด
จันปรากฏรูปบุคคลหันคางข้างเกาะอยู่อาจจะเห็นรูปครุฑ ศีรษะของรูปเสียหายไป พื้นหลังของภาพ
บริเวณพระพาหาของพระนารายณ์บริเวณพระองค์ใกล้กับรูปพระพรหมและบริเวณพระพาหาค้นซ้าย
ของพระลักษมี สลักรูปกอกของคอกบัวทูลหลายคอก ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนน้ำคือมหาสมุทร⁶ ภาพนี้
เป็นภาพเกี่ยวกับการสร้างโลกและกำเนิดพระพรหม รูปนี้สามารถจัดได้ว่าเป็นปางวิระศยนมูรติ
ในคัมภีร์ไวชาณสาคร หรือเป็นรูปที่ทำตามคัมภีร์อปารากาปริณณะ รูปนี้คนที่เรียกว่ารูปชลไศยนิ

ลักษณะทางศิลปะ พระนารายณ์ทรงกรบังหน้าที่ยืนคานหน้าที่ยืนข้างสูงและทรงสวม
มงกุฎกรวยแหลม ที่ฐานของมงกุฎเท่ากับส่วนกว้างของพระบังหน้า มงกุฎรูปกรวยแหลมที่สูงมาก
กว่าปกติสวมทูลรูปรางคล้ายลูกศร สร้อยคอรูปสามเหลี่ยมประดับด้วยเพชรพลอย สวมกำไลศ
นและกำไลข้อมือรูปวงกลมซ้อนกันหลายวง ทรงสวมผ้าถุงที่มียอดผ้าถุงยาวที่หน้าท้อง มีชายพก
ออกมาทางคางข้างพระองค์ พระลักษมีทรงผมเกล้าเป็นมวยไม่ไค้สวมเสื้อ พระพรหมนั่งผ้าเว้า
ที่หน้าท้อง มีชายผ้าพับออกมาเป็นแผ่นที่หน้าท้องไม่ไค้สวมเสื้อ ลักษณะของลัทธิคานใกล้เคียงนาค
เป็นแบบเรียบ ๆ คล้ายธรรมชาติ จากลักษณะของผ้าถุงของพระนารายณ์ พระพรหม ที่ยืนผ้าเว้าที่
หน้าท้องมาก เป็นลักษณะของศิลปะแบบบาปวน แต่ก็มีลักษณะพื้นเมืองคือ ชายพกที่เอวของพระนา
รายณ์แทนที่จะม้วนเป็นปมที่เอวแบบบาปวน⁷ แต่กลับเป็นชายพกที่ชักออกมาคางคล้ายประติ
มากรรมสตรีและลักษณะของกรบังหน้าและมงกุฎรูปกรวยคองข้างสูงนั้นเป็นลักษณะที่แตกต่างจาก -

⁶ ในประเทศเขมร ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ลงมา พระนารายณ์ทรงเห็นพระยานันค
นาคราชทามกลางมหาสมุทร ซึ่งมักจะแสดงโดยรูปกอกคอกบัว (สุภัทรทิศ คีตกุล, ศจ.มจ., ศาสนา
พราหมณ์ในอาณาจักรขอม, หน้า 80)

⁷ สุภัทรทิศ คีตกุล, ศจ.มจ., ศิลปวัฒนธรรม เล่ม 3, หน้า 20

ศิลปะภาพที่จะทำให้มีความสูงไม่มาก⁸ โดยรวมแล้วรูปนี้กำหนดอายุเทียบกับศิลปะภาพน
(พ.ศ. 1550 - 1650) พุทธศตวรรษที่ 16 - 17 (รูปที่ 38)

3. เทวสถานพระนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

ลักษณะทั่วไป ปัจจุบันโคพังหมดแล้ว เรียกอีกอย่างว่าสถานพระนารายณ์ เพราะเทว-
รูปพระนารายณ์ 4 กร รูปหนึ่งและทับหลังรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ปัจจุบันเก็บอยู่ที่หน่วยศิลปากร
ที่ 6 พิมาย นครราชสีมา

ลักษณะรูปภาพ พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงขวาบนตัวของพระยาอนันตนาคราช 3
เศียร รูปหันไปทางซ้ายมือ ทรงบรรทมราบ พระองค์ทอดแขนยกขึ้นเส้นพระอังสาเป็นเส้นตรง พระ
องค์ทอดล่างเป็นแนวเส้นตรง พระบาททั้ง 2 วางบนพระเพลาของพระลักษมีกำลังให้พระกรจับอยู่
ที่พระบาท ทรงมี 2 กร กรขวาวางอุ้งมือรับพระเศียร กรซ้ายวางราบขนานไปกับพระองค์ ที่พระ
นาภีปรากฏมีก้านคอกบัวออกมาและบนคอกบัวมีพระพรหมประทับอยู่ เศียรนาครหันไปทางซ้ายมือ หัน
ออกมาจากพระเศียรของพระนารายณ์ ทับหลังภาพสลักรูปคอกบัวและกอกคอกบัว บริเวณส่วนล่างของ
พระองค์ มีแนวเส้นหนาแบ่งรูปพระนารายณ์กับกอกคอกบัว เส้นเริ่มจากคานไกลพระเศียร คือส่วนบน
ของทับหลัง ลากตามแนวรูปพระองค์ลงไปถึงรูปของพระลักษมี รูปนี้น่าจะจัดไว้ว่าเป็นปางวิระชะ
มูรติ และเป็นรูปที่เกี่ยวกับการกำเนิดพระพรหมด้วย

ลักษณะทางศิลปะ พระนารายณ์ทรงบรรทมพระองค์ค่อนข้างตั้งตรง เส้นพระอังสา
เกือบเป็นเส้นตรง ทรงสวมกระบังหน้า และมงกุฎรูปกรวยแหลมที่เกี้ยวและไม่ได้ประทับด้วยอะไร
คานซ้ายของกระบังหน้าหักคอกไม้รูปกลมมีหลายกลีบ ทรงสวมอุณโฏรูปยาวแหลมและไม่ได้สวม
เครื่องประดับอื่น พระนารายณ์ทรงนั่งผ้าเป็นจีบ ซักชายผ้าออกมาเป็นแผ่นโค้งบริเวณหน้าท้อง มี
ชายผ้ารูปสมอเรือซ้อนกัน 2 ชั้น ชายผ้าคานหน้าสั้นกว่าชายผ้าคานล่าง ซึ่งยาวเกือบจรดขอบผ้าถุง

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32

ซึ่งเป็นแบบนครวัด⁹ พระลักษณะมีทรงผมรูปมวยยอดแหลม เคียนนาคหันค้านหลังให้รูปพระนารายณ์ เป็นลักษณะที่แปลก เคียนสลักคล้ายงูสามขรรพชาติแต่มีหงอนประกอบ ปากคาบสิ่งที่คล้ายหูหรือเป็น พวงมาลัย จากลักษณะการแกะองค์และเคียนนาคที่ไม่มีรัศมีเป็นลักษณะศิลปะบาปวน แต่ทำคามแบบ ทองถิ่น ซึ่งคงจะมีอายุใกล้เคียงกับทับหลังที่ปราสาทนากคักร้างและปราสาทกำแพงใหญ่ (รูปที่ 25, 42) คือ พ.ศ. 1550 – 1650 หรือปราสาทนากคักร้าง พ.ศ. 1600 – 1650¹⁰ (รูปที่ 26) คือระหว่าง พ.ศ. 1550 – 1650 (รูปที่ 39 และภาพลายเส้นที่ 3)

4. ปราสาทหินพนมรุ้ง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

ลักษณะทั่วไป เป็นศาสนสถานที่ตั้งอยู่บนภูเขา หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ค้านล่าง เป็นทางขึ้นรูปสะพานนาคคักกันเป็นกากบาท และมีบันไดนาคทอดสู่โคปุระของระเบียบองค์ค้ำเนิน มี ปรากฏองค์ใหญ่อยู่บนฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม ประดับรางทั้ง 4 ทิศ มีนูนขึ้นออกมา มีฉนวนเชื่อมกับ โคปุระด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นทางเข้า¹¹ ภายในบริเวณปราสาทมีรางคักหินขนาดเล็กทางมุม ค้านตะวันตก ซึ่งมีอายุเก่ากว่าปรากฏองค์ใหญ่ พจนารักษ์ที่กล่าวถึงการสร้างปราสาทหินพนมรุ้งว่าอุทิศ ให้เรนทราทิตย์ ซึ่งถวายพระอิศวร ในลัทธิไศวนิกาย ภาพนูนทับหลังและหน้าบันค้ำเนินนอกมักจะสลัก เรื่องรามายณะ มหาภารตะ ลวดลายที่ปรากฏองค์ใหญ่จัดอยู่ในศิลปะแบบนครวัด ประมาณพุทธศตวรรษ ที่ 17 ปราสาทหินพนมรุ้งได้เริ่มสร้างตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 และมีการก่อสร้างมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 ทับหลังประติมากรรมของค้านตะวันออกตอนนอก สลักรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์¹² ซึ่ง

⁹ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., การศึกษาทับหลังแบบเขมร ในหน่วยศิลปากรที่ 6 พิมพ์, เรื่องเดิม, หน้า 163

¹⁰ สุภัทรทิศ กิสิกุล, ศจ.มจ., "พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในศิลปะลพบุรี," นิตยสาร - ศิลปากร, ปีที่ 10 ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2510, หน้า 41 – 42

¹¹ นานิต วัลลโภคม, รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถาน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค 2 พ.ศ. 2503 – 2504, กรมศิลปากร, 2510, หน้า 11 – 12

¹² สุภัทรทิศ กิสิกุล, ศจ.มจ., ศิลปะลพบุรี, กรมศิลปากร, 2510, หน้า 8

ปัจจุบันได้แตกออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นลวดลายและส่วนรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ซึ่งปัจจุบัน
ได้ถูกลักลอบนำออกไปที่สหรัฐอเมริกา

ลักษณะรูปภาพ ทัณฑ์หลังได้แตกออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหน้าเป็นรูปหน้ากาล ลายพรรณ
พฤกษา และรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ส่วนท้ายเป็นรูปหน้ากาลและลายพรรณพฤกษา เหมือนกับ
ส่วนแรก ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หน่วยศิลปากรบนปราสาทหินพนมรุ้ง ทัณฑ์หลังส่วนแรก ส่วนหน้าสุด
สลักรูปหน้ากาลกำลังไข่มื้อจับท่อนพวงมาลัย ปากคาบพวงอุษะ เหนือหน้ากาลมีรูปครุฑกำลังไข่มื้อจับ
นาคอยู่ ถัดมาก็เป็นรูปพระนารายณ์บรรทมตะแคงขวาบนลำตัวพระยาอนันตนาคราชที่ทอดกัณฐกหลัง
มังกรอีกทีหนึ่ง¹³ มีเศียรพระยานาค 7 เศียร แทรกอยู่ระหว่างพระนารายณ์กับมังกร พระเศียร
ของพระนารายณ์หันไปทางซ้ายมือ ทรงมี 4 กร กรขวา 2 ข้าง ข้างหนึ่งทูลพระเศียร ยกขึ้นจับที่
คอกบัว พระบาททั้ง 2 วางราบกับแท่นบรรทมและวางบนพระเพลา พระลักษณะมีที่ประทับที่พระชงฆ์
และกำลังจับที่พระบาท ทัณฑ์หลังภาพปรากฏรูปคอกบัวบานหลายดอก กวนคอกบัวออกมาจากคานหลัง
รูปพระนารายณ์ รวมทั้งคอกบัวบานดอกใหญ่ที่สุด มีพระพรหมประทับนั่งชกสมาธิอยู่ ก็ไม่ใช่กานบัวที่
ออกมาจากพระนาภี พระพรหมมี 4 พักตร์ 4 กร (เห็นเพียง 3 พักตร์) กรล่าง 2 กร ยกห่าง
จากพระองค์ กรบนยกขึ้นถือสิ่งของที่ไมทราบว่าเป็นอะไร เหนือรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์มีรูปขุม
ยอกแหลม ประกอบด้วยวงโค้งหลายวงครมอยู่ ลักษณะคล้ายหมอนปราสาท

ลักษณะทางศิลปะ ริมคานซ้ายสุดมีรูปบุคคล 2 คน ในลายพรรณพฤกษา คล้ายรูปบุคคล
กำลังอุ้มเด็กอยู่ ส่วนกลางสลักรูปหน้ากาล¹⁴ หรือเกียรตินาคกำลังคาบพวงอุษะเพชรพลอย หน้า-

¹³ มังกรเข้ามาแทนที่พระยาอนันตนาคราช หมายถึงน้ำเช่นเดียวกัน มังกรมีลำตัวยาว มี
เท้าคอนข้างสั้น 4 เท้า มีศีรษะคล้ายสิงห์หรือมังกร และมักจะมีเคราสั้น ๆ ประกอบด้วยเสมอ เริ่ม
มีขึ้นในศิลปะนครวัด (สุภัทรทิศ คีตฤๅล, ศจ.มจ., ประติมากรรมไทย, กรุงเทพมหานคร, 2515,
หน้า 107

¹⁴ หน้ากาลคือ หน้าของสัตว์ที่ไม่มีขากรรไกรล่าง มักจะสลักบนทัณฑ์หน้าท่ายลวดลาย
ต่าง ๆ ใ้รับอิทธิพลมาจากชาว ในภายหลังหน้ากาลจะมีฐานออกมาเสมอ ในศิลปะแบบนครวัดหน้า-
กาลเปลี่ยนเป็นสิงห์ทอดอย่างแท้จริง (เรื่องเดียวกัน, หน้า 106)

กาลสวกรบังหน้าประทับเพชรพลอย มีเขียวที่ริมฝีปาก 1 ¹⁵ มีล้นที่แก้มออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยม ซึ่งเป็นลักษณะหน้ากาลแบบนครวัด ¹⁵ มีออกมาจากคางข้าง 2 มือ จับสายพรมพญางูที่ม้วน เขาออก เห็นหน้ากาลเป็นลายพรมพญางูและรูปครุฑขึ้นมือทั้ง 2 ข้าง กำลังโอบกอดนาคเศียรเดียวอยู่ 2 ข้างลำตัว ตัวมังกรมีส่วนหัวคล้ายกับหัวสิงห์ มีเคราและมีแผงรูปสามเหลี่ยมที่หน้าอกเศียร 7 เศียร สวกรบังหน้า ที่เกี่ยวจะต่อกันเป็นแผ่นเดียวกันทั้ง 7 เศียร เศียรนาคไม่ได้คลุมเหนือพระเศียร แต่อยู่ห่างออกมา หันเศียรออกด้านตรง องค์พระนารายณ์ทรงสวกรบังหน้า ที่ประทับด้วยเพชรพลอยและมงกุฎรูปกรวยแหลม สวมกำไลต้นแขนและกำไล สวมสร้อยคอที่ทำเป็นแผงรูปสามเหลี่ยม ประทับด้วยชุดะรูปใบไม้เล็ก ๆ ทรงนั่งชันงูชัน จีบเป็นริ้ว ก้นหน้ามีชายผ้ารูปหางปลาห้อยซ้อนกัน 2 ชั้น ชันงูจะชันกว่าชันล่างที่ยาวลงมาจนเลยขอบชันงู ที่เขาคาคเข้มชักเส้นใหญ่ หัวเข้มชักเป็นรูปคอกไม้กลม พระลักษณะมีทรงสวกรบังหน้าแบบเรียบ ๆ สวมอุณฑลและสร้อยคอ พระพรมทรงสวกรบังหน้า ใส่อุณฑล สร้อยคอที่ทำเป็นแผง กำไลข้อมือ ชันงูที่มีขอบเว้าที่หน้าท้องมาก ซึ่ง เป็นการเลียนแบบบาปวน แต่ก็มีเข้มชักที่สลักเห็นหัว เข้มชักรูปคล้ายปิกนีสือลักษณะของนาคที่เริ่มมีกรบังหน้า การบรรทมของพระนารายณ์บนตัวมังกร การแกงองค์ของพระนารายณ์ พระพรม สามารถทำในคิ้วคว่ำอยู่ในศิลปะแบบนครวัดตอนต้น สลักหลังการสร้างปราสาทนครวัด คือระหว่าง พ.ศ. 1675 - 1700 ¹⁶ (รูปที่ 40)

5. ปรากฏส่วนแกง อำเภอยุทธไชยสง จังหวัดบุรีรัมย์

ลักษณะทั่วไป เป็นปรากฏ 3 องค์ เรียงกัน ก่อด้วยอิฐถือปูน ทับหลังศิลามิหลายชั้น ภาพพระศิวนาถราช พระนารายณ์ปางสามจุม การกวนเกษียรสมุทร การยกทัพ และทับหลังรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ปราสาทนี้มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 ¹⁷ ทับหลังรูปพระนารายณ์

¹⁵ สุภัทรภิศ คีรีกุล, ศจ.มจ., ศิลปกรรม เล่ม 1, เรื่องเคมี, หน้า 130

¹⁶ สุภัทรภิศ คีรีกุล, ศจ.มจ., พระนารายณ์บรรทมสินธุ์, เรื่องเคมี, หน้า 42

¹⁷ สุภัทรภิศ คีรีกุล, ศจ.มจ., ศิลปกรรม, เรื่องเคมี, หน้า 8

บรมมหาราชวังได้เคยถูกลักลอบนำออกนอกประเทศเมื่อ พ.ศ. 2507 ปัจจุบันได้คืนมาจากสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. 2513 ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะรูปภาพ ทั้หลังขึ้นนี้ประกอบด้วยลายพรรณพฤกษาและภาพเล่าเรื่อง ตรงกลางเป็นภาพพระนารายณ์บรมมหาราชวังหลังมังกร มีท่อนพวงมาลัยออกมาจากบริเวณปาก, หางของมังกร ท่อนพวงมาลัยตกลงมาเป็นใบไม้ม้วนออกและประกอบด้วยลายใบไม้ม้วนส่วนบน, ส่วนล่างของท่อนพวงมาลัย พระนารายณ์ทรงบรมมหาราชวังหลังของมังกรที่กำลังหมอบอยู่ เคียงหันไปทางซ้ายมือ พระองค์ท่อนบนยกขึ้น พระบาทซีกด้านขวามือพระเพลาของภูมิเทวีและพระลักษมี พระบาทขวาตั้งหักเป็นมุมฉาก ทรงมี 4 กร กรขวาค้นหน้าเท้าลงกับพื้นมังกร ด้านหลังยกขึ้นรองรับพระเศียร กรซ้ายทั้ง 2 ข้าง ยกขึ้นจับกันคอกบัวที่ออกมาจากด้านข้างพระองค์ มีคอกบัวบาน 3 คอก แทรกด้วยคอกกลม คอกบัวบานคอกใหญ่มีพระพรหมประทับจักรัสมชาติอยู่ มี 4 กร 4 พักตร์ (เห็นเพียง 3 พักตร์) 2 กรล่างทำปางสมาธิ 2 กรบนยกขึ้นถือวัชฎ์ในมือ เห็นคอกบัวอีก 2 คอกมีรูปบุคคลเกาะ 2 คน มีถือสิ่งของที่ไมทราบว่าเป็นอะไร ระหว่างรูปเทพี 2 องค์ สลักรูปคอกบัวกลมแทรกอยู่ น่าจะจัดเป็นปางวิระศยนะมูรติ ในตอนกำเนิดพระพรหมและมีการสร้างโลก

ลักษณะทางศิลปะ ลายท่อนพวงมาลัยออกมาจากบริเวณปากและหางของมังกร แล้วโค้งตัวตกลงมาเป็นลายใบไม้ม้วนออกและลายใบไม้ม้วนเข้าออก สูงไล่ขึ้นไปทางส่วนบนของทั้หลังรวมกันเป็นลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมที่ส่วนหน้าและหลังของทั้หลัง ด้านล่างของท่อนพวงมาลัยมีลายใบไม้ม้วนเข้าออกตกลงมา บนท่อนพวงมาลัยลายใบไม้ม้วนเข้าออกรวมกันเป็นใบไม้รูปสามเหลี่ยมหลาย ๆ ใบ เอนไปในแนวเดียวกัน คือเอนออกจากจุดศูนย์กลางของภาพ มังกรมีเขา หน้าคล้ายกับหน้าสิงห์ ที่จมูกมีวงเล็ก ๆ ยื่นออกมามีเขี้ยวรูปบางแหลมที่คางที่หน้าอกสวมสร้อยคอประดับด้วยอุบะรูปใบไม้แหลมขนาดใหญ่ จนที่อกสลักเป็นแผงคล้ายขรรค์ชาติ ลำตัวสลักเป็นเกล็ดเล็ก ๆ หางแหลมชี้ จนหางทำเป็นรูปสามเหลี่ยม สลักเป็นลายเส้นเล็ก ๆ ตามขวาง พระนารายณ์ทรงสวมกระบังหน้าทึบโค้งลงมาตามขมับสลักลายบัวขาวสลับกับแถวลายอุกประคำ เกล็ดเป็นมวนรูปกรวยกลม รัศมีด้วยเส้นอุกประคำ สวมอุกประคำรูปร่างคล้ายคอกบัวกลม กำไลแขนสลักเป็นลายเส้นเล็กๆเรียงกันตามแนวขวาง สร้อยข้อมือคล้ายสร้อยอุกประคำ สวมสร้อยคอที่ทำเป็นแผงรูปสามเหลี่ยม

ประทับด้วยอุษะรูปใบไม้ ทรงนุ่งผ้าสั้นจีบเป็นริ้ว มีชายผ้ารูปหางปลาซ้อนกัน 2 ชั้น หางปลาซ้อนกัน
ในจะยาวกว่า ยาวลงไปถึงพระขงค์ ปลายเป็นรูปสามเหลี่ยมเอวคาคเข้มนักผ้าเรียบ เส้นใหญ่ แล้ว
คาคทับด้วยเข็มขัดเพชรพลอยเส้นใหญ่ หัวเข็มขัดเป็นรูปดอกไม้ 4 กลีบ พระลักษณะมีและภูมิเทวีแห่ง
องค์เหมือนกัน คือ ทรงสวมกระบังหน้าทึบไว้ถึงทรวงอก ผมนเกล้าเป็นยอดสามเหลี่ยมแหลม ประทับด้วย
รูปดอกไม้ 3 ดอก สวมสร้อยคอเป็นแผ่นรูปสามเหลี่ยมประทับด้วยอุษะเช่นเดียวกัน พระพรหมสวม
กระบังหน้าคล้ายกับรูปบุคคลเหาะ กระบังหน้าขนาดเล็ก ผมนเกล้าเป็นมวย นุ่งผ้าที่มีชายผ้าชกออกมา
เป็นแผ่นเต็มหน้าท้อง คานหมามีชายผ้ารูปหางปลายาวกว่าชายผ้าข้าง ลักษณะของมังกรที่ไม่มีนาค
มาแทรกเป็นลักษณะแบบนครวัดอย่างแท้จริง ลักษณะสร้อยคอที่ประทับด้วยอุษะเพชรพลอย กระบังหน้า
ที่ทำโค้งลงมาตามริมซึ่งแต่เดิมจะเป็นแนวไรผม การนุ่งผ้าที่คาคด้วยเข็มขัดเส้นใหญ่มีดอกไม้ประ-
ทับและทรงผมของเทพที่เกล้าแล้วประทับด้วยดอกไม้ 3 ดอก คล้ายกับภาพที่สลักเทพธิดาที่ปราสาท
นครวัด ทำให้สามารถสรุปได้ว่าภาพนี้อยู่ในศิลปะแบบนครวัด¹⁸ แต่คงจะเป็นสมัยหลังลงมา คือ
ระหว่าง พ.ศ. 1700 - 1750¹⁹ (รูปที่ 41)

6. ปราสาทหินสระกำแพงใหญ่ บ้านกำแพง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ

ลักษณะทั่วไป เป็นปราสาทหินที่อยู่ภายในเขตระเบียบังคค ซึ่งก่อด้วยหินทรายและศิลาแลง
ประทุน 4 ทิศ มีมุข ภายในมีวิหารอิฐอยู่หนึ่ง มีประตูสำหรับเข้าออกทางทิศตะวันตก ภายในมี
ปรางค์ 3 หลัง ก่อด้วยอิฐ เรียงตามแนวเหนือใต้ ปรางค์องค์กลางมีนาคีใหญ่ที่สุด ทับหลังของวิหาร
สลักรูปอุมา - มเหศวรทรงโคหนาคีคานีไว้ วิหารคานีเหนือทับหลังรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ อายุของ
ปราสาทแห่งนี้กำหนดได้ในสมัยบาปวน ระหว่าง พ.ศ. 1600 - 1650²⁰

¹⁸ สุภัทรทิศ คีศฤถ, ศร.มจ., ศิลปกรรม เล่ม 3, หน้า 35 - 38

¹⁹ สุภัทรทิศ คีศฤถ, ศร.มจ., พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในศิลปกรรม, หน้า 43

²⁰ สุภัทรทิศ คีศฤถ, ศร.มจ., ศิลปกรรม เล่ม 3, หน้า 9

ลักษณะรูปภาพ บนวิหารคานทศเหนือ เป็นทับหลังภาพเล่าเรื่องทั้งภาพพระนารายณ์
บรรทมตะแคงซ้าย เฝียรของรูปอยู่ทางคานขวามือ พระองค์ทอดนอยกขึ้นมาก ทรงบรรทมบนลำตัว
ของพระยานันทมานคราษ 5 เฝียร ทรงมี 4 กร กรขวาคานหนาเหยียดไปทางพระบาท คานหลัง
ยกขึ้นถือจักร กรซ้ายคานหนาองคขึ้นรองรับพระเฝียร คานหลังงอขึ้นไว้กับศิวาคือตะบอง พระ
บาททั้ง 2 ซีกกัน ทักคว่ำตงเป็นมูมณากกับแท่นบรรทม ทรงวางพระบาทลงบนพระเพลาของพระลักษมี
และภูมิเทวีที่กำลังคุกเข่า ไข่ม้อยทั้ง 2 ข้างจับพระบาทของพระองค์ เฝียรนาคอยู่ห่างออกมาจากพระ
เฝียร สลักให้เห็นคานตรง มีก้านดอกบัวดอกเดียวออกมาจากพระนาภีของพระองค์ มีพระพรหมที่มี 4
พักตร์ 4 กร (เห็นเพียง 3 พักตร์) ประทับอยู่ข้างบน พื้นหลังภาพบริเวณพระพรหมสลักรูปดอก
บัว มุมทับหลังคานขวาสลักรูปครุฑกำลังยกมือไหว้ ทางปลายพระบาทสลักรูปเทพีอีกองค์ประทับอยู่ตรง
ปลายสุดของศิวาค ทั้งพระลักษมี ภูมิเทวี และเทพีอีกองค์ประทับนั่งอยู่ภายในร่ม ปลายสุดของภาพ
เป็นรูปเทพธิดา 2 องค์ องค์หนึ่งถือพิศุข อีกองค์นั่งชันเข่าข้างหนึ่ง ทั้ง 2 นั่งอยู่โคนไม้ คงจะ
เป็นเทพธิดาที่รับใช้พระนารายณ์ ภาพนี้เป็นตอนกำเนิดพระพรหม เพื่อจะสร้างโลกใหม่ จัดเป็นปาง
วิระศยนะมูรติ

ลักษณะทางศิลปะ พระนารายณ์ทรงบรรทมพระองค์ค่อนข้างกึ่ง เส้นพระองค์สาเป็นเส้น
ตรง ศิวาคือคดลำตัวยาวตลอดเป็นแท่นบรรทม จนถึงปลายของรูปทางจึงโค้งขึ้น เฝียรอยู่ห่างจาก
พระเฝียรพระนารายณ์ ไม่ได้กางป้องเฝียรของพระองค์ แต่เฝียรสลักให้เห็นคานตรง สลักเลียนแบบ
งูคามชรรพชาติ มีหงอนประกอบ ไม่มีวิศมีเหนือเฝียร เป็นลักษณะของนาคแบบบาปวน พระองค์ทรง
สวมกระบังหน้าและมงกุฎรูปกรวย สวมกำไลข้อมือ (ไม่สามารถบอกรายละเอียดของรูปได้เพราะ
ส่วนพระเฝียรชำรุด) ทรงสวมผ้าถุงสั้นจับเป็นริ้ว ขอบผ้าถุงเว้าลงที่หน้าท้องมาก และคาดเข็มขัด
ผ้าเส้นเล็ก ๆ 1 เส้น พระพรหมมี 4 กร 2 กรบน ยกขึ้น 2 กรล่าง วางบนหัวเข่า (รายละเอียด
เสียหายมาก) บุคคลที่อยู่ทางมุมขวาของรูปกำลังยกมือขึ้นเหนือศีรษะทำท่าไหว้ ไม่สามารถบอกราย
ละเอียดได้ เห็นชายพกออกมาทางคานข้างลำตัว ถ้าเป็นครุฑก็คงจะเป็นทางครุฑ พระลักษมี ภูมิเทวี
เทพีอีกองค์ และเทพธิดาทั้ง 2 องค์ ทำผมทรงเฉียงกัน คือ ผมเกล้าเวียนไม่ได้ประดับเครื่อง
ประดับ สวมชุดลวดลายยาว เห็นขอบผ้าถุงที่เว้าลงมาที่หน้าท้อง เทพี 3 องค์ ที่ประทับที่พระบาทจะ—

ประทับนั่งอยู่ภายในซุ้มแหลมสูง องค์ระฆัง คล้ายกับจะนั่งอยู่ภายในปราสาท ซึ่งเป็นการเน้นความสำคัญของรูปบุคคลที่อยู่ภายใน อันไม่ได้อยู่ส่วนปลายสุดที่ลักษณะแบบธรรมชาติ ภาพนี้สามารถกำหนดศักราชได้จากลักษณะของผ้าห่ม เศียรนาค และองค์ประกอบอื่นของภาพ สามารถกำหนดได้ว่าเป็นศิลปะบาปวน คงอยู่ร่วมสมัยกับปราสาทนากะคังราย คือ ระหว่าง พ.ศ. 1550 – 1600 หรือปราสาทนากะคังคันทวน พ.ศ. 1600 – 1650²¹ สรุปได้ว่า ภาพนี้คงจะมีอายุอยู่ระหว่าง พ.ศ. 1550 – 1650 (รูปที่ 42)

จ. ปราสาทห้วยฝ้าย ถ้ำลพพราน อำเภออุทุมพร จังหวัดพะเยา

ลักษณะทั่วไป เป็นปราสาทขนาดเล็กตั้งอยู่บนภูเขา ปัจจุบันปราสาทพังแล้ว เป็นบางส่วน ตัวปราสาทก่อด้วยอิฐ ฐานเป็นศิลาแลง มีอายุในพุทธศตวรรษที่ 16 ตอนปลาย ในสมัยพระเจ้าสุริย-
วรมันที่ 1 ปัจจุบันพบหลังรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์เก็บรักษาไว้ที่วัดห้วยฝ้ายในบริเวณใกล้เคียงกัน²²

ลักษณะภาพ พบหลังมี 2 ชั้น ชั้นบนและชั้นล่าง ชั้นบนมีขนาดเล็กกว่า สลักเป็นลวดลายพระนาคพญานาค มีเทวรูปอยู่ตรงกลาง ชั้นล่างสลักรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์²³ บนลำตัวของพระยาอนันตนาคราช 7 เศียร พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงขวา พระองค์ทอดแขนยกขึ้น พระบาทวางบนพระเพลาของพระลักษมี ทรงมี 2 กร กรขวาทิ้งขึ้น รองรับพระเศียร กรซ้ายวางขนานไปกับพระองค์ มีก้านดอกบัวดอกเดียวออกมาจากพระนาภี พระพรหมมี 4 เศียร 4 กร (เห็นเพียง 3 เศียร) ประทับขัดสมาธิอยู่ 2 กรล่าง ท้าวปางสมาธิ 2 กรบน ยกขึ้น คำนวณพระพรหมขนาด้วยรูปเครื่องสูง ที่ปลายพระบาทสลักรูปเทพธิดา 4 องค์ นั่งชันเข่าข้างหนึ่ง หันคานข้างมือถือเครื่องสูง รูปนี้เป็นตอนกำเนิดพระพรหมและการสร้างโลก เป็นปางวิระคยนะมูรติ

²¹ สุภัทรทิศ คีตฤๅล, ศร.มจ., พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในศิลปวิทยา, หน้า 41

²² สุภัทรทิศ คีตฤๅล, ศร.มจ., "รายงานการเดินทางไปสำรวจโบราณวัตถุสถานที่จังหวัดปราจีนบุรี บุรีรัมย์ สุรินทร์ และพะเยา," วารสารโบราณคดี, ปีที่ 3 ฉบับที่ 4, 2514, หน้า 54-55

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54

ลักษณะทางศิลปะ ทับหลังชั้นบนสลักรูปถวายพรระฆกฤษ เป็นท่อนพวงมาลัยตอนปลาย โค้งออก ใต้ท่อนพวงมาลัยสลักรูปใบไม้ม้วนเข้า องค์ประกอบของรูปคล้ายกับศิลปะเขมรสมัยก่อน เมืองพระนคร ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ ขณะเดียวกันก็คล้ายกับทับหลังที่मुखของปราสาทบันทายศรีองค์ กลาง คือที่ประมุขีเศเหนือและทิศใต้ (ราว พ.ศ. 1500 – 1550) แต่บุคคลที่อยู่ตอนกลางทับหลังอาจ อยู่สมัยเดียวกับรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์²⁴ ทับหลังชั้นล่างสลักรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ เคียง นาค 7 เคียงไม้โคกกลมเหนือพระเศียร แต่อยู่ห่างออกมา หันด้านตรง หางนาคม้วนกลายเป็นดาบใบ ไม้ม้วนเข้าออก เคียงนาคเริ่มมีกระบังหน้าเหนือเศียรนาค ศาสตราจารย์ บวสเชดิเย่ กล่าวว่า คล้ายศิลปะแบบเกาะแกร์²⁵ (พ.ศ. 1450 – 1500) พระนารายณ์ทรงสวมกระบังหน้าและมงกุฏ รูปกรวยแหลม ทรงนั่งงอขาเท้าขวาลงที่หน้าทองเล็กน้อย และมีชายผ้านาคเล็กพันย่นออกมาเป็นแผ่น ขนาดเล็กเต็มหน้าทอง พระลักษมีทรงเฝ้าตามเป็นมวยรูปป้าน ทรงประทับนั่งอยู่ภายในรูปวงโค้ง 4 วง ยอกแหลม บุคคล 4 คนที่กำลังถือเครื่องสูง เฝ้าตามเป็นมวย นั่งงอขาเท้าขวาลงที่หน้าทองเล็กน้อย และมีขอบผ้าพันย่นออกมาเป็นแผ่นขนาดเล็กเต็มหน้าทอง ทับหลังชั้นนี้ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัททศิ ศิริกุล กำหนดอายุว่าสถักระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 เนื่องจากพระนารายณ์ยกพระ องค์ขึ้น และเศียรนาคมีรัศมีมาประกอบ²⁶ ศาสตราจารย์ บวสเชดิเย่ กล่าวว่าทับหลังชั้นนี้มี ลักษณะพื้นเมืองและกำหนดอายุว่าอยู่ระหว่าง พ.ศ. 1500 – 1550 ก่อนรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมัน ที่ 1 (พ.ศ. 1545 – 1593)²⁷ รูปนี้คงทำตามศิลปะแบบบาปวนตอนปลาย ลักษณะการสลักที่ แข็งกระด้าง ไม่สวยงาม มีลักษณะท้องถิ่นมาก น่าจะมีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 (รูปที่ 43)

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54 – 55

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55

8. ปราสาทคำตันไทร คำตปักกอง อำเภอหนอง จันทบุรี

ลักษณะทั่วไป เป็นปราสาทอิฐองค์เล็ก ๆ ไม่มีกำแพงล้อมรอบ อีก 3 ด้าน ก่อเป็นรูปประขุปลอย ยอดสลักเป็นรูปก้นบัวซ้อนกัน ภายในมีฐานสำหรับวางเทวรูป ทับหลังประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก ลวดลายที่สลักบนปราสาทมีการทำเลียนแบบกันหลายสมัย กำหนดได้ว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17²⁸ ทับหลังมี 2 ชิ้น ขึ้นบนเป็นรูปพระพรหม ขึ้นล่างเป็นรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ปัจจุบันเก็บรักษาขึ้นไว้ที่หน่วยศิลปากรที่ 6 ฝาย นครราชสีมา

ลักษณะรูปภาพ ทับหลังแบ่งออกเป็น 2 ชิ้น ขึ้นบนสลักรูปพระพรหม เทพธิดา 2 องค์ และฤๅษี 2 ตน แล้วจึงถึงลายใบไม้ ชิ้นนี้ปัจจุบันโคหักไปแล้ว ขึ้นล่างเป็นรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ และลายใบไม้อวน พระนารายณ์ทรงบรรทมราบบนอนคองพระยานันตนาคราช 7 เศียร ซึ่งไค้แก่งพานปกป้องพระเศียร ทรงมี 4 กร กรขวาค้นแทงอั้งขึ้นรับพระเศียรคันทันหลังเหยียดไปทางเศียรนาค กรซ้ายคันทนาวางบนพระอุระ คันทันหลังวางขนานไปกับพระองค์ เศียรของรูปหันไปทางซ้ายมือ พระบาททั้ง 2 ข้างวางชิดกัน หักเป็นมุมฉาก วางบนพระเพลาของพระลักษณะมีที่พระนาภีมียก้นคอกบัวออกมาต่อกับชิ้นบน ที่เป็นรูปพระนารายณ์ รูปนี้เป็นภาพกำเนิดพระพรหมและการสร้างโลก จักอยู่เป็นปางวิระศยนะมูรติ

ลักษณะทางศิลปะ ทับหลังขึ้นบนเป็นรูปพระพรหม 4 กร 4 เศียร (เห็นเพียง 3 เศียร) ประทับชันเข่าข้างหนึ่ง ภายในนูนแหลม ขนาบด้วยรูปเทพธิดา 2 องค์ นั่งภายในนูนแล้วจึงถึงรูปฤๅษี 2 องค์ นั่งชันเข่า 2 ข้าง ทำท่าอัญชิตภายในนูนเช่นกัน แล้วถึงแถวของลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมเด่นออกจากจุดศูนย์กลางของภาพ โคนแนวภาพพระพรหมสลักรูปแถวลายบัวคว่ำและแถวลายพวงมาลัยมีพวงอุบะอยู่ข้างใต้อีกชั้นหนึ่ง พระพรหมแต่งกายแบบระหว่าง พ.ศ. 1450 - 1500²⁹ (พุทธศตวรรษที่ 15 - 16) สำหรับรูปพระนารายณ์ทรงบรรทมไปกับตัวนาคนั้น พระองค์ไม่ได้ตั้งชัน ทรงบรรทม

²⁸ ⁴
เรื่องเดียวกัน, หน้า 55

²⁹ ⁴
เรื่องเดียวกัน, หน้า 51

หมุนตอนแรกมากกว่าจะไข้แซนกับพระเศียร ท่านอนคล้ายกับที่ปราสาทหินชัย ในประเทศเขมรมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 13³⁰ แต่พระองค์ทรงสวมมงกุฎยอดแหลมที่ปรากฏในศิลปะแบบพระโค (พ.ศ. 1400 – 1450) แคมมงกุฎยอดแหลมอาจจะปรากฏในคอนปลายศิลปะแบบกูเลน (พ.ศ. 1375 – 1400)³¹ ทรงนั่งผ้าที่จับเป็นริ้วมีชายผ้าห้อยอยู่ข้างหน้าทางศนาตามชายและมีผ้าคาดที่เอวอีกที โถงภาพพระนารายณ์แผ่อาลัยบัวคว่ำ และลายแนวพวงมาลัย มีอุษะคันอย่างสวยงามคล้ายกับศิลปะเขมรระหว่าง พ.ศ. 1400 – 1450 ทับหลังแผ่นนี้มีความยุ่งยากไม่สามารถจัดเข้าอยู่ในศิลปะเขมรแบบใดได้โดยเฉพาะ ปลายของทับหลังรวมทั้งฐานเบื้องล่างและชายก้านชด ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ส่วนนั้น อยู่ในศิลปะเขมรสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร (ก่อน พ.ศ. 1450) รวมทั้งลายพวงมาลัยและอุษะที่อยู่โถงภาพพระนารายณ์เช่นกัน แต่เครื่องแต่งองค์และมงกุฎของพระนารายณ์น่าจะอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 หากไม่มีศิมีประกอบก็ควรจะเป็นภาคที่เก่ากว่า พ.ศ. 1650 รูปพระพรมไม่อาจสลักขึ้นก่อน พ.ศ. 1450 ได้ มงกุฎของพระนารายณ์อาจจะสลักขึ้นในสมัยเดียวกัน เพราะคล้ายกับศิลปะแบบเกาะแกร์ (พ.ศ. 1450 – 1500) ทับหลังชั้นนี้คงเป็นการเอามาใช้ใหม่ เพราะเสาประดับกรอบประตูโคมีขนาดเท่ากับฐานของทับหลังที่อยู่ข้างบน³² (รูปที่ 44 และภาพลายเส้นที่ 4)

9. ปราสาทหินเขาพระวิหาร อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ

ลักษณะทั่วไป เป็นปราสาทหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนเทือกเขาพนมดงรักด้านล่าง มีสะพานนาคราชขึ้นมาสู่ศาสนสถานข้างบน ซึ่งต้องผ่านโคปุระหลายชั้น มีกลุ่มอาคารหลายหลังสำหรับประกอบ

³⁰ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ 6 พนมเปญ, เรื่องเก็บ, หน้า 164

³¹ สุภัทรทิศ ศิริกุล, ศจ.มจร., รายการเดินทางไปสำรวจ..., เรื่องเก็บ, หน้า 53

³² สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., เรื่องเก็บ, หน้า 164 – 165

พิธีทางศาสนา ก่อนจะถึงตัวปราสาทและมีสระน้ำอยู่ระหว่างทางขึ้นไป วิมานใต้ทางขึ้นประกอบด้วยรูปสิงห์ นาคราวบันไดเป็นนาคที่อยู่ในศิลปะแบบเกลี้ยงคล้ายบาปวน ตัวปราสาทองค์ใหญ่มียุขขึ้นออกมาทางทิศตะวันออก ทับหลัง หนานับของปราสาท และโคปุระ ส่วนใหญ่จะสลักเรื่องพระกฤษณะกำลังประลองกำลังกับสิงห์ พระกฤษณะปราบนาคกาติยะ พระกฤษณะโคจรบรรพต การกวณเกษียรสมุทร หนานับก็มักจะสลักรูปหนาคาติยะด้วยพรรณพฤกษา และภาพเล่าเรื่องอุมาเหศวร เป็นต้น ภาพสลักที่โคปุระชั้นที่ 2 คำนับในสองประตูทางเข้าที่หันไปทางทิศตะวันออก หนานับสลักรูปการกวณเกษียรสมุทรและทับหลังสลักรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ เจาพระวิหารเป็นศาสนสถานที่อาจมีการสร้าง ตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 และมีการต่อเติมจนถึงสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 รูปแบบทางศิลปะส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงศิลปะแบบเกลี้ยงและบาปวน ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 33

16 - 17

ลักษณะรูปภาพ พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงซ้ายบนตัวของพระยาอินทนาคราช 5 เศียร เศียรรองรูปหันไปทางขวามือ พระองค์ทอดแขนยกขึ้น ทรงมี 4 กร กรขวาด้านหน้าวางราบไปกับพระองค์ ด้านหลังยกขึ้นถือจักร กรซ้ายด้านหน้าวางราบกับตัวนาค ถือตะบอง ด้านหลังจกขึ้นรองรับพระเศียร พระบาททั้ง 2 ซัดกันคว่ำลงกับแท่นบรรทม พระลักษณะมีกำลังกอดพระบาทของพระองค์อยู่ ที่พระนาภีมีก้านดอกบัวดอกออกมา มีพระพรหมประทับอยู่ คงจะมี 4 พักตร์ (เห็นเพียง 3 พักตร์) 4 กร ที่ปลายพระบาททางริมซ้ายสุดของภาพมีรูปอุมิเทวีประทับนั่งอยู่ พื้นหลังภาพสลักรูปดอกบัวและกอดอกบัว ภาพนี้เป็นภาพคอนก้านึกพระพรหม และการสร้างโลก จกอยู่ในปางวิระศยนะมูรติ

ลักษณะทางศิลปะ พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงซ้าย พระองค์ทอดแขนยกตั้งขึ้น ทรงบรรทมบนลำตัวของพระยาอินทนาคราชที่มี 5 เศียร เศียรหักไป 2 เศียร เศียรนาคอยู่ห่างจากพระเศียรของพระองค์ นาคแต่ละเศียรจะหันหน้าไปยังรูปพระนารายณ์ เศียรนาคไม่ได้มีวิเศษและเครื่องประดับ สลักเลียนแบบธรรมชาติ มีหงอนเล็ก ๆ ประจบ มีลักษณะคล้ายกับนาคราวบันได ที่ปราสาท

34
 เจาพระวิหาร ซึ่งเป็นศิลปะแบบบาปวน พระนารายณ์ทรงสวมกระบังหน้าและมงกุฎรูปกรวย
 แหยม สวมสร้อยคอที่เป็นแผงรูปกลม ตรงกลางทำรูปคอกไม้กลม ทรงนั่งผ้าจีบเป็นริ้ว รอบผ้านั่ง
 เว้าลงที่หน้าทอง มีเข็มขัดผ้า คาดทับอีก 1 เส้น ทรงผมของพระลักษมี ภูมิเทวี และบุคคลอีกคน
 หนึ่ง เกล้ามมเป็นมวย โคนผมรัดด้วยเส้นดุกประจำ สำหรับรูปพระพรหมไม่สามารถบอกรายละเอียด
 ได้เพราะชำรุด กำหนดอายุจากลักษณะของผ้านั่งของพระนารายณ์ว่าเป็นศิลปะแบบบาปวน ระหว่าง
 พ.ศ. 1550 - 1650 (พุทธศตวรรษที่ 16 - 17) (รูปที่ 45)

ภาคกลาง

ภาคนี้พบว่าได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรน้อยกว่าทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาค
 ตะวันออก ภาคนี้พบรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ 2 รูป พบทางภาคกลางตอนบนและตอนล่าง คือ

1. วัดศรีสวาย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย อาจเรียกได้ว่าอยู่
 ทางภาคเหนือตอนล่าง หรือภาคกลางตอนบน
2. ศาลพระกาฬ (ศาลสูง) อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

1. วัดศรีสวาย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

ลักษณะทั่วไป เดิมเป็นเทวสถาน ต่อมาถูกดัดแปลงเป็นพุทธสถานในสุโขทัย เป็น
 ปรากฏ 3 องค์ ตั้งเรียงกันหันหน้าไปทางทิศใต้ เป็นวัดที่อยู่ในตัวเมืองเก่าสุโขทัยมาคั้งแต่ อยู่
 ทางตอนใต้ของวัดมหาธาตุ ปรากฏกลางจะสูงที่สุด ก่อด้วยศิลาแลงเป็นส่วนใหญ่ และมีการก่อเติม
 บางส่วนด้วยอิฐ มีโบสถ์ 1 หลัง ทางทิศใต้ของปรากฏก่อด้วยอิฐ เจาะผนังเป็นช่องหน้าต่าง ๆ

คงจะมาสร้างในสมัยสุโขทัย ภายในปรางค์องค์กลางเคยพบรูปพระอิศวร และจากการจัดแต่งโดยกรมศิลปากร ในปี พ.ศ. 2508 – 2509 ได้พบทับหลังพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่คานหน้าพระปรางค์³⁵ จากลักษณะสถาปัตยกรรม คาดว่าแต่เดิมคงจะสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ราวพุทธศตวรรษที่ 18 ก่อนต้น แล้วมีการซ่อมแซมในสมัยสุโขทัย อาจจะในสมัยพระยาลิไท³⁶ ปัจจุบันเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง สุโขทัย

ลักษณะรูปภาพ พระนารายณ์บรรทมราบบนก้นพระยานันคนาคราช มีคอกบัวออกมาจากพระนาภี พระพรหมประทับบนคอกบัว พระลักษมีประทับที่ปลายพระบาทและมีรูปพระกำลังนั่งประนมมืออยู่³⁷ คงจะเป็นรูปพระอิศวร หรือมารกัณเฑาะ

ลักษณะทางศิลปะ พระนารายณ์บรรทมราบอยู่ ซึ่งเป็นลักษณะของรูปในสมัยก่อนเมืองพระนครของเขมร แต่ได้มีการสลักเป็นของสมัยหลังกว่าที่พยายามทำเลียนแบบของเก่า เพราะตัวปราสาทมีลักษณะเก่าไม่ถึงวัดศรีสุวงษ์สร้างมาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁸ ดังนั้นทับหลังชิ้นนี้ก็น่าจะอยู่ในสมัยเดียวกัน ในราวพุทธศตวรรษที่ 18

2. ศาลพระกาฬ (ศาลสูง) อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

ลักษณะทั่วไป เดิมเป็นเทวสถาน ก่อด้วยศิลาแดง เหลือเพียงฐานรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม ในสมัยพระนารายณ์มหาราชได้เอาแดงไปสร้างพระราชวัง บริเวณนี้ได้พบหลักศิลา 8 เหลี่ยม จารึก

³⁵

คณะกรรมการการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย, รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ. 2508 – 2512, หน้า 9

³⁶

สมิทธี ศิริวัตร, วิวัฒนาการพระปรางค์, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) พ.ศ. 2513, หน้า 26

³⁷

สุภัทรคติ กิจกุล, ศจ.มจ., นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง สุโขทัย, กรมศิลปากร, 2507, หน้า 44

³⁸

สมิทธี ศิริวัตร, เรื่องเดิม, หน้า 26

อักษรมอญโบราณในสมัยทวารวดี ได้มีการสร้างศาสนฐานแดง นำรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์มาเก็บไว้ และมีคนนำเทวรูปพระนารายณ์ 4 กร มาประดิษฐานไว้ เป็นที่เคารพนับถือมากคงสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 19³⁹

ลักษณะรูปภาพ ทับหลังชิ้นนี้ยังเป็นโกถนอยู่ และมีคนนำทองคำเปลวมาติด ทำให้รูปดูเลอะเลือนยิ่งขึ้น ยากแก่การศึกษารายละเอียด พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคงขวาบนแท่นบรรทม (ไม่สามารถเห็นถ้วนาค) ศีรษะของรูปหันไปทางซ้ายมือ ทรงมี 2 กร กรขวารองรับพระเศียร กรซ้ายวางบนแท่นบรรทมดิ้นของ พระบาททั้ง 2 ข้าง วางบนพระเพลาของพระลักษมี อาจจะมีบุคคลอีกคนนั่งอยู่แถวหน้าพระโสณี รูปพระพรหมและคอกบัวไม่มี หรืออาจจะมี แต่ไม่สามารถมองเห็นได้

ลักษณะทางศิลปะ เนื่องจากไม่สามารถเห็นรายละเอียดของเครื่องแต่งกายเลยทำให้ต้องใช้การเปรียบเทียบจากภาพทาง พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคง พระองค์นอนคางขึ้น พระบาทวางบนพระเพลาของพระลักษมี ท่าทางคล้ายกับรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ที่ปราสาทกำแพงใหญ่ และปราสาทเขาพระวิหาร และการที่พระกรซ้ายวางบนแท่นบรรทมและดิ้นของ คล้ายกับรูปที่ - ปราสาทนักกัฏฐาราย (พ.ศ. 1550 - 1600) และปราสาทนักกัฏฐาลังฆวณ (พ.ศ. 1600 - 1650) ซึ่งเป็นศิลปะแบบเถลิงและบาปวน รูปนี้น่าจะมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 (รูปที่ 46)

นอกจากทับหลังและหน้าบันของปราสาทหินแล้ว รูปเคารพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ยังสักบนเสาหิน คือ พบที่

39 หวน พันธุพันธุ์, ลพบุรีหน้ารัฐ, พระนคร: หัตถโกศลการพิมพ์, พ.ศ. 2512, หน้า

วัดกลาง นครราชสีมา ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร แสดง
ในห้องถาวร หมายเลขประจำวัตถุ 12/2475 ลักษณะเป็นแท่งหินทรายสีเหลือง สูง 78 เซนติเมตร
สลักภาพเล่าเรื่องทั้ง 4 ด้าน⁴⁰

ลักษณะรูปภาพ

ด้านที่ 1 สลักรูปพระพุทธรูปนาคปรก มีก้นคอกบัวออกมาจากพื้นภาพ ด้านบนสลักรูป
วิฆาต 2 คน กำลังเหาะ

ด้านที่ 2 ด้านล่างสลักรูปบุคคล 3 คน นั่งบนคอกบัว บุคคลตรงกลางมีขนาดใหญ่ที่สุด
และมีก้นคอกบัวออกมาจากด้านหลังบุคคลทั้ง 3 คอกกกลางสลักรูปพระพุทธรูปนาคปรก อีก 2 ข้าง
สลักรูปพระพุทธรูปยืนทาบปางวิกรรกะ 2 มือ

ด้านที่ 4 ด้านล่างสลักรูปนางปรัชญาปารมิตา 4 กร และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี มีคอก
บัวออกมา 3 คอก กลางสลักรูปพระนาคปรก อีก 2 คอก สลักรูปบุคคลนั่งชันเข่า ถือคอกบัวกลม หรือ
จามร และรูปพระปางสมาธิ

ภาพสลักด้านที่ 1, 2, 4 เป็นภาพที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธ พระโพธิสัตว์ และนางปรัชญา-
ปารมิตา ในพุทธศาสนาเถรวาท

ด้านที่ 3 ส่วนล่างสุดสลักรูปพระนารายณ์รทมนัสขึ้นพระยานันตนาคราช มี 4 กร
กรขวาแนกกับพระองค์ กรซ้ายยกขึ้นท้าวองรับพระเศียร พระองค์ทอมนกขึ้นมาก พระบาทวางบน
พระเพลาของพระลักษมี รูปหันไปทางขวามือ มีก้นคอกบัวขนาดใหญ่ออกมาจากพระนาภีและไค้แยก
ออกเป็น 7 ก้น คอกบัวตรงกลางสลักรูปพระพรหม ประทับปางสมาธิ มี 4 พักตร์ 4 กร (เห็นเพียง

เพื่อพรรณ คำวงศ์, "สมมุติฐานทางประติมากรรมจากภาพสลักบนแท่งหินสีเหลือง
ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร," นิตยสารศิลปากร, ปีที่ 27 เล่มที่ 8 พ.ศ.2527, หน้า 77 -

3 พักตร์) กรบนยกขึ้น กรล่างวางบนเข่า คอกบัวอีก 6 คอกทางขวารองรับภาพของพระศิวิ-
พระอุมา และบุษยามหิน ก่อมาคือสัณตะ และพระคเณศ ตอนบนเหนือรูปพระพรหม มีรูปบุคคลนั่ง
เอามือและเท้ามาสนของพระพรหม อาจเป็นพระอินทร์ บนสุดคานซ้ายและขวามีเทพสุริยและจันทร์อา-
เทพ มีประภามณฑลอยู่เบื้องหลัง แสดถึงสวรรค์หรือห้วงบรรยากาศ

ลักษณะทางศิลปะ พระนารายณ์ทรงบรรทมยกพระองค์ขึ้นมาก ก้านคอกบัวที่ออกมา
จากคอกบัวก็แบ่งออกเป็นหลายก้าน แต่ละคอกมีรูปเทพหลายองค์ประทับอยู่ ภาพนี้ยังสลักไม่เสร็จ
เรียบรอยทำให้รายละเอียดต่าง ๆ ไม่ชัดเจน พระนารายณ์ทรงสวมกระบังหน้าและมงกุฎรูปกรวย
องค์ประกอบของภาพคล้ายกับหน้าบันที่ปราสาทวัดเอก แต่ที่นี่ไม่ได้มีรูปบุคคล เป็นจำนวนมาก จัดเป็น
ศิลปะบาปวนและนครวัด ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 (รูปที่ 47)

นอกจากจะพบตามทับหลัง หน้าบันปราสาทหินแล้ว ยังนิยมทำรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์
เป็นประติมากรรมอีกด้วย ในประเทศเขมรพบประติมากรรมขนาดใหญ่ เช่นที่ปราสาทแม่ญองตะวันออก
แต่ในประเทศไทยพบน้อยมาก ส่วนมากเป็นประติมากรรมขนาดเล็กในพิพิธภัณฑ์ของเอกชน คือรูป
พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ขนาดเล็กของคุณเชนส์ เกลาน⁴¹ เป็นสำริด ยาว 6 นิ้ว สูง 4 นิ้ว
เป็นรูปพระนารายณ์ 4 กร ทรงบรรทมบนลำตัวของพระยายอนันตนาคราช เคียงนาคซ้ายขวา กรบน
รองรับพระเศียรและถือวัชฎคล้ายสังข์ กรล่างวางกับแท่นบรรทมและถือวัชฎอย่างหนึ่งซึ่งไค้หายไป
แล้ว พระบาทวางชิดกันงอเล็กน้อย ไม่มีรูปพระลักษมี พระพรหมและคอกบัว ทรงสวมกระบังหน้าและ
มงกุฎยอดแหลม สร้อยคอเป็นแถบรูปสามเหลี่ยม นุ่งผ้าสั้นมาก หัวเข็มขัดรูปกลม เข็มขัดประดับ
ด้วยอุษะเพชรพลอย ก้านหน้าห้อยชายผ้ารูปหางปลา ลักษณะของผ้านุ่งเป็นศิลปะเขมรแบบบาปวน
กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 (รูปที่ 48)

รูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในประเทศไทย มักจะพบตามอาคารสถูปยวนส่วนประกอบสถา-
ปัตยกรรม อาจจะเป็นเพราะว่าใช้ปราสาทเป็นที่ประกอบพิธีทางศาสนา เลยมีการเคารพบูชารูปนี้
ด้วย เพราะเกี่ยวข้องกับการสร้างโลก หรือทำประติมากรรมสถาปัตยกรรม มักจะนิยมทำแบบทับหลังมากกว่า
บริเวณอื่น

⁴¹ สว่าง วชิณวรางกูร, พระพุทธรูปและเทวรูปหินเขียนของเอกชนในประเทศไทย,
พ.ศ. 2518, รูปที่ 86

บทที่ 4

การวิเคราะห์และสรุป

รูปเคารพพระนารายณ์บรมลัทธิที่พบในประเทศไทยส่วนมากจะทำรูปปั้นอาศรรศาสนา-
สถานไม่จำกัดเฉพาะว่าเป็นศาสนสถานของไวยณิกาย แต่พบว่าทำรูปปั้นที่อาศรรศาสนา
ลัทธิไสวนิกายด้วย เช่น ที่ปราสาทพนมรุ้ง เป็นศาสนสถานลัทธิไสวนิกาย เป็นกัน ด้วยเหตุนั้นจึง
ไม่สามารถกำหนดลงไปได้ว่ารูปปั้นจะทำเฉพาะในศาสนสถานของลัทธิไวยณิกายเท่านั้น สำหรับ
เรื่องอายุของรูปพระนารายณ์บรมลัทธิที่พบในประเทศไทยนั้น ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 แต่
ไม่ได้เรียงลำดับตามอายุของรูป ซึ่งจะกำหนดอายุของรูปตามที่ได้กล่าวมาไว้ดังนี้ คือ

1. ทับหลังปราสาทถ้ำหนักไทร สีชะเกษม ศิลปะเขมรแบบเกาะแกร์ พุทธศตวรรษที่
15 - 16
2. ทับหลังปราสาทภูฝ้าย สีชะเกษม ศิลปะเขมร พุทธศตวรรษที่ 16 - 17
3. ทับหลังปราสาทกำแพงใหญ่ สีชะเกษม ศิลปะเขมรแบบบาปวน พุทธศตวรรษที่ 16-
17
4. ทับหลังปราสาทหินเขาพระวิหาร สีชะเกษม ศิลปะเขมรแบบบาปวน พุทธศตวรรษที่
16 - 17
5. ทับหลังจากเทวสถานพระนารายณ์ นครราชสีมมา ศิลปะแบบบาปวน พุทธศตวรรษ
ที่ 16 - 17
6. ทับหลังจากศาลพระกาฬ ถ้ำบุรี ศิลปะเขมรในราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17
7. หนานับจากปราสาทนารายณ์เจงเวง สกลนคร ศิลปะเขมรแบบบาปวนในพุทธ-
ศตวรรษที่ 16 - 17
8. ทับหลังกู่เปื่อยน้อย จอนแก่น ศิลปะเขมรแบบบาปวน พุทธศตวรรษที่ 17
9. ทับหลังปราสาทหินพนมรุ้ง บุรีรัมย์ ศิลปะเขมรแบบนครวัด พุทธศตวรรษที่ 17 -

18

10. ทับหลังปรางค์กู่สวนแตง บุรีรัมย์ ศิลปะเขมรแบบนครวัด พุทธศักราชที่ 17 -

ที่ 16 - 17

11. เสาดินจากวัดกลาง นครราชสีมา ศิลปะบาปวนและนครวัด ในราวพุทธศักราช

12. ทับหลังที่วัดสวาย สุโขทัย ศิลปะเขมร ในราวพุทธศักราชที่ 18

13. ประติมากรรมสำริดของเอกราช ศิลปะบาปวน พุทธศักราชที่ 18

ทับหลังและหน้าบันปราสาทเหล่านี้ ส่วนมากจะตรงกับช่วงพุทธศักราชที่ 16 - 17 คือ ศิลปะแบบบาปวน เป็นจำนวนมากกว่าช่วงอื่น จังหวัดที่พบมากคือ จังหวัดพิษณุโลก มี 4 แห่ง เป็น ที่สังเกตว่าจะพบรูปนี้มากทางอีสานตอนใต้ คือ นครราชสีมา บุรีรัมย์ และพิษณุโลก อีสานตอน เหนือ คือ จังหวัดสกลนคร และขอนแก่น ภาคกลางที่สุพรรณบุรีและภาคเหนือที่สุโขทัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ลักษณะของ รูปพระนารายณ์รทมนสินธุ์ในประเทศไทย

- รูปพระจะทำคอนพระนารายณ์รทมนสินธุ์และการกำเนิดพระพรหมทุกรูป ยกเว้นรูปที่ ศาลพระกาฬที่ยังสลักไม่เสร็จและถูกปิดทองทับทำให้ไม่สามารถกำหนดได้แน่นอนว่ามีรูปพระพรหม ค้วย และรูปที่ปราสาทนารายณ์เจงเวงที่ไม่สามารถสรุปได้แน่ใจได้ ทำให้เชื่อว่าการทำรูปพระ- นารายณ์รทมนสินธุ์ในประเทศไทยจะเชื่อตามคติที่โลกถูกทำลายลงและพระพรหมได้กำเนิดออกมา จากพระนาถิพระนารายณ์เพื่อจะสร้างโลกใหม่ ซึ่งไม่มีหลักฐานทางคานเอกสารเกี่ยวกับเรื่อง - คัมภีร์ทาง ๆ จึงต้องศึกษาจากรูปที่เคารพ

- รูปพระพรหมในช่วงพุทธศักราชที่ 16 - 17 ศิลปะบาปวนจะประทับบนคอกบัวที่ ออกมาจากพระนาถิของพระนารายณ์ ส่วนมากพระพรหมจะมี 4 พักตร์ 4 กร (แต่เห็น 3 พักตร์) กรบนยกขึ้น กรล่างวางบนหัวเขา พุทธศักราชที่ 17 - 18 กานคอกบัวออกมาจากคานข้างพระองค์ ที่ปราสาทพนมรุ้งและปรางค์กู่สวนแตง

— รูปพระนารายณ์ทรงรูปบรมหตะแคงบนตัวของพระยาอนันตนาคราช 3 – 7 เศียร ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 และทรงบรมหตะบนหลังมังกรในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 – 18 รูปพระนารายณ์จะขึ้นพระองค์ขึ้นโดยใช้กรงข้างหนึ่งหนุนพระเศียรไว้

— รูปส่วนมากจะหันไปทางซ้ายมือ ยกเว้นรูปที่ปราสาทกำแพงใหญ่ ปราสาทเขาพระวิหาร และวัดกลาง ซึ่งรูปหันไปทางขวามือ ซึ่งการหันของรูปไปในด้านใดไม่น่าจะใช้เรื่องสำคัญ

— พระนารายณ์มี 4 กรทุกรูป ยกเว้นที่เทวสถานพระนารายณ์, ศาลพระกาฬ และปราสาทภูฝ้าย ที่มีเพียง 2 กร

— ท่าบรมหตะทุกรูป กรหนึ่งจะรองรับพระเศียร กรหนึ่งเหยียดไปทางพระบาทหรือวางแนบกับพระองค์ กรหนึ่งยกขึ้นอาจจะถือสังข์หรือจับก้านดอกบัว และกรสุดท้ายถือคทา วางบนแท่นบรมหตะ รูปที่มี 2 กร กรหนึ่งมักรองรับพระเศียร และถืออีกกรวางแนบกับพระองค์ คือ ที่เทวสถานพระนารายณ์, ภูฝ้าย รูปที่มี 4 กร และไม่ได้ถืออะไรเลย คือที่ปราสาทคำหนักไพรและปรากฏส่วนแคงที่ใช้พระหัตถ์จับก้านบัวไว้

— องค์ประกอบของรูป รูปพระนารายณ์บรมหตะสนธิ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 คือที่ปราสาทคำหนักไพร พระนารายณ์ทรงบรมหตะและวางพระบาทลงบนพระเพลาของพระลักษมี คำนวณเป็นทับหลังอีกชั้น มีรูปพระพรหม ๗ ๒ คน และเทพธิดาอีก 2 องค์ ทั้งแถวนี้ลงมา รูปพระนารายณ์บรมหตะสนธิ์ทุกรูปจะปรากฏเพียงพระนารายณ์และพระลักษมีเท่านั้น และมีวิหาร – ประกอบไม่กี่คน พุทธศตวรรษที่ 16 – 17 ปรากฏทั้งรูปพระลักษมีและรูปเทวีคือ ที่ปราสาทกำแพงใหญ่, ปราสาทเขาพระวิหาร แต่ในศิลปะบาปวนไม่ใช่ทุกรูปที่จะมีรูปพระเทวีด้วย บางรูป เช่นที่ภูฝ้าย มีพระลักษมีองค์เดียวและเทพธิดาประกอบอีกหลายองค์ นั่งอยู่ภายในซุ้ม หรือบางรูป คือ ที่เขาพระวิหารภูเบื้อยน้อย, ปราสาทกำแพงใหญ่ มีรูปบุคคลกำลังเกาะอาจะจะเป็นครุฑ, รูปบุคคลปรากฏทางมุมหนึ่งของภาพซึ่งก็อาจจะเป็นคนรูปใดเช่นกัน ในพุทธศตวรรษที่ 17 – 18 ศิลปะแบบนครวัด ที่ปรากฏส่วนแคง พระลักษมีและรูปเทวีประทับอยู่ด้วยกันบนหลังมังกร ที่ปราสาทพนมรุ้งมีพระลักษมีเพียงองค์เดียว ในพุทธศตวรรษที่ 18 ที่วัดศรีสวาย ไม่ใช่ทับหลังแบบบาปวนอย่าง

แท้จริง แต่เป็นการทำเลียนแบบของเก่า คือมีพระลักษณะมีประทับที่ลายพระบาทและมีนิกาลังประ
นมมีอยู่ด้วย รูปที่วัดกลางก็ประกอบด้วยรูปเทพหลายองค์เหมือนกับที่เคโกราห์

- พื้นหลังของรูป รูปแรกที่ปราสาทคำหนักไทร ทำประกอบด้วยลายใบไม้ม้วนที่ภูเขาย
ส่วนปลายและคานบนทับหลังทำลายใบไม้ม้วน แต่พอในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 คือปลายปูน
จะทำรูปเต็มไปตลอดทับหลังเป็นภาพเล่าเรื่องที่ปราสาทคำแพงใหญ่ เขาพระวิหาร เทวสถานพระ
นารายณ์ ภูเขายน้อย แต่พื้นของภาพมักจะสลักรูปกอกอกบัว กอกอกวนหลาย ๆ กอก ด้วยรูปสัตว์น้ำ
ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนน้ำ (มหาสมุทร) แต่ที่หน้าบันปราสาทนารายณ์เจงเวง สลักพร้อมกับลายพรรณ
พฤกษา ลายกานกอกอก กอกอกบัว พร้อมทั้งสลักรูปปลาและนกด้วย เป็นเพราะว่าพื้นที่หลังภาพมี
มากจึงสลักลายพรรณพฤกษา พุทธศตวรรษที่ 17 - 18 คือปะนครวัดกลางมาเป็นภาพที่ประกอบด้วย
ลายที่ปราสาทหินพนมรุ้งจนขาดด้วยรูปนกาคและลายใบไม้ม้วนและที่ปรากฏส่วนแ่งเป็นลาย
ท่อนพวงมาลัยและลายใบไม้ ด้านหลังภาพพระนารายณ์ยังคงมีรูปกอกอกบัวและกอกอกอกบัวอยู่ แยกเป็น
กอกอกบัวบาน 3 กอก พระพรหมประทับอยู่กอกกลาง วัดกลางกอกอกบัวแยกเป็นหลายกอกและมีรูปเทพ
หลายองค์ประทับบนกอกอกบัว

- นาค ตั้งแต่รูปแรกที่ปราสาทคำหนักไทร พระนารายณ์บรรทมบนลำตัวของพระยา
อนันตนาคราชเลย เฝื่อนนาคกางอุ้งมือพระเศียร ที่ภูเขาย เฝื่อนนาคอยู่ทางออกมามากและไม่
ไคกางปกป้องพระเศียร แต่หันหน้าออกด้านตรง พุทธศตวรรษที่ 16 - 17 คือปลายปูน ที่ปราสาท
คำแพงใหญ่ เขาพระวิหาร กางอุ้งมือพระเศียรและหันมาทางพระองค์ ปราสาทนารายณ์เจงเวง
เฝื่อนนาคเฝื่อนหันเข้าหาพระองค์ แต่ที่เทวสถานพระนารายณ์ เฝื่อนนาคกลับหันหลังให้พระนารายณ์
และคาบพวงมาลัยหรือพวงอุระไว้ในปาก ซึ่งคงจะเป็นลักษณะแบบพื้นเมือง เฝื่อนนาคช่วงนี้จะสลัก
คล้ายกับขรรษาคี ในตอนปลายนาคมีหงอนประกอบ ในพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 คือปะนครวัด นาค
ไม่ไคเป็นแท่นบรรทมอย่างแท้จริง แต่อยู่บนหลังมังกรอีกที ที่ปราสาทพนมรุ้งนาคอยู่ด้านหลังพระเศียร
หันหน้าตรงและมีรัศมีประกาย และที่ปรากฏส่วนแ่งนาคไคหายไปกลายเป็นมังกรอย่างเดียว ที่ศาล
พระกาฬไม่ปรากฏรูปเฝื่อนนาคอย่างชัดเจนและทั่วศรีสวาย ทรงบรรทมบนนาคแท่นที่จะบรรทมบน
มังกร เป็นการเลียนแบบของเก่า ทับหลังมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 18 แต่ทำเลียนแบบรูปในพุทธ
ศตวรรษที่ 16 - 17

— รูปแบบของรูปเคารพทำตามคัมภีร์ไวฆานสาคม นิยมมากคือปางวิระศยนะมูรติ แต่ไม่ได้ทำครบถ้วน คือไม่ได้มีรูปบริวารทุกรูป และท่าบรรทมก็ไม่ได้ถูกต้องตามคัมภีร์ทุกประการ

การเปรียบเทียบในประเทศอินเดีย

- รูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในประเทศอินเดียจะทำตามคัมภีร์ไวฆานสาคม ที่มีรูปแบบ 4 ปาง ส่วนมากจะทำตามคัมภีร์มากกว่าแต่ไม่ได้ทำตามอย่างถูกต้องทุกประการ
- รูปเคารพในประเทศไทยส่วนมากจะทำปางตามคัมภีร์ไวฆานสาคม แต่ไม่ได้ทำถูกต้องทุกอย่าง และมีความแตกต่างกันมากมาย คือ

1. ท่าบรรทม พระนารายณ์ในอินเดียส่วนมากจะบรรทมราบ พระเศียรยกขึ้นเล็กน้อยโดยใช้มือหนุนพระเศียรไว้ พระนารายณ์ไม่ไขว่บรรทมตะแคงอย่างแท้จริงเหมือนกับในไทย พระบาททั้ง 2 ข้าง จะชิดกันและวางบนพระเพลาพระอัครมณี ส่วนในอินเดียพระบาทวางเหยียดยาว บางรูปก็วางบนพระเพลาพระอัครมณี รูปหันไปทั้งทางขวาและซ้าย

2. นาค ในอินเดียนาคจะกางปกป้องอยู่ใกล้พระเศียรทุกรูปและสลักด้วยธรรมชาติ สำหรับในไทย เศียรนาคส่วนมากจะอยู่ห่างจากพระเศียร และบางรูปก็หันเศียรออกจากพระเศียร เศียรนาคสลักเป็นแบบประติรูปมากขึ้น นาคจะขดตัวกันเป็นจอนจนกลายเป็นรูปแท่นบรรทมในอินเดีย ในไทยพระนารายณ์ทรงบรรทมบนลำตัวของนาคที่ไม่ได้ขดตัว และแท่นบรรทมในอินเดียมีเฉพาะนาคเท่านั้น แต่ในไทยมีมังกรด้วย

3. บริวารประกอบ ในศิลปะอินเดียจะพบว่ามักจะทำรูปบริวารเป็นจำนวนมากที่มักปรากฏประจำคือ พระอัครมณี ภูมิเทวี อสุรมธุ ฤๅษีฤๅษี คุรุฑ ไกภูกะ มารกัณเฑยะ อายุชบุรุษ และบุคคลอื่น ๆ อีกมาก ในประเทศไทยบริวารที่ประกอบก็มักจะมีพระอัครมณี ภูมิเทวี คุรุฑ ฤๅษีฤๅษี และมารกัณเฑยะ และบริวารที่เป็นสตรี บริวารเหล่านี้ไม่ได้ปรากฏมีพร้อมกันทุกรูปเพราะไม่นิยมทำรูปบุคคลเป็นจำนวนมาก อาจจะเป็นเพราะว่าสลักบนทับหลังและหน้าบันมีพื้นที่จำกัดและค-

ความเชื่อเน้นท้องพระนารายณ์มากกว่าและไม่เคยปรากฏรูปอายุขยาธิปไตยเลย และไม่นิยมทำรูปอวตารของปางของพระนารายณ์เหมือนกับอินเดียช่วงหลัง

4. คติ ความหมายของรูปในอินเดียมักจะหมายถึง รูปการบรรทมระหว่างกัลป์ (ไม่มีรูปพระพรหม) และรูปการกำเนิดพระพรหมในช่วงแรกคือปะอินเดีย ภาพใต้มักจะทำรูปการบรรทมระหว่างกัลป์มาก รูปการกำเนิดพระพรหมเพิ่งมานิยมในช่วงหลัง ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 ลงมา ในไทยตั้งแต่รูปแรกที่ปราสาทคำหนักไทรทำรูปการกำเนิดของพระพรหมด้วย ตลอดจนแก่พุทธศตวรรษที่ 15 ลงมา และทำทุกรูป ก้นคอกบัวก็มักจะออกมาจากพระนาภีหรือคานข้างของพระองค์เหมือนกัน

5. อาวุธ พระนารายณ์จะมี 4 กร ถือจักร สังข์ คทา คบยาว หรือ อาวุธเหล่านี้บางครั้งก็วางไว้ใกล้กับพระองค์ในอินเดีย แต่ในประเทศไทยรูปพระนารายณ์ถือจักร สังข์ คทา (ตะบอง) บางรูปเช่น ที่เทวสถานพระนารายณ์ปราสาทคำหนักไทร พระองค์ไม่ถือทรงถืออะไร เพียงแต่ใช้กรหนุพระเศียรและวางแนบกับพระองค์เท่านั้น

6. สถานที่สถิต ในประเทศอินเดียมักจะมิวิหารและวัดขนาดใหญ่ภายในจะสถิตรูปเคารพของเทพเจ้าไว้ โดยสถิตตามผนังอาคารกลางเป็นรูปแท่นบูชาขนาดใหญ่ แต่ในประเทศไทยการสลักลอยหรือรูปเทพเจ้ามักจะสลักติดประทับผนังภายนอกอาคารที่เป็นหินทราย ประเภท - หีบห่อ หน้าบัน จึงมีขนาดเล็กกว่าแท่นบูชาในประเทศอินเดีย

การเปรียบเทียบประเทศพม่า

ลักษณะของรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในประเทศพม่ามีความแตกต่างจากรูปในประเทศอินเดียและประเทศไทยมาก เนื่องจากศิลปะพม่าได้พัฒนามาเป็นลักษณะเป็นตัวของตัวเอง คือ พระนารายณ์บรรทมราบ พระบาททั้ง 2 ข้างไขว้กัน ทรงบรรทมบนลำตัวของพระยาอินทนาคราช และมีกรเข้ามาเกี่ยวของควาย มีคอกบัว 3 คอกออกมาจากพระนาภี มีพระพรหม พระนารายณ์ และพระศิวิประทับบนคอกบัว ในไทยปรากฏเพียงรูปพระพรหมองค์เดียวและในพม่าไม่มีรูปพระ -

ลักษณะมีประทับที่ปลายพระบาทเหมือนกันในไทย และไม่มีรูปบุคคลอื่นอีก มักจะสลักรูปภายในอาคาร ศาสนสถาน และยังทำเป็นประติมากรรมขนาดเล็กรีกักด้วย สถิตินอกจากพระนารายณ์ จะให้กำเนิดพระพรหมแล้ว ยังได้ให้กำเนิดพระวิษณุและตัวพระองค์เองด้วย เพราะเชื่อว่า พระนารายณ์เป็นผู้สร้างเทพเจ้า 3 พระองค์ ทุกวันนี้นำทางชัย

การเปรียบเทียบกับศิลปะจาม ในประเทศเวียดนาม

รูปพระนารายณ์ในศิลปะจามได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะเขมรแบบไพรกเมง ทรงบรรทม ตะแคงบนลำตัวของพระยานันตนาคราช บรรทมภายใต้ทงโค้ง มีคอกบัวออกมาจากพระนาภี พระองค์จับก้านคอกบัวไว้ รูปแรกก็มีพระพรหมด้วยเหมือนกันในประเทศเขมรและประเทศไทย ไม่ปรากฏรูปพระลักษมีประทับที่ปลายพระบาท เหมือนกันในศิลปะเขมรช่วงแรก ในประเทศไทย ปรากฏรูปพระลักษมีและบรรวารอนด้วย พระกรไม่ได้ถืออะไร รูปหันไปทางซ้ายคล้ายกับรูปในศิลปะเขมร ราวพุทธศตวรรษที่ 13 มากกว่า รูปในประเทศไทยที่เริ่มมีในราวพุทธศตวรรษที่ 15

การเปรียบเทียบกับศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชา

ในประเทศไทยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะเขมรมากกว่าศิลปะอื่น ในการทำรูปเคารพ พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ลักษณะท่าทางของรูปเหมือนกันมาก มีความแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย เนื่องจากการเอาลักษณะแบบพื้นเมืองเจ้าไปผสม

1. คัมภีร์ ไชยคัมภีร์ไวจยนาสาครเหมือนกัน มักจะทำรูปเคารพปางวิระศยนะมูรติเหมือนกัน
2. สถิตการทำรูปเคารพ ตั้งแต่รูปแรกจะทำรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ที่มีรูปพระพรหมด้วย คอกบัวออกมาจากพระนาภีพระนารายณ์โดยตรงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 ในเขมรในราวพุทธศตวรรษที่ 13 ในพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 คอกบัวก็ไม่ได้ออกมาจากพระนาภีโดยตรง แต่ออกมาจากคานางพระองค์

3. ท้าบรรทม พระนารายณ์ทรงบรรทมตะแคง กรง้างหนึ่งหนุนพระเศียร อีกข้างวางแนกับพระองค์อีกของและจักร หรือสังข์ พระบาทชิดกันคว่ำลงกับแท่นบรรทม วางพระบาทบนพระเพลาพระลักษณะในพุทธศตวรรษที่ 16-17 ในไทยรูปบุคคลที่นั่งอยู่ก็คล้ายพระบาทมีหลายคน มีมากกว่ารูปบุคคลในศิลปะเขมรแบบเดียวกัน

4. บรรพชาที่มักปรากฏมีพระลักษณะ ภูมิเทวี ครุฑ ฤๅษีฤๅษ และมารกัณเฑาะ ฤๅษี 2 คน มีปรากฏในสมัยหลัง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 ในประเทศเขมรมีในศิลปะแบบบาปวน และนครวัด ศิลปะเขมรช่วงหลังนิยมทำรูปบุคคลประกอบเป็นจำนวนมาก รูปอดสูรมุขและโกฏกะไม่เคยปรากฏในประเทศไทยเหมือนกับในประเทศเขมร

5. พระยานาค พระนารายณ์ทรงบรรทมบนลำตัวพระยานันตนาคราช ไม่ใช้บรรทมบนนาคนาคเหมือนกับเศียรนาค ไม่ได้กางปกป้องพระเศียร แต่อยู่ห่างจากพระเศียรออกมามาก ในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 นาคกลายเป็นมังกรแทน

6. มักจะสลักบนทับหลังและหน้าบันของปราสาทหินเหมือนกัน

การกำหนดรูปแบบและอายุ

เนื่องจากพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในประเทศไทยมีลักษณะคล้ายกับรูปในประเทศกัมพูชามาก จึงใช้การกำหนดอายุและการเปรียบเทียบรูปแบบศิลปะกับศิลปะเขมร

1. ปราสาทคำตันกัทร สีชะเกษ ท้าบรรทมโดยหนุนพระกรง้างหนึ่ง บรรทมตะแคงเล็กน้อย พระบาทชิดกันคว่ำลงบนแท่นบรรทม ลักษณะคล้ายกับรูปพระนารายณ์ที่ปราสาทหินชัย (รูปที่ 20) รวมทั้งการบรรทมบนตัวพระยานันตนาคราช เศียรนาคกางคอดุมพระเศียรจริง ๆ ซึ่งมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 13 แต่จากองค์ประกอบอื่นของทับหลังชิ้นนี้คือ รูปพระพรหม และรูปฤๅษี และลวดลายใบไม้ เป็นศิลปะเขมรที่อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 เป็นการทำให้แบบของเก่า (รูปที่ 44)

2. ปราสาทภูฝ้าย ศิละเกษ ทับหลังชั้นนี้มีลักษณะผสมกันหลายอย่างทำให้การกำหนดอายุยากมาก มีทั้งลักษณะศิลปแบบเกาะแกร์, ศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนคร แต่กำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 สามารถเปรียบเทียบลักษณะองค์ประกอบภาพ และลักษณะที่บุคคลนั้นอยู่ในพื้นที่ปลายพระบาทเหมือนกันกับที่ปราสาทกำแพงใหญ่ (รูปที่ 42) ซึ่งมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 (รูปที่ 44)

3. ปราสาทกำแพงใหญ่ ศิละเกษ ลักษณะทาบธรรมและองค์ประกอบภาพเหมือนกันที่ปราสาทนักตากังราย (พ.ศ. 1550 - 1600) (รูปที่ 25) และปราสาทนักตากลิ้นมวญ (พ.ศ. 1600 - 1650) (รูปที่ 26) ทั้งลักษณะเศียร ทาบธรรม การถืออาวุธ ตำแหน่งของพระลักษมี แต่ที่นี่มีรูปบุคคลประกอบมากกว่าและมีลักษณะคล้ายกับที่ปราสาทเขาพระวิหาร (รูปที่ 45), ศาลพระกาฬ (รูปที่ 46), ภูเขาเขาน้อย (รูปที่ 38), เทวสถานพระนารายณ์ (รูปที่ 39), ปราสาทนารายณ์เจงเวง (รูปที่ 37) คือปะชาปนในราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 (รูปที่ 42)

4. ปราสาทเขาพระวิหาร ศิละเกษ ทาบธรรมองค์ประกอบและการแต่งองค์เป็นศิลปะเขมรแบบชาปน คล้ายกับที่ปราสาทนักตากังราย (รูปที่ 25) และปราสาทนักตากลิ้นมวญ (รูปที่ 26) แต่มีบุคคลเพิ่มมาจากปราสาทนักตากังราย 2 คน และไม่มีรูปตรี 2 คน เหมือนกับที่ปราสาทนักตากลิ้นมวญ คล้ายกับที่ปราสาทกำแพงใหญ่มาก (รูปที่ 45)

5. เทวสถานพระนารายณ์ นครราชสิมา เป็นทับหลังที่มีลักษณะพื้นเมืองมาก พระนารายณ์มีเพียง 2 กร เศียรนาคก็หันหันหลังให้รูปพระนารายณ์ คงจะอยู่ในรุ่นเดียวกับปราสาทนักตากังราย ปราสาทนักตากลิ้นมวญ ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 (รูปที่ 39)

6. ศาลพระกาฬ ลพบุรี รายละเอียดของรูปไม้สักเจด แต่จากองค์ประกอบของรูปและทาบธรรม คงอยู่ในรุ่นเดียวกับปราสาทนักตากลิ้นมวญในราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 (รูปที่ 46)

7. ปราสาทนารายณ์เจงเวง สกลนคร สลักอย่างแข็งแกร่ง มีลักษณะพื้นเมืองมาก ทั้งพระพักตร์ ทาบธรรม และองค์ประกอบรูปที่มีสัตว์จำพวกนก มาประกอบกับกอดอกบัว ซึ่งไม่เคยพบในศิลปะเขมร เหมือนรูปปลา आयुคงจะอยู่ในรุ่นเดียวกับหน้าบันปราสาทวัดเอก (รูปที่ 27) ซึ่งเป็นศิลปะนครวัดแล้ว แต่การนุ่งผ้าและเศียรนาคเป็นแบบชาปน มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 (รูปที่ 37)

8. กูเปื่อน้อย ขอนแก่น ทำบรมมและลักษณะของรูปคล้ายกับปราสาทนักทาคัน-
มวญ ศิลปะบาปวน การนุ่งผ้าเป็นศิลปะบาปวนตอนปลาย แทนที่จะปรากฏรูปฤๅ 2 คนนั่งบนคอก
บัว แต่ที่นี้ปรากฏรูปบุคคลกำลังเหาะอยู่ กำหนดอายุได้ว่าราวพุทธศตวรรษที่ 17 (รูปที่ 38)

9. ปราสาทพนมรุ้ง บุรีรัมย์ รูปประกอบด้วยลายหน้ากาลและลายใบไม้ พระนารายณ์
บรมมบนลำตัวนาคที่ทอดอยู่บนลำตัวมังกร ทำบรมมและลักษณะองค์ประกอบอื่น ๆ เหมือนกับที่
ปราสาทพนมตาเมา (รูปที่ 30) พระลักษมีประทับที่ปลายพระยานาคไม่ได้ออกมาจากพระนาภี
เหมือนกับที่พนมตาเมา ที่พนมตาเมาคอกบัว 2 คอก มีรูปอสุรและไภยยะยืนอยู่ แต่ที่พนมรุ้งไม่
ได้มีอสุร 2 คน ยืนบนคอกบัว ไม่ได้มีรูปบุคคลประกอบอยู่มากและไม่มีรูปนาคโผล่มาค้ำหน้ามังกร
เหมือนกับที่พนมตาเมา ศิลปะนครวัด พุทธศตวรรษที่ 17 - 18 (รูปที่ 40)

10. ปรางค์กู่สวนแตง บุรีรัมย์ ทับหลังลายพระนพฤษพาประกอบ ภาพเล่าเรื่องทรง
บรมมบนมังกรไม่มีนาค พระลักษมีและภูมิไหว่ ประทับที่ปลายพระบาท คอกบัวและคอกคอกบัวออก
มาจากคานหลังพระองค์ คอกบัว 3 คอก 2 คอก ไม่ได้มีอสุร แต่เป็นรูปบุคคล 2 คนเหาะอยู่เหนือ
คอกบัว ลักษณะคล้ายกับที่ปราสาทพนมตาเมา (รูปที่ 30) แต่ไม่มีรูปนาคค้ำหน้าหลังพระเศียร ไม่มี
นาคโผล่มาค้ำหน้ามังกร คอกบัว 2 คอก ก็ได้มีรูปอสุรและองค์ประกอบของภาพไม่ได้มีบุคคล
ประกอบเป็นจำนวนมาก ศิลปะนครวัด ราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 (รูปที่ 41) ต้องมีอายุหลัง
จากปราสาทพนมรุ้ง เพราะนาคที่อยู่บนตัวมังกรหายไป เหมือนกับวิวัฒนาการในศิลปะเขมร

11. รูปที่สลักบนเสาหินจากวัดกลาง นครราชสีมา ภาพสลัก 3 คาน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้อง
กับพุทธศาสนาหายาน คานที่ 3 สลักรูปพระนารายณ์บรมมสินธุ คอกบัวที่ออกจากพระนาภีพระ-
นารายณ์แยกออกเป็นหลายคอกและมีเทพเจ้าทางศาสนาพราหมณ์ หลายองค์ประทับบนคอกบัว มี
พระศิวะ พระอุมา พระคเณศ สกัณเฑ สุริยเทพ และจันทรพา ลักษณะอย่างนี้คล้ายกับศิลปะ
อินเดียนแบบคุปตะ ที่เคโอรานท์ (รูปที่ 7) ที่ปรากฏรูปพระศิวะ พระอุมา พระอินทร์ และ
จันทรพา และคงมีคล้ายกับในพม่า แต่ไม่ได้ให้กำเนิดรูปพระองค์เองบนคอกบัว (รูปที่ 17,
18, 19) องค์ประกอบของรูปคล้ายกับหน้าบันวัดเอก (รูปที่ 27) แต่ที่นี้คานคอกบัวที่ออกมาไม่ได้
มีเทพหลายองค์ ซึ่งคงจะเป็นคติที่คิดขึ้นเอง เป็นศิลปะบาปวนและนครวัด ราวพุทธศตวรรษที่ 16-
17 (รูปที่ 47)

12. วัคศรีสวาย สุโขทัย ทับหลังทำเขียนแบบศิลปะเขมรเมืองพระนคร มีพระลักษณะ
พระพรหม และอุษี กำหนดอายุได้จากตัวอักษร มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 18

ประติมากรรมสำริด ตัวคนาคไม่เห็นเศียรนาค พระนารายณ์ไม่ได้ทรงถืออะไร รูปพระ
พรหมที่ทรงประทับบนคอกบิลจะชำรุดไป ลักษณะของผ้านุ่งเหมือนกับภาพสลักที่ปราสาทขยาน เมือง
นครหลวง กำหนดไว้ว่าเป็นศิลปะขยาน ราวพุทธศตวรรษที่ 18

สรุปได้ว่า รูปเคารพพระนารายณ์รทมนสินธุ์ในประเทศไทย มักจะทำเป็นรูปเคารพ
ประทับตามทับหลัง หน้าบัน ภายนอกอาคาร มักจะพบในปราสาทหิน บริเวณภาคอีสานตอนใต้
โดยเฉพาะที่จังหวัดศรีสะเกษ นิยมทำมากในช่วงศิลปะขยาน ในพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 และ
พบประติมากรรมรูปนาคแห่งพุทธศตวรรษที่ 15 - 18

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บรรณานุกรม

- กองบรรณาธิการ นิตยสารเพื่อนเดินทาง. เพื่อนเดินทางฉบับรวมภาคอีสาน. บริษัท พี เอ็ม พับลิชชิ่ง จำกัด, กรุงเทพฯ, 2527.
- คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย. รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะ - โบราณสถานเมืองสุโขทัย พ.ศ.2508 - 2512.
- ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ. โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดกัลยาณิวัฒนา. พระนคร, กรมศิลปากร, 2515.
- ผาสง อันทราวุธ. รูปเคารพในศาสนาฮินดู. ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.
- พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์, ผศ.ดร. คนกับพระเจ้า. โรงพิมพ์รุ่งสยาม, กรุงเทพฯ, 2523.
- เพื่อพรรณ คำรังศรี. "สมมุติฐานทางประติมากรรมจากภาพสลักบนแท่งหินสี่เหลี่ยมในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (พระนคร)," นิตยสารศิลปากร. ปีที่ 27 เล่มที่ 6 พ.ศ.2527.
- มานิต วลัยโกทม. รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค 2 พ.ศ.2503 - 2504. กรมศิลปากร, 2510.
- มณฑุเกลาเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระเป็นเจ้าของพราหมณ์. กรมศิลปากร, 2517.
- _____. ลิลิตนารายณ์สิบปาง. กรมศิลปากร, 2503.
- ศรีศักร วลัยโกทม. "อัสมาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 16," เมืองโบราณ. ปีที่ 3 เล่ม 1 พ.ศ.2519.
- สัจจาภิรมย์, พระยา (สรวง ศรีเพ็ญ). เทวกำเนิด. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ, 2507.
- สงวน วัฒนวรางกูร. พระพุทธรูปและเทวรูปดินเผาของเขมรในประเทศไทย. กรุงเทพฯ, 2518.
- สุภัทรคิณี คิตุกุล, ศจ.,มจร. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง สุโขทัย. กรมศิลปากร, 2507.

สุภัทรทิศ กิจกุล, ศจ.มจ. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึงพ.ศ.2000. คณะกรรมการชำระ
ประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, 2522.

_____. ประวัติเมืองพระนครของขอม. พระนคร, โรงพิมพ์จันทวนิชย์, 2526.

_____. "ประติมากรรมบรรทมสินธุ์ในศิลปพบุรี," นิตยสารศิลปากร, ปีที่ 10 ฉบับที่ 5,
2510.

_____. "พระนารายณ์บรรทมในศิลปพบุรี," นิตยสารศิลปากร, ปีที่ 10 ฉบับที่ 5, 2510."

_____. รายงานการสำรวจโบราณวัตถุสถานที่จังหวัดปราจีนบุรี นุริรัมย์.

สุรินทร์ ศิษะเกษ. วารสารโบราณคดี. ปีที่ 3 ฉบับที่ 4, 2514.

_____. ศิลปะขอม เล่ม 1-3. พระนคร, องค์การค้ำของตุรสุภา, 2513.

_____. "ศิลปจาม," นิตยสารศิลปากร. ปีที่ 8 เล่มที่ 12, 2498

_____. ศิลปพบุรี. กรมศิลปากร, 2510.

_____. ศิลปในประเทศไทย. แผนกบริการกลาง สำนักอธิการบดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2522.

สุวิบูลย์ สุธาสวัสดิ์, ม.ร.ว. การศึกษาต้นตอแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ 6 พินาย. วิทยา-
นิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

สมิทธิ ศิริภัทร. วิวัฒนาการพระปรางค์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร (โบราณคดี), 2513.

หวน พันธุพันธ์. คหุรีที่นารุ. พระนคร, หัตถการโกศลการพิมพ์, 2512.

อุคม รุ่งเรืองศรี, ผศ. เทวคาพระเวท. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่, 2523.

Biography

- Benisti, Mireille. "Representations Khmers de Vishnu Couché,"
Arts Asiatique, Tome XI, Fasciule I, 1964.
- Boisselier, Jean. "Arts du Champa et du Combodge Preankorian La
Date de Mi - son E - l," Artibus Asie, Vol. 19, 1965.
- Black, John. The Lofty Sanctuary of Khao Phra Vihar. Siam Society,
1976.
- Champakallakshmi, R. Vaisnava Iconography in the Tamil Country.
Orient Longman Limited Delhi, 1981.
- Desai, Kalpama. Iconography of Vishnu in Northern India. Delhi,
India, 1977.
- Gordon, H. Luce. Old Burma - Early Pagan. Vol.1, New York Univer-
sity, New York, 1969.
- Krishna, Nanditha. The Art and Iconography of Vishnu Narayana.
Bombay, 1980.
- Moor, Edward. The Hindu Pantheon. The Philosophical Research Society
U.S.A., 1976.
- Rao, Gopinatha T.A. Element of Hindu Iconography. Vol.1 Part I,
Delhi, Indological Publishes, 1968.
- Ray Nikar - Ranijan. Brahmanical Gods in Burma. University of
Calcutta, 1932.
- Rawson, Philip. The Art of Southeast Asia. Thames and Hudson,
London, 1967.
- Singh, Sheo Bahadur. Brahmanical Icons in Northern India. Sagar
Publication, New Delhi, 1977.
- Singh, Binod Chandra. Serpent Worship in Ancient India. Book
Today, New Delhi, 1979.
- Tomson, Paul. Epics Myths and Legends of India. Bombay, 1980.
- U. Aung Thaw. Historical Sites in Burma. Ministry of Union Cul-
ture, 1972.

Veronica, Icons. Indian Mythology. New York, Paul Hamlyn, 1967.

Willkins, W.J. Hindu Mythology Vedic & Puranic. Delhi, 1972

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 1 ภิตรโกณ ศิลปะอินเดียนแบบคุปตะ ก่อนต้นราวพุทธศตวรรษที่ 9

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

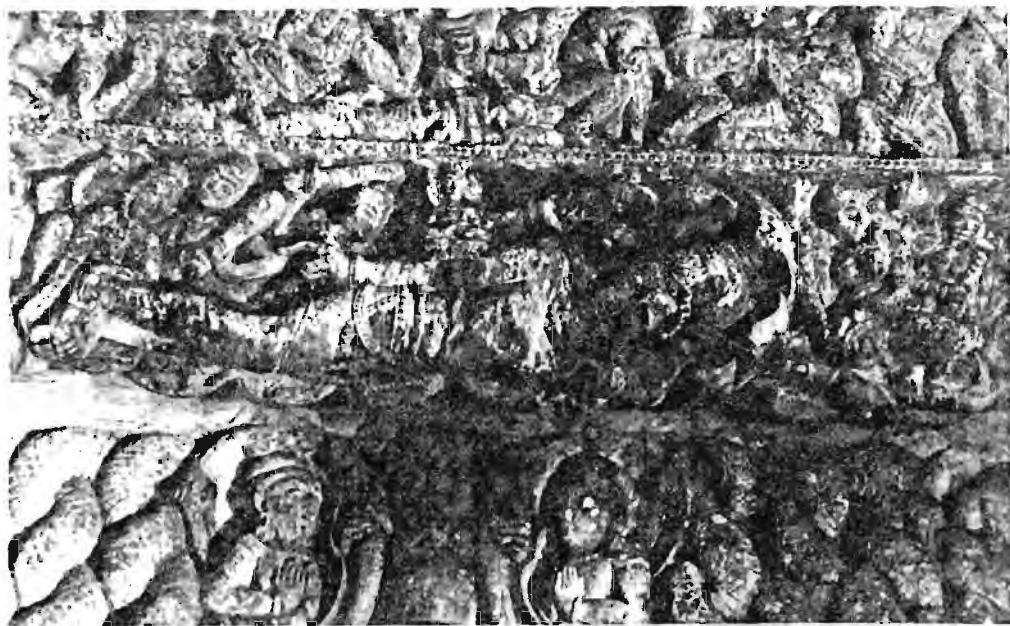

รูปที่ 2 ถ้าวุทัยคีรี ศิลปะอินเดียภาคเหนือ ราวพุทธศตวรรษที่ 10

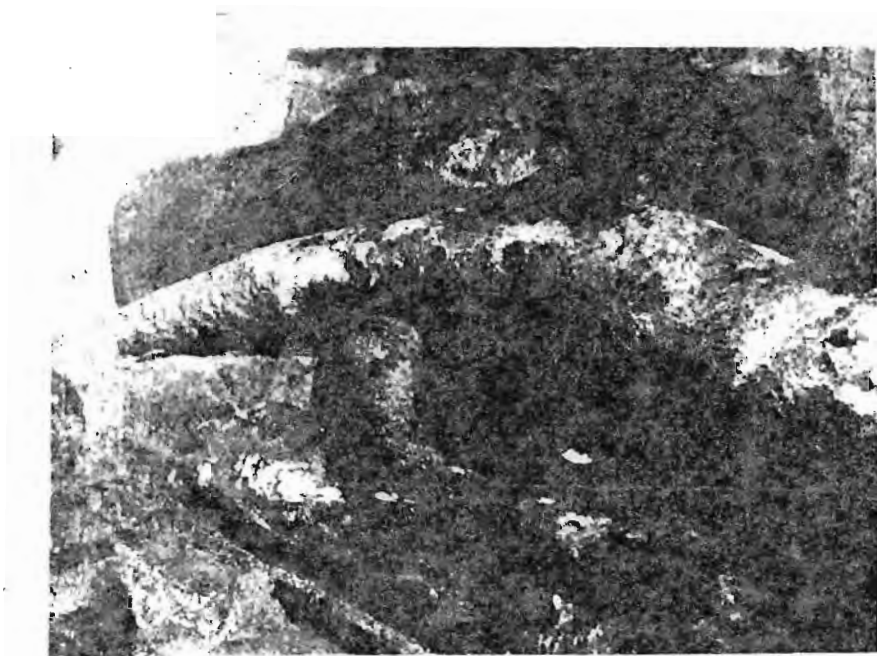

รูปที่ 3 วัดกอนนุกูลิ ที่ไอโฮเฟ ศิลปะอินเดียภาคใต้ ราวพุทธศตวรรษที่ 11)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 4 วัดราชิวาณะ ศิลปะอินเดียภาคเหนือ ราวพุทธศตวรรษที่ 11

รูปที่ 5 วัดชอร์ ที่มามัลปรัม ศิลปะอินเดียแบบปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12

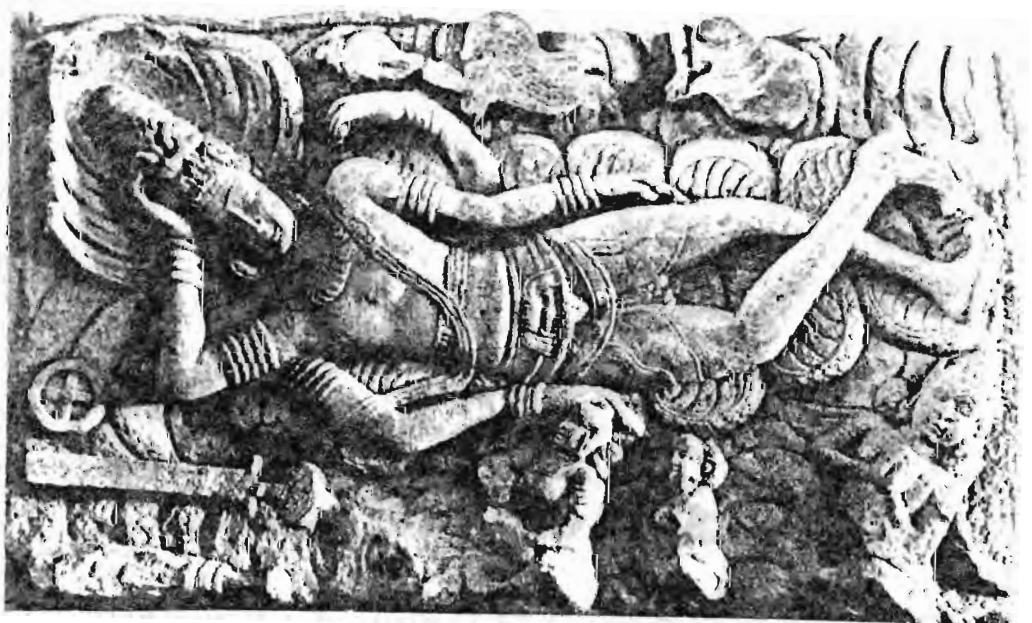
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

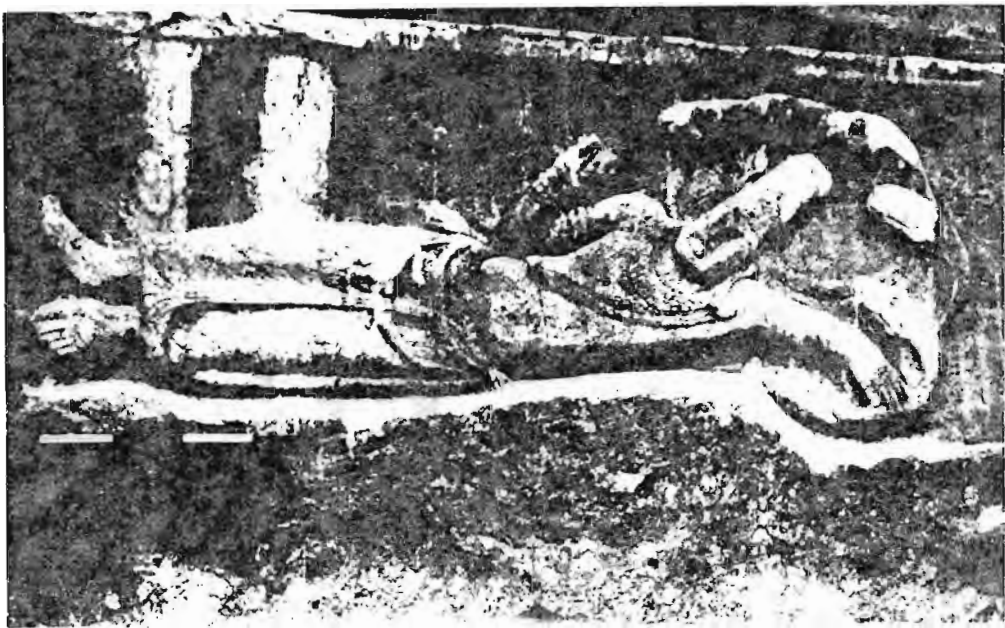
รูปที่ 6 วิหารมหิษาสุรเมรทินี ที่มามัลปรัม ศิลปะอินเดียแบบปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนศิลปวัตถุ
รูปที่ 7 เทวคหะ หรือเตโอกราห์ ศิลปะอินเดียนแบบคุปตะ พุทธศตวรรษที่ 11 - 12

รูปที่ 8 วิหารที่ยักคัพพา ไอโนเฟ ศิลปะอินเดียนแบบคุปตะ พุทธศตวรรษที่ 13

รูปที่ 9 วินามประรัย เมืองทันเคอร์ ศิลปะอินเดียแบบปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 13

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

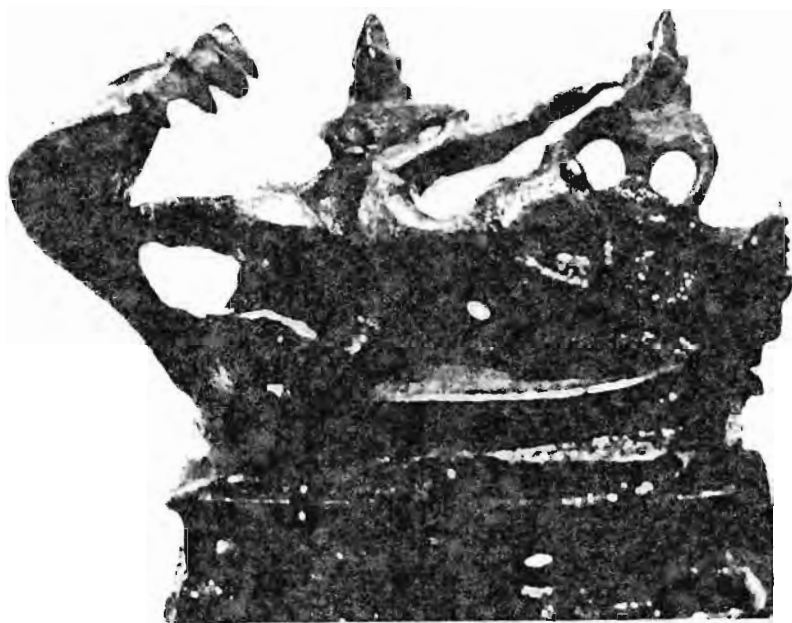

รูปที่ 10 ถิ่นหมายเลข 15 ที่ไอโหเฟ ศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ พุทธศตวรรษที่ 13

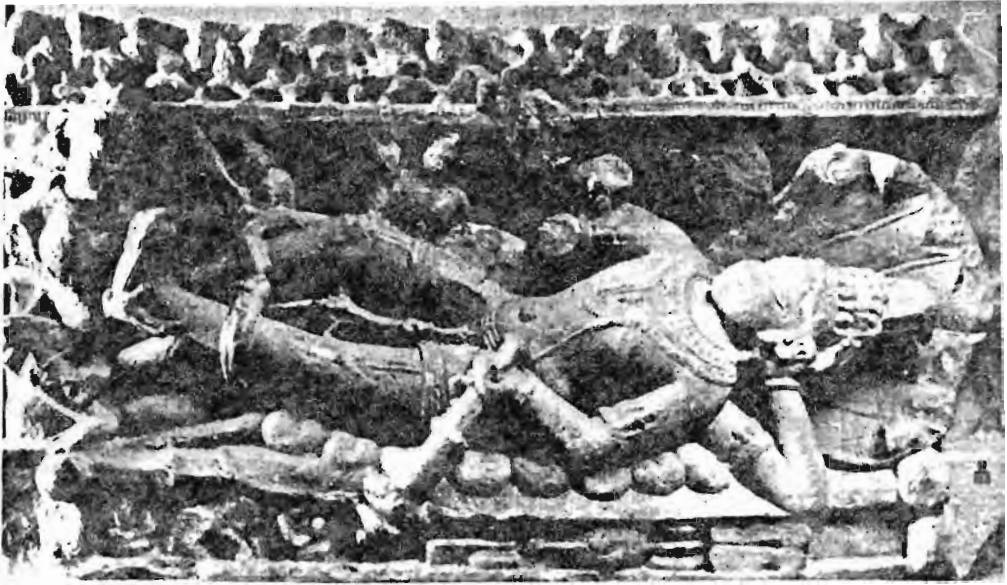

รูปที่ 11 ในพิพิธภัณฑสถานเมืองมฤรา ศิลปะอินเดียนภาคใต้ พุทธศตวรรษที่ 12 - 13

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 12 รูปหล่อสำริด ศิลปะอินเดียนภาคใต้ พุทธศตวรรษที่ 14

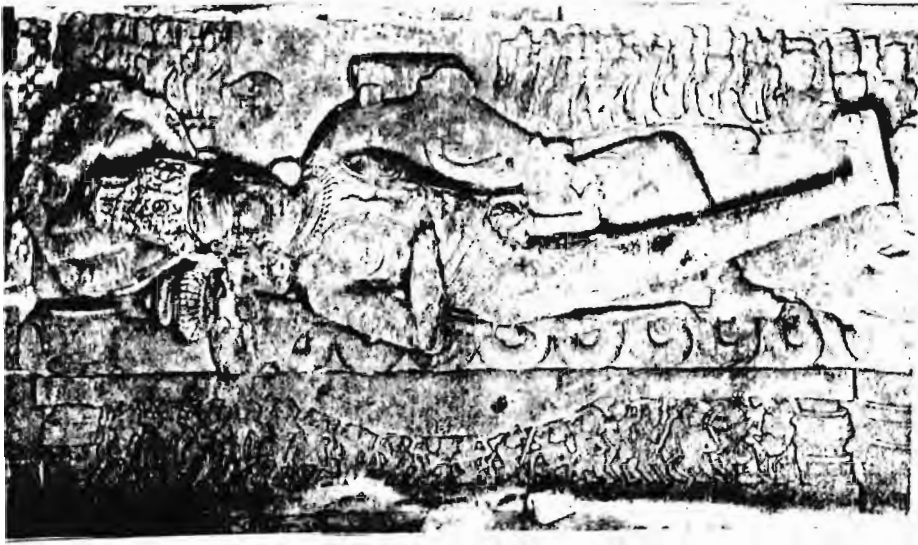

รูปที่ 13 พิชิตพันธุ์ลูกเนา ศิลปะอินเดียนาคใต้ พุทธศตวรรษที่ 15

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 14 ไบจนารถ เมืองอัลโมรา ศิลปะอินเดียนาคใต้ พุทธศตวรรษที่ 15

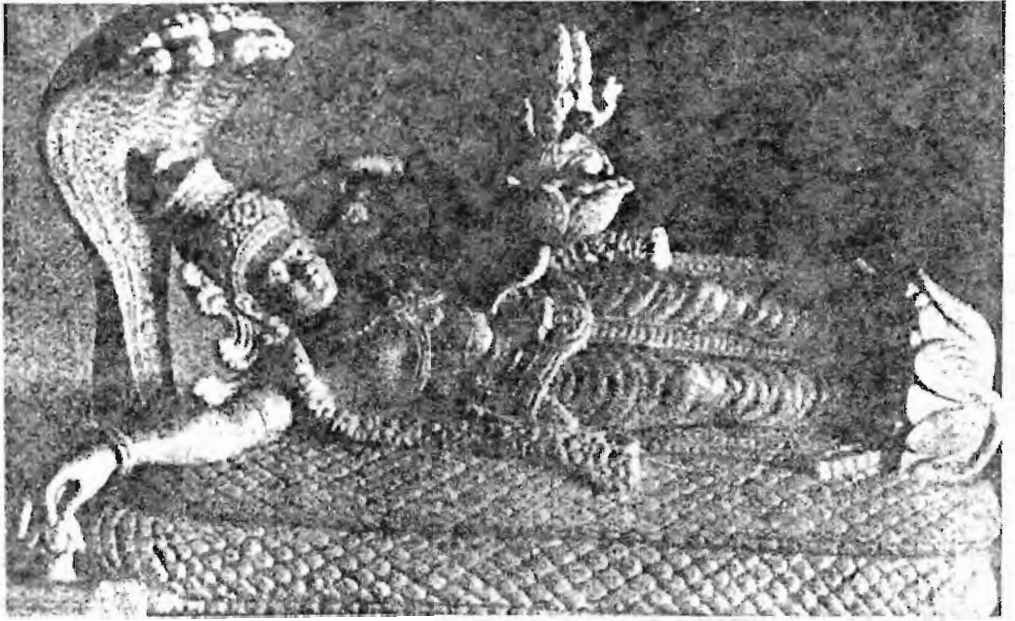

รูปที่ 15 เมืองราชปุตนระ จิลปะอินเทียภาคใต้ พุทธศตวรรษที่ 15

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพลายเส้นที่ 1 เมืองชาเพิต จิลปะอินเทียภาคใต้ พุทธศตวรรษที่ 15

รูปที่ 16 รูปสลักนางขางสกุลขางตริวานตรัม ศิลปะอินเดียภาคใต้
พุทธศตวรรษที่ 16

มหาวิทยาลัยศิลปากร ฐานศิลาจารึก

รูปที่ 17 เมืองขามาวาสะ
ศิลปะพม่าก่อนเมืองพุกาม พุทธศตวรรษที่ 13

รูปที่ 18 เมืองสะแกม จิตปะพม่าก่อนเมืองพุกาม

พุทธศตวรรษที่ 14

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

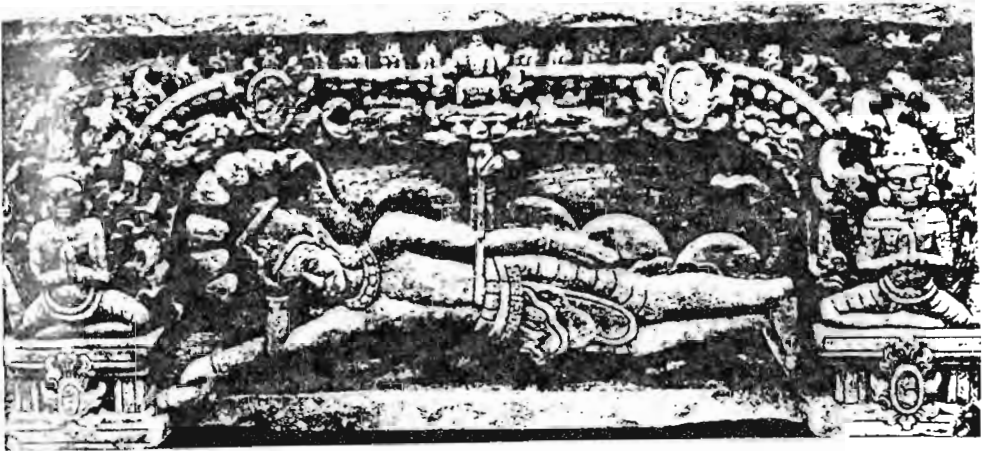
รูปที่ 19 เมืองสะแกม จิตปะพม่าก่อนเมืองพุกาม

พุทธศตวรรษที่ 14

รูปที่ 20 ทับหลังปราสาทหินชัย ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง
ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 13

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 21 ทับหลังปราสาททวไลเสท ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง
ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 13

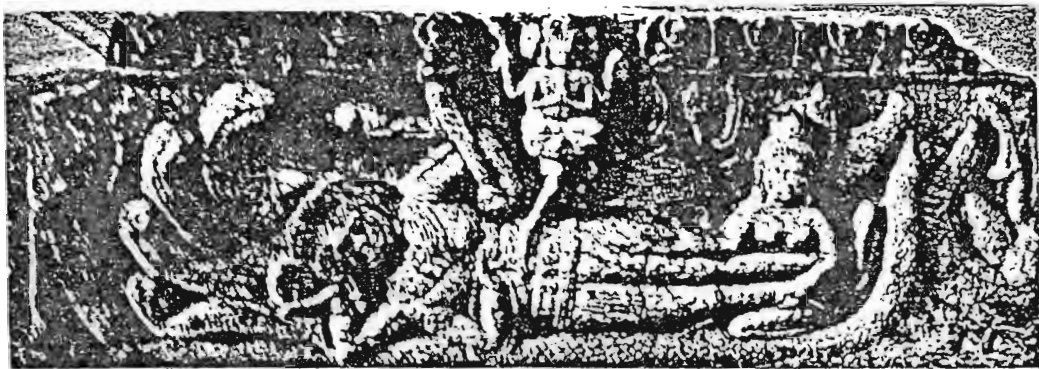
รูปที่ 22 ทับหลังวัดตั้งกระสัง ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง พุทธศตวรรษที่ 12 - 13

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

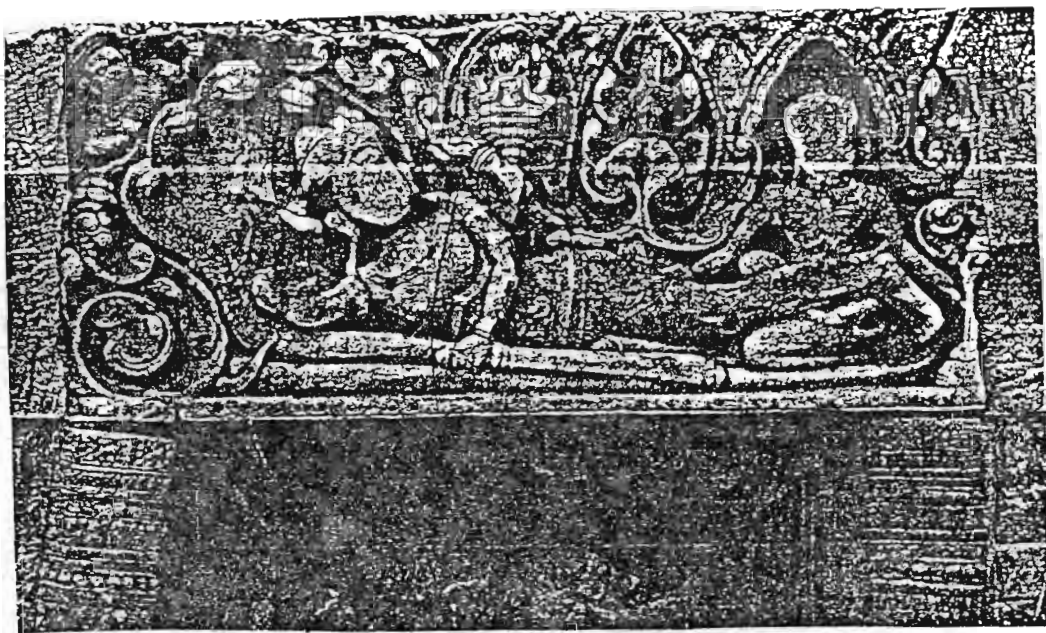

รูปที่ 23 ทับหลังปราสาททวออัง ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง

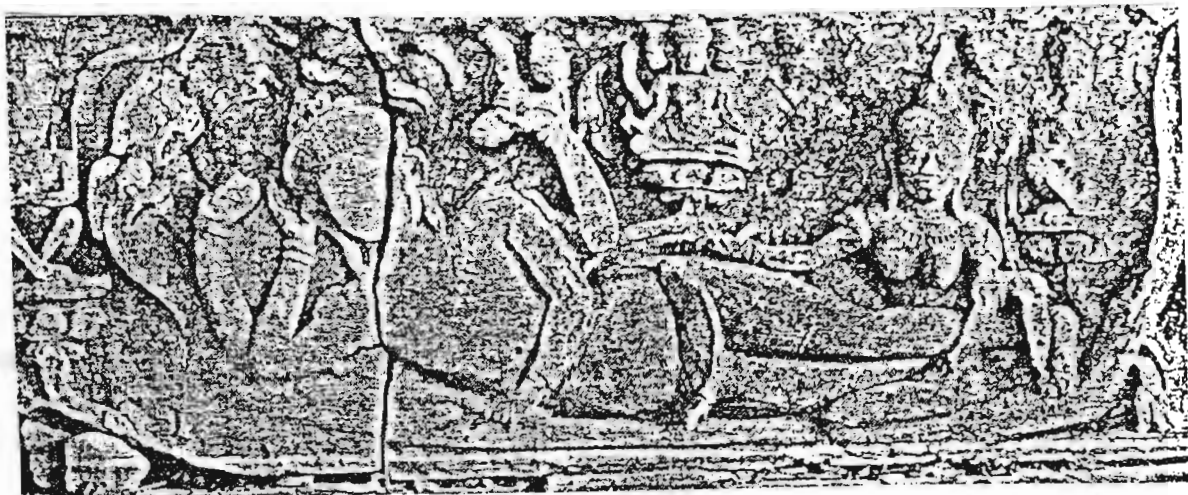
พุทธศตวรรษที่ 12 - 13

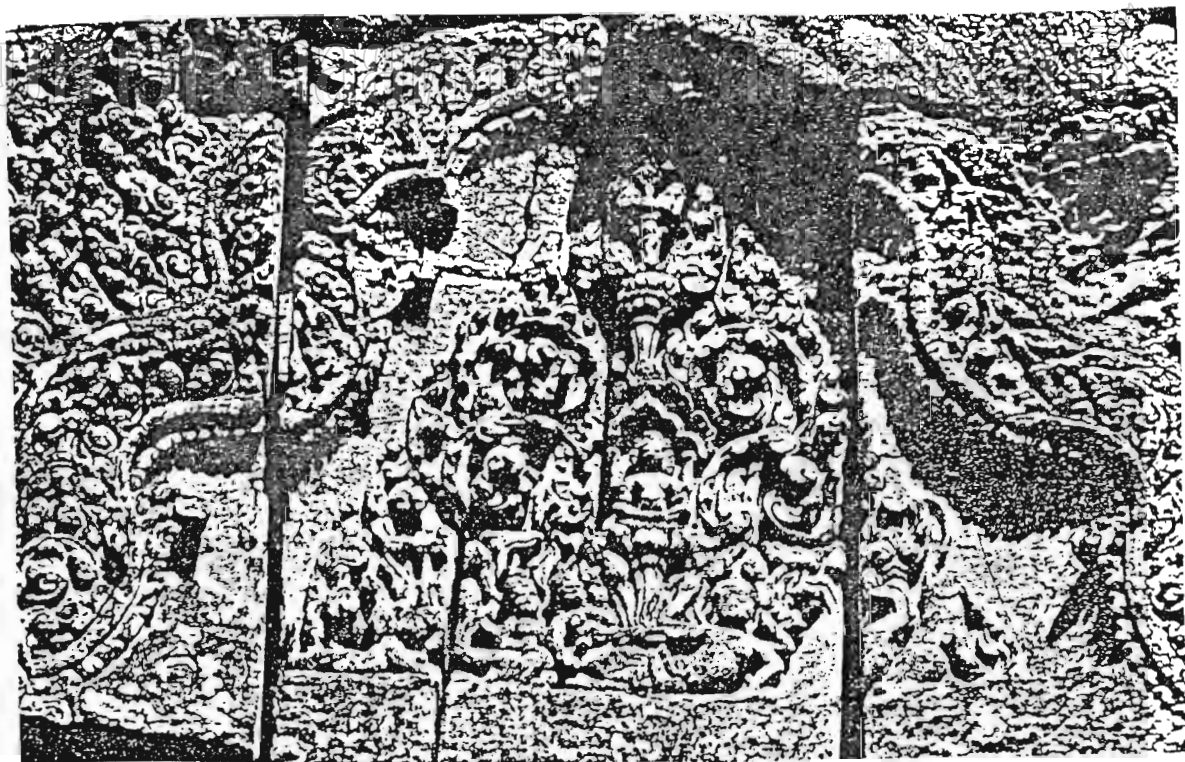
รูปที่ 24 ทับหลังปราสาทพนมไพรส ศิลปะเขมรแบบเกลี้ยง
ราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 16

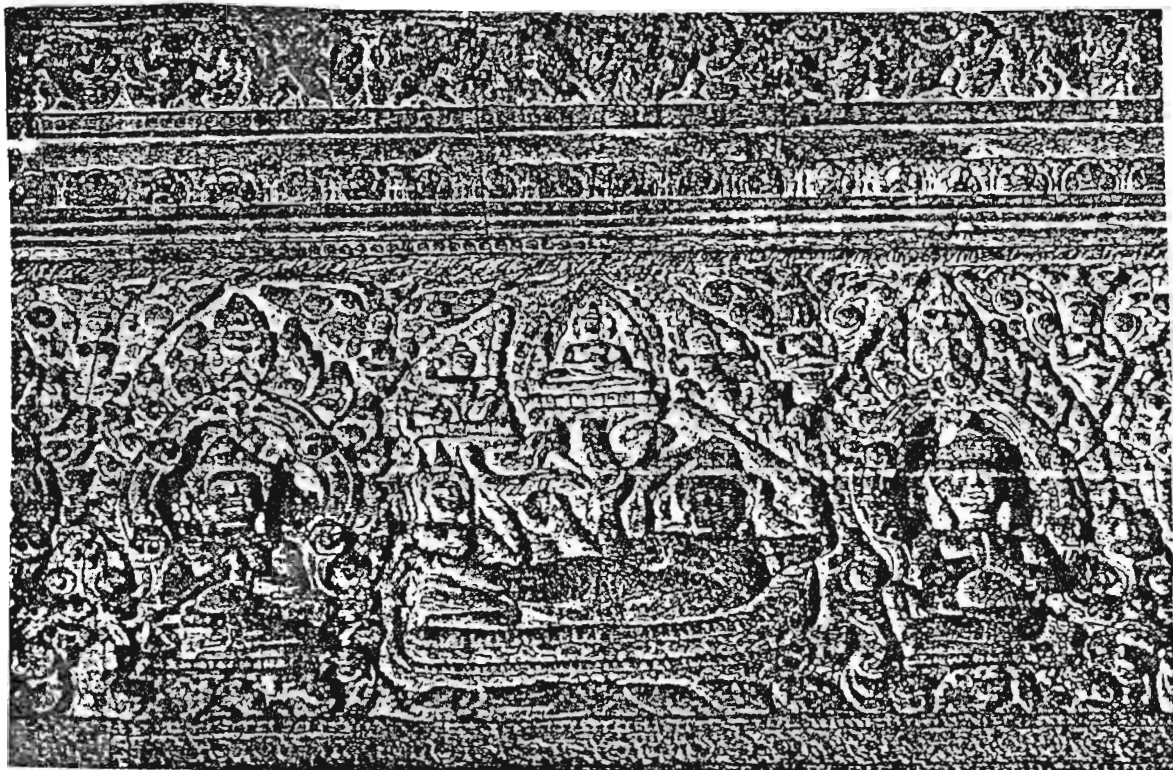
รูปที่ 25 ทับหลังปราสาทนักตาดังราย ศิลปะเขมรแบบเกลี้ยง
ราวพุทธศตวรรษที่ 16

รูปที่ 26, ทับหลังปราสาทนักตากลันมวญู ศิลปะเขมรแบบปาปวน
ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

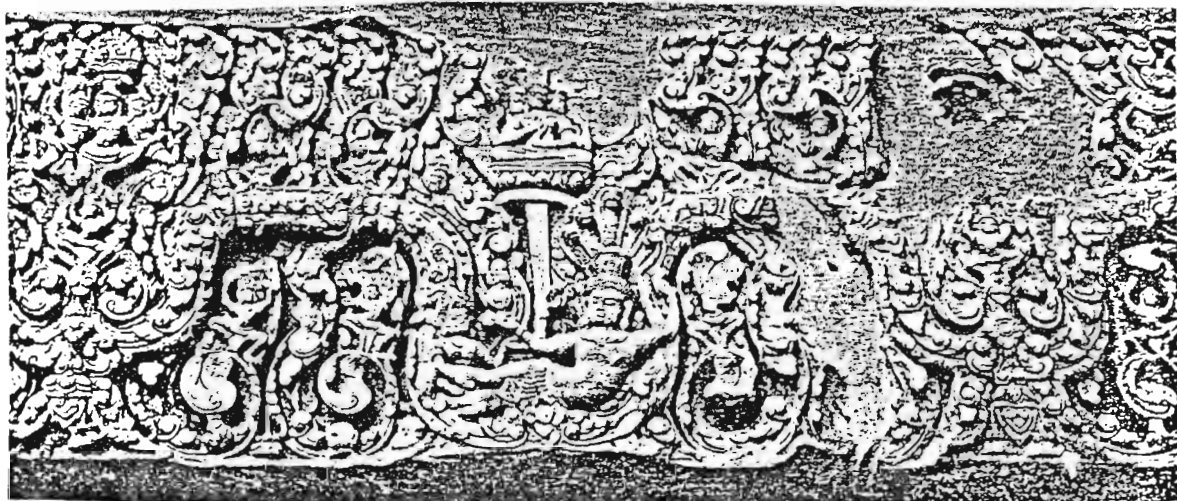
รูปที่ 27 หน้าบันปราสาทวัดเอก ศิลปะเขมรแบบปาปวนตอนปลาย
ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

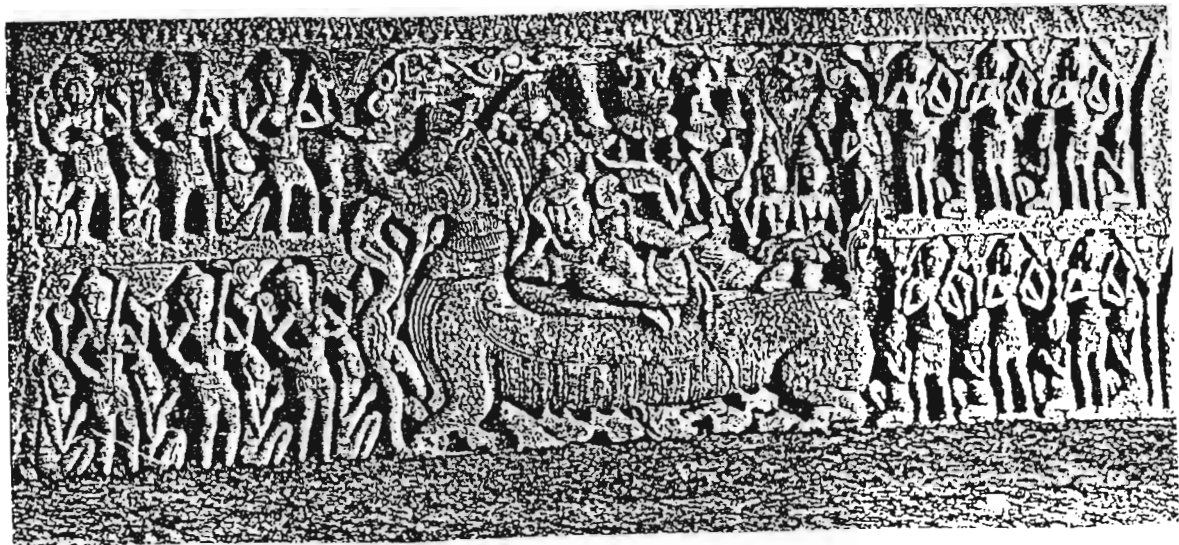
รูปที่ ๒๖. ทับหลังทางเข้านานทิศาโคปปราสาทนครวัด ศิลปะเขมรแบบนครวัด

ราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18

รูปที่ ๒๗. ทับหลังปราสาทพระปิตุ ศิลปะเขมรแบบนครวัด

ราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18

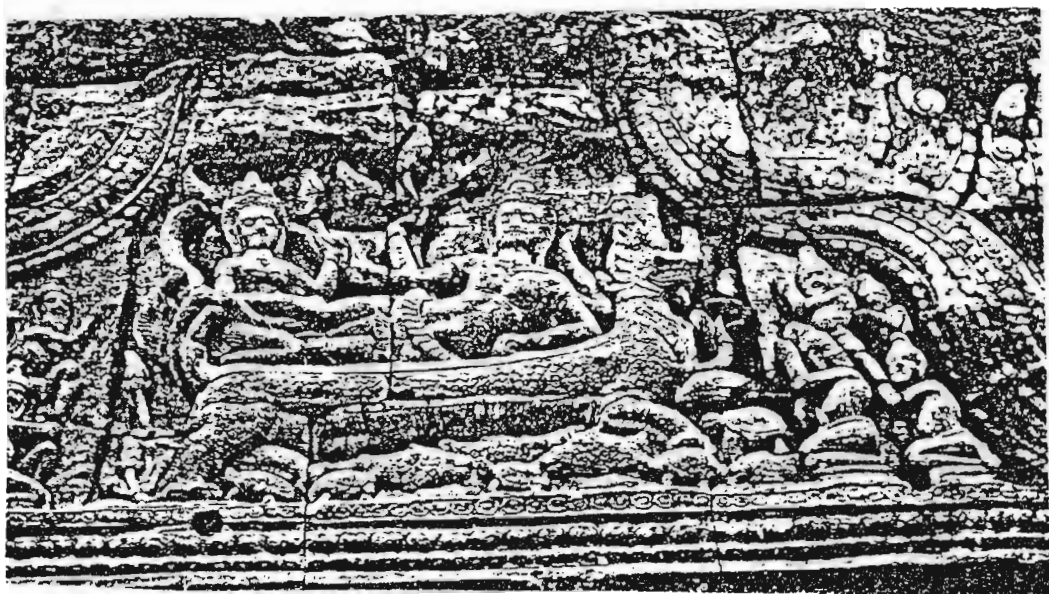
รูปที่ 30 ทับหลังปราสาทพนมตาเมา ศิลปะเขมรแบบนครวัด พุทธศตวรรษที่ 17 - 18

รูปที่ 31 หน้าบันปราสาทบันทางสำเหร่ ศิลปะเขมรแบบนครวัด
พุทธศตวรรษที่ 17 - 18

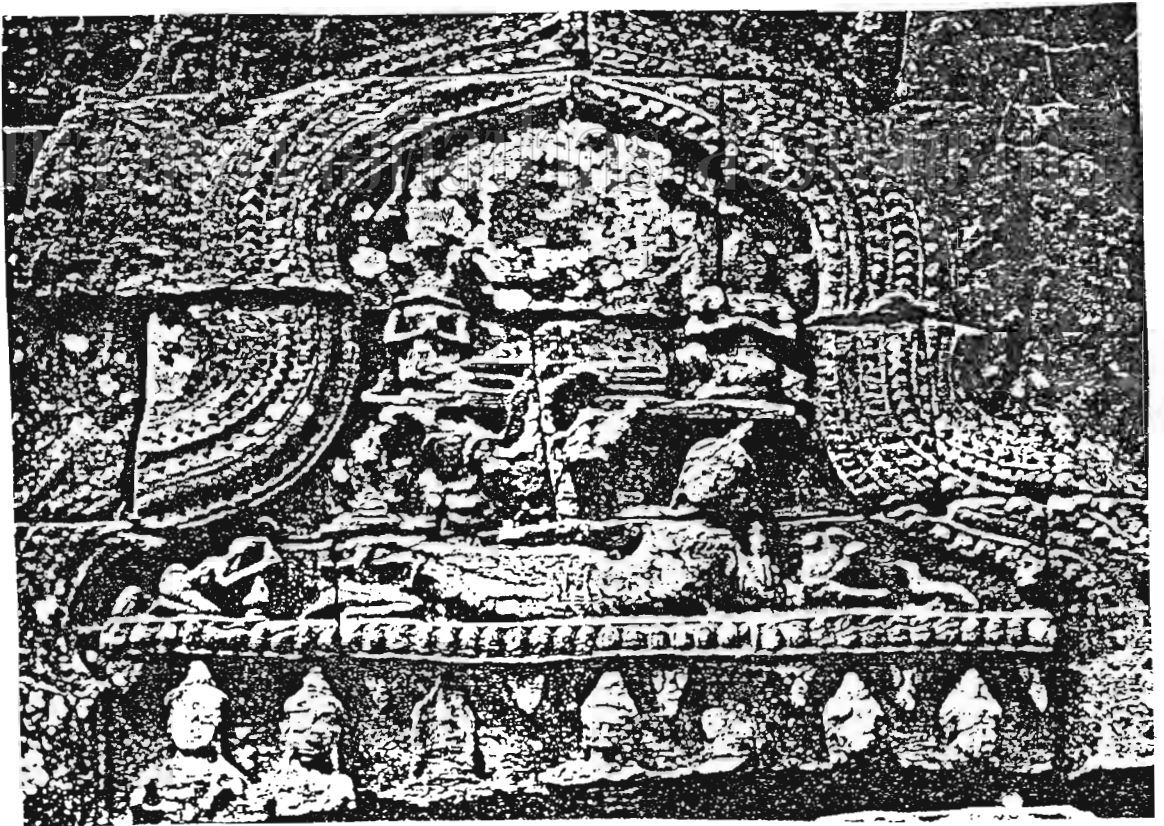
มหาวิทยาลัยศิลปากร สำนัปลัยสิทธี
รูปที่ 32 เล้าประดับกรอนประตุ ปราสาทบันทนายสำเหร
คิลปะเขมรแบบ นตรวัก พุทธศตวรรษที่ 17 - 18

รูปที่ 33 หนำบันปราสาทพระขรรค์ คิลปะเขมรแบบบาชน
พุทธศตวรรษที่ 18

รูปที่ 34 ทับหลังปราสาทพระธาตุบาราย กิลปะเขมรแบบบายน
พุทธศตวรรษที่ 18

รูปที่ 36 หนามันปราสาทตาพรหม กิลปะเขมรแบบบายน พุทธศตวรรษที่ 18

รูปที่ 36 ทับหลังปราสาทมิเชิน อี - 1 ศิลปะจามในประเทศเวียดนาม

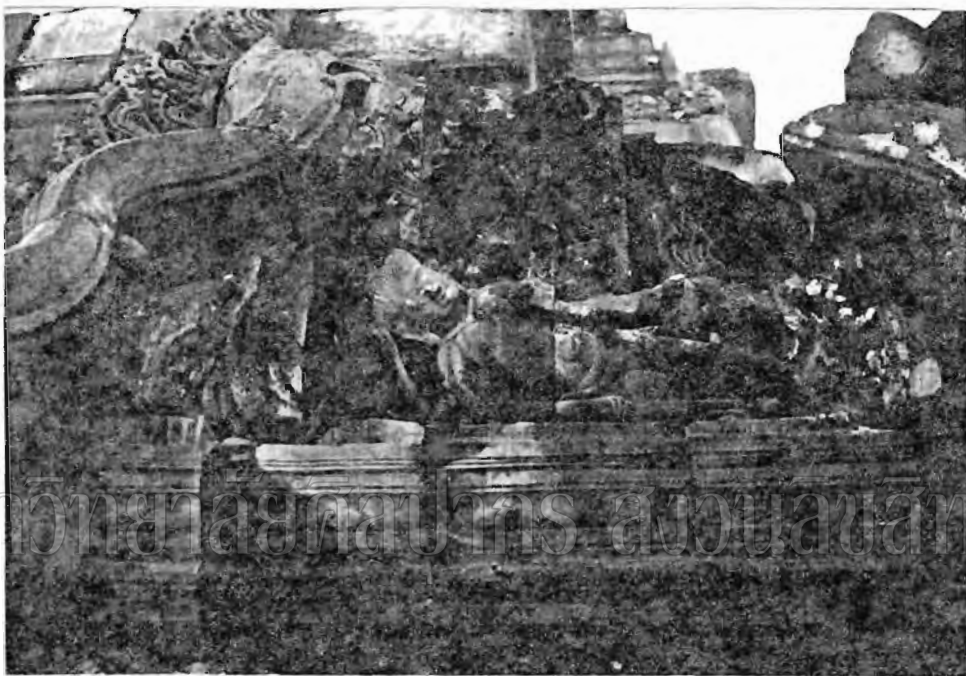
ราวพุทธศตวรรษที่ 13

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพลายเส้นที่ 2 ทับหลังที่ปราสาทภูโต ศิลปะจามในประเทศเวียดนาม

ราวพุทธศตวรรษที่ 13

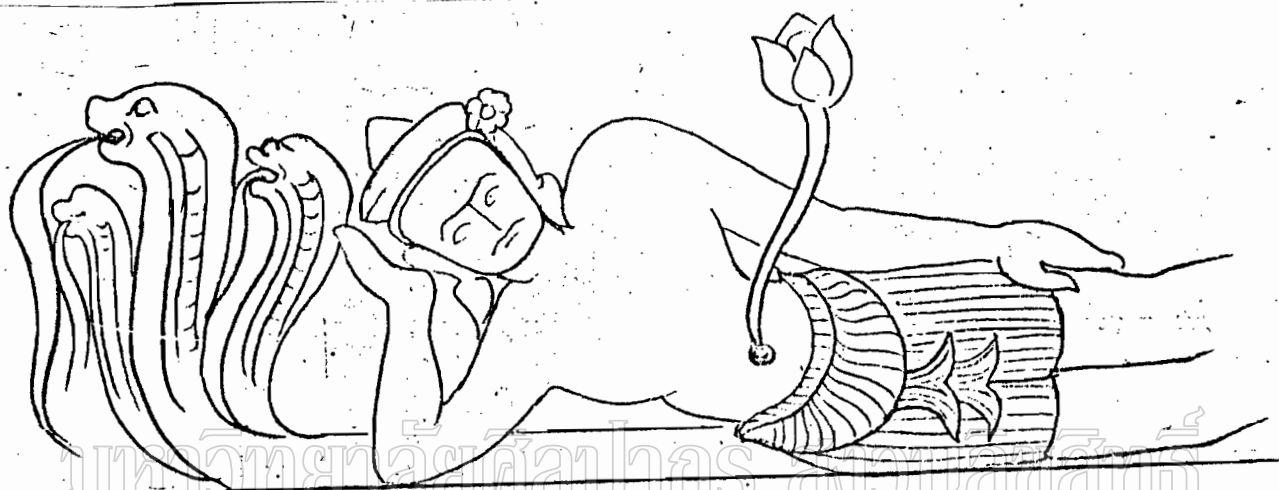
รูปที่ 37 หน้าบันปราสาทนารายณ์เจงเวง สกลนคร
ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

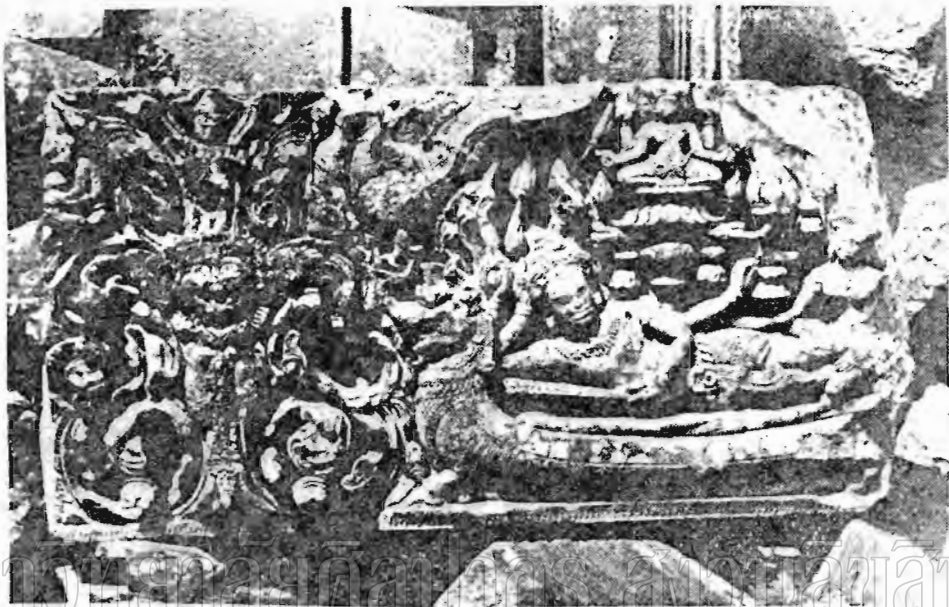
รูปที่ 38 ทับหลังกู่เปื่อยน้อย ขอนแก่น
ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

รูปที่ 39 ทับหลังจากเทวสถานพระนารายณ์ นครราชสีมา
ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

ภาพลายเส้นที่ 3 ทับหลังจากเทวสถานพระนารายณ์ นครราชสีมา
ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

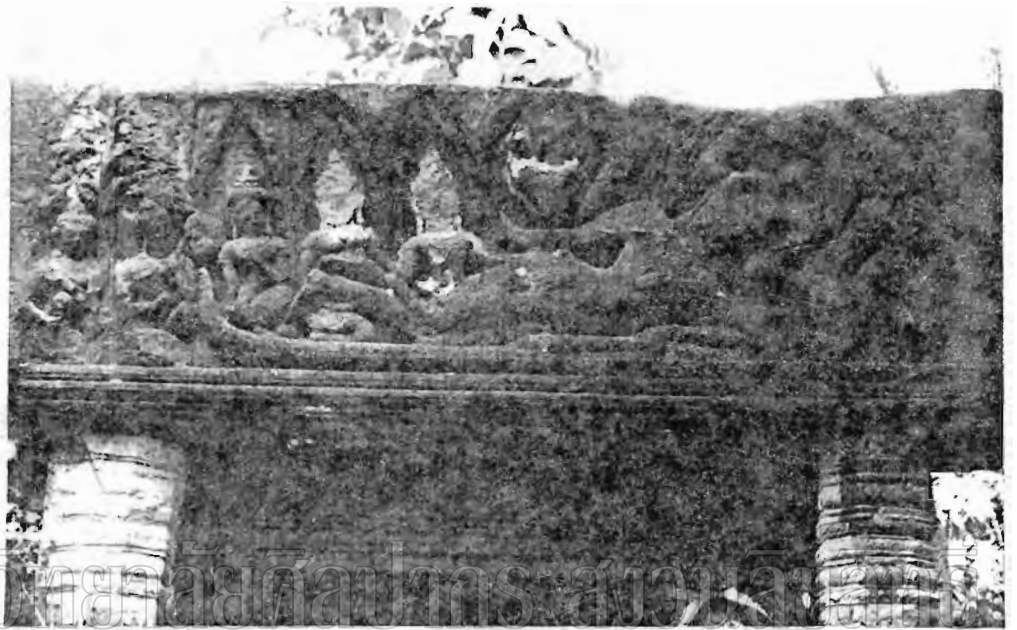

รูปที่ 40 พับหลังปราสาทพนมรุ้ง บุรีรัมย์
ราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18

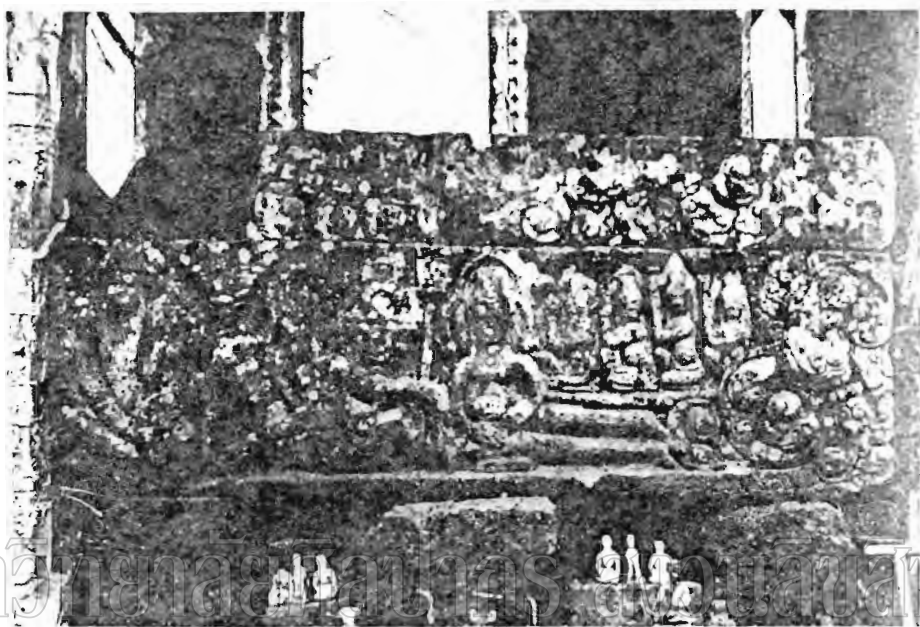

รูปที่ 41 ทับหลังปรากฏส่วนแต่ง บุรีรัมย์

ราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18

รูปที่ 42 ทับหลังวิหารที่ปราสาทกำแพงใหญ่ เชียงแสน
ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

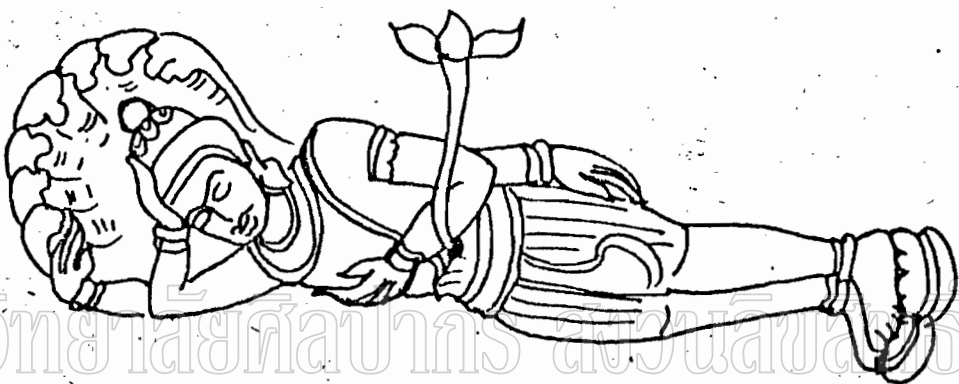
มหาวิทยาลัยศิลปากร งามเลิศศิลปกรรม

รูปที่ 43 ทับหลังที่ปราสาทฝ้าย คิชะ เกษ

ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

รูปที่ 44 หีบหุ้มปราสาทขอมที่นครวัด - ศิลปะเขมร
 ราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 16

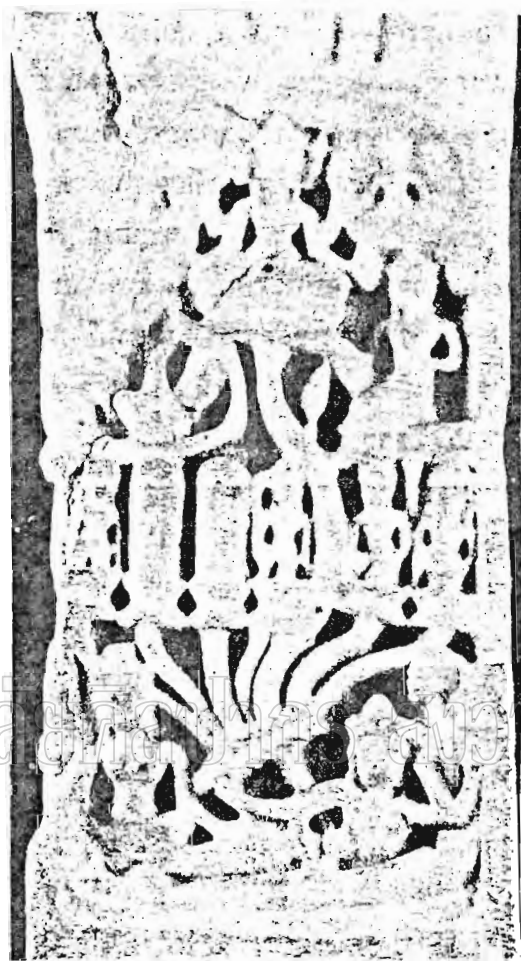
ภาพลายเส้นที่ 4 ทับหลังปราสาทคำหนักไทร (ศิลาเกษ,
ราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 16

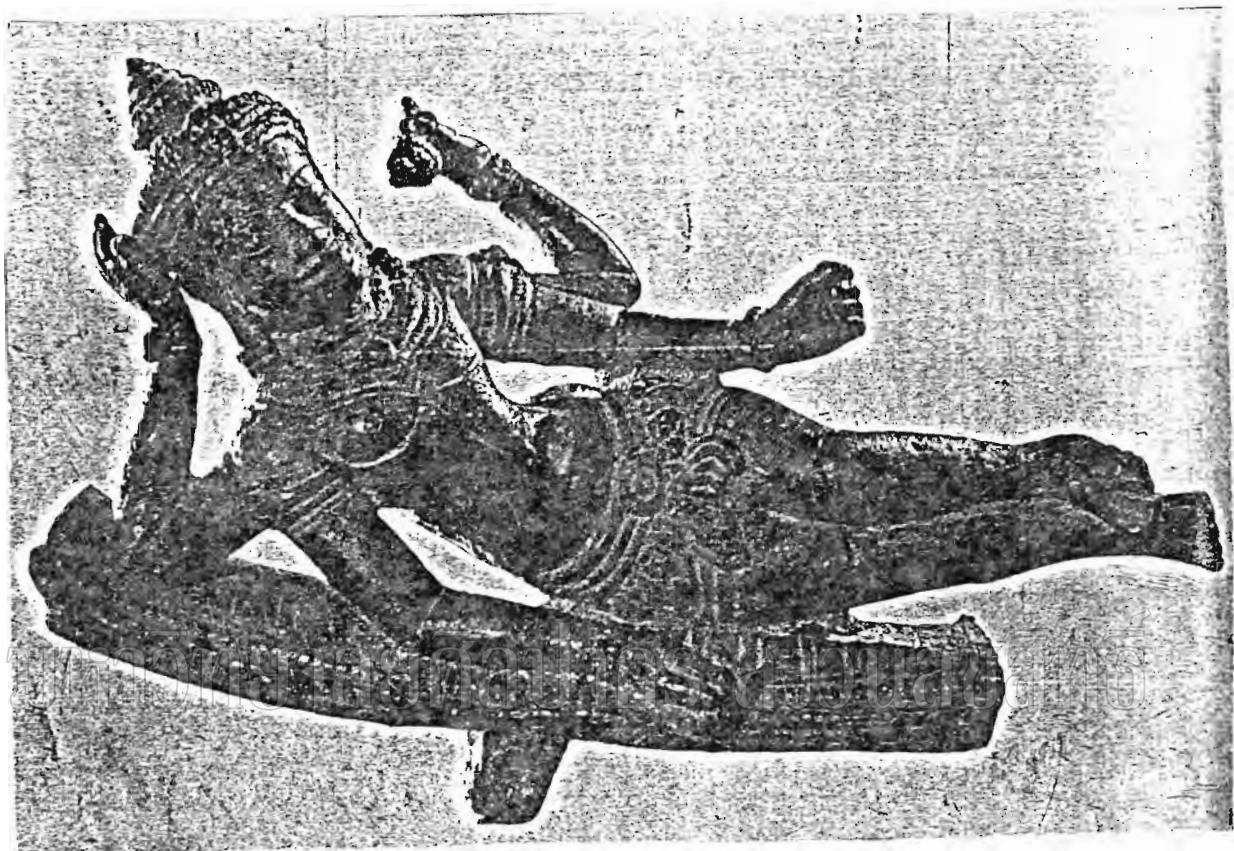
รูปที่ 45 ทับหลังปราสาทเขาพระวิหาร คีษะเกษ
ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

รูปที่ 46 ทับหลังจากศาลสูง (ศาลพระกาฬ) ลพบุรี
ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

รูปที่ 47 ภาพสลักบนเกาหินที่ วัดกลาง นครราชสีมา
ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

รูปที่ 48 ประติมากรรมสำคัญของเอกราช ราชพุทธศตวรรษที่ 18